

TC.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

İBN MÂLİK VE NAHİV METODUNDA HADİSLE
İSTİŞHÂDIN YERİ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Prof. Dr. Muhammet TASA

Hazırlayan

Ramazan BEZCİ

Konya 2014

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	RAMAZAN BEZCİ
	Numarası	104244071004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ ARAP DİLİ VE BELAGATI
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	MUHAMMET TASA
	Tezin Adı	İBN MALİK VE NAHİV METODUNDA HADİSLE İSTİŞHADIN YERİ

İbn Malik ve Nahiv Metodunda Hadisle

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan *İstishadın Yeri*..... başlıklı bu çalışma 26/3/2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof.Dr.	İbrahim SARMİŞ	
2	Prof.Dr.	Muhammet TASA	
3	Doç.Dr.	Sedat SENSOY	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ramazan BEZCİ			
	Numarası	108106081003			
		TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAGATI			
	Programı	Tezli	Yüksek		
		Lisans			
		Doktora			
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Muhammet TASA				
Tezin Adı	İBN MÂLİK VE NAHİV METODUNDA HADİSLE İSTİŞHADIN YERİ				

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ramazan BEZCİ			
	Numarası	108106081003			
		TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAGATI			
	Programı	Tezli	Yüksek		
		Lisans			
		Doktora			
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Muhammet TASA				
Tezin Adı	İBN MÂLİK VE NAHİV METODUNDA HADİSLE İSTİŞHADIN YERİ				

İbn Mâlik, Endülüs İslâm medeniyetinin yetiştirdiği en önemli âlimlerinden biri olarak, hem Endülüs'teki hem de doğu olarak tanımlanan Mısır, Halep ve Şam'daki Arap dili, kıraat ve hadis ilimlerini tahsil etmiştir.

Dil konusunda uzmanlaşan İbn Mâlik, alanında bir ilk olarak sıhhatine güvendiği bütün hadislerle istişhâd etmiştir. Böylece diğer bütün İslâmî ilimlerde, Kur'an'dan sonra ikinci temel kaynak olan hadis, nahiv ilminde de hak ettiği konuma yükselmiştir. Bazı nahivciler, onun bu yaklaşımını reddederek tenkit etmişler, bazı nahivcilerse, bu hususta kendisini desteklemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: İbn Mâlik, Hadisle İstişhâd, Arap Dili, Gramer.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	RAMAZAN BEZCİ		
	Student Number	108106081003		
		TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ BELAGATI		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree		
	Supervisor	Prof. Dr. Muhammet TASA		
Title of the Thesis/Dissertation	IBN MÂLİK AND THE PALCE OF BRINGING EVIDENCE BY HADİTH IN GRAMER METHOD			

Ibn Mâlik, one of the most significant Andalusian scholars of Islamic civilization studied Arabic, recitation and hadith both in the scientific centers as Egypt, Damascus and Aleppo as defined “the Eastern”.

Specializing in the field of Arabic language Ibn Mâlik, fort he first time gave evidence (istishâd) with the all hadiths that he confided in their authenticity. Thus, the hadith science which is the second main source in all other Islâmic sciences after the Qur'an deserved the same position in nahiv science too. Some nahiv scholars criticized him rejecting his approaches, while some of them defended himself feverishly in this respect.

Key Words: Ibn Mâlik, evidence(istishâd) with the all hadiths, Arabic language

ÖNSÖZ

Arap dili ve edebiyatının en önemli simalarından biri de şüphesiz İbn Mâlik'tir. Arap dili tarihinde İbn Mâlik, eserleri ve görüşleri ile hem kendi dönemindeki, hem de günümüze kadar bu ilimle ilgilenen herkesin beğenisini kazanmıştır.

Çalışmamızda, İbn Mâlik ve nahiv metodunda hadisle istişhâdı konusunu ele almamızın sebebi, aşağıdaki sorulara ana hatlarıyla cevap aramaktır. İslam dininin ve İslamî ilimlerin Kuran'dan sonra ikinci kaynağı olan hadis, Arap dili ve edebiyatında da aynı değeri bulabilmiş midir? Hadisin, Arap dilindeki kaynaklık değeri bağlamındaki tartışmaların ilk dönem nahivcilerden başlayarak günümüze kadar sürmesinin sebebi nedir? Hadislerle nahiv ilminde istişhâd hususunda ilk dönem nahivcilerin yaklaşımları ile sonraki dönem nahiv alimlerinin yaklaşımlarındaki farklılığın sebepleri nelerdir? İbn Mâlik gibi pek çok nahiv alimini, Arap dilinin temel kurallarının oluşturulmasında hadislerle istişhâda iten sebepler nelerdir? İbn Mâlik başta olmak üzere, nahiv ilminde hadisle istişhâd eden nahivcilerin bu tutumlarının, aşırı tenkit edilmesinin sebepleri nelerdir? Bütün bu sorular ve bu soruların cevapları tartışmaya ve araştırmaya değer hususlardır.

Giriş bölümünde, İbn Mâlik'in doğduğu, çocukluğunu geçirdiği, sonra da sosyal ve siyasal çalkantılar sebebiyle ayrılmak zorunda kaldığı Endülüs'teki ve göç ederek hayatının kalan kısmını yaşadığı Mısır ve Şam'daki sosyal ve siyasal yapı hakkında bilgi verilecektir.

Birinci bölümde, İbn Mâlik'in ilmî ve kültürel konumunu tespit etmek için hayatı incelenecek, bu çerçevede ilmî kişiliği, yaşadığı dönem, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

İkinci bölümde, Arap dilinin temel kaynakları tanıtılacaktır. Kur'an-ı Kerim, Arap şiiri ve kıyasın kaynaklık değeri teker teker ele alınarak, çalışmamızın konusu olan hadislerle nahiv ilminde istişhâd problemine ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Son bölümde de, nahiv ilminde hadis ile istişhâd ekolünün en üst temsilcisi olan İbn Mâlik'in bu meseleye yaklaşımı detaylı olarak ele alınacaktır. Onu bu şekilde bir yaklaşıma iten etkenler tek tek incelenecektir. Bunun yanı sıra, hadisle

istişhâd noktasında ona yöneltilen eleştiriler ve kendinden sonrakilerin onun bu tutumu karşısındaki duruşları ele alınacaktır.

Yapıcı yönlendirmeleri ile çalışmama yön veren değerli danışmanım Prof. Dr. Muhammet TASA hocama şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
1. Endülüs Şam ve Mısır'daki Sosyal ve Siyasal Durum.....	1
2. Endülüs, Şam ve Mısır'daki İlmî Faaliyetler	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1. İBN MÂLİK ve HAYATI.....	5
1. 1. İsmi, Nesebi, Doğumu, Künyesi.....	5
1. 2. İbn Mâlik'in Ailesi.....	9
1. 3. İlmî ve Ahlakî Kişiliği.....	11
1. 4. Endülüs'ten Göç Etmesi.....	15
2. HOCALARI.....	17
3. ÖĞRENCİLERİ.....	21
4. ESERLERİ	25
4. 1. Arap Dili ile ilgili Eserleri.....	26
4. 2. Elimizde Bulunmayan Eserleri.....	32

4. 4. Kiraat Alanında Yazdığı Eserleri.....	33
İKİNCİ BÖLÜM	34
ARAPÇANIN KAYNAKLARI.....	34
2. 1. İSTİŞHÂD.....	34
2. 2. SEMÂ.....	36
2. 2. 1. Kur'an-ı Kerîm	37
2. 2. 2. Arap Kelâmı	42
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	46
İBN MÂLİK'İN NAHİV METODU VE HADİSLE İSTİŞHÂDİ	46
1. İBN MÂLİK'İN NAHİV METODU.....	46
2. İBN MÂLİK'İN NAHİV METODUNDA KULLANDIĞI DELİLLER	53
2. 1. SEMÂ.....	53
2. 2. KIYAS.....	74
3. İBN MÂLİK VE ONDAN ÖNCEKİ NAHİVCİLERİN HADİSLE İSTİŞHÂDA YAKLAŞIMLARININ TAHLİLİ.....	75
3. 1. İbn Mâlik'in Metodunda Hadislerin, Kur'an'dan Sonra İkinci Sırada Yer Alması.....	75
3. 2. İlk Dönem Nahivcilerin Hadis İlmine Uzak Olması.....	77
3. 3. Hadislerin Lafız ile Rivâyetindeki Hassasiyet.....	79
3. 4. Hadislerin Yazılma Süreçleri	81
3. 5. Hadislerin Farklı Metinlerle Rivâyeti	86
3. 6. Ebû Hâyyân'ın İbn Mâlik'i Tenkidi	86
3. 7. Sonraki Dönem Nahivcilerin Hadisle İstişhâd Konusunda Hocalarını Taklit Etmeleri	87
3. 8. İbn Harûfun, İbn Mâlik Kadar Tenkide Maruz Kalmamasının Sebebi.....	88
3. 9. Hadislerin pek çoğunun Nahiv Kuralları Bağlamında Değerlendirmeye Tâbi Tutulmuş Olması	89
3. 10. Pek Çok Hadis Ravisinin Şiir de Rivâyet Etmiş Olması	91
3. 11. İbn Mâlik'in Hadisle İstişhâd Eden İlk Nahivci Olmadığı	92
4. İBN MÂLİK'İN HADİSLE İSTİŞHÂD ÖRNEKLERİ	94

SONUÇ	104
KAYNAKÇA	105
ÖZ GEÇMİŞ	111

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Bu çalışmada aşağıdaki transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır

أ	a, e, i, u	ظ	z
ب	b	ع	Al, il, ul, i
ت	t	غ	ğ
ث	s	ف	f
ج	c	ق	ç
ح	h	ك	k
خ	h	ل	l
د	d	م	m
ذ	z	ن	n
ر	r	و	v
ز	z	هـ	h
س	s	ي	y
ش	ş	ة	t, h
ص	ş	ا (Med Harfi Olarak)	â, ê
ض	đ	و (Med Harfi Olarak)	û
ط	ţ	ي (Med Harfi Olarak)	î

NOT: Türkçeleşmiş kelimelerde transkripsiyon uygulanmamıştır.

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
AÜİFD	:Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız.
by.	: baskı yeri zikredilmemiş
çev.	: çeviren
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EÜİFD	:Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	: hicrî
Hz.	: Hazreti
m.	: milâdî
muk.	: mukaddime
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
SDÜİFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SÜİFD	:Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
thk.	: tahkik
ts.	: tarihsiz
UÜİFD	:Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

GİRİŞ

1. Endülüs Şam ve Mısır'daki Sosyal ve Siyasal Durum

Her insanın yaşadığı çevreden etkilenmesi kaçınılmaz bir gerçektir. Yeryüzündeki hiçbir kimse kendisini çevreden izole ederek yaşayamaz ve mutlaka çevresindeki sosyal ve siyasî şartların izlerini taşır. Bundan dolayı İbn Mâlik'in hayatını ele alan bütün çalışmalar, onun hem doğup, büyüdüğü Endülüs'ten hem de göç ederek kalan hayatını geçirdiği Mısır ve Şam'dan bahsederler.¹

Endülüs, hicrî VI. yüzyılın sonları ve VII. yüzyılın başlarında fikrî ve kültürel açıdan zirveye ulaşmıştır.² Endülüs medeniyetinin mimarı olan Endülüs halkı, farklı etnik kökenlerden oluşmuştu ve kendisine has bir etnik yapıya sahipti. Bu yapı, İslâm'ı buraya taşıyan Müslüman Araplardan, Mısır üzerinden İspanya'ya göç etmiş, sert yapılı ve savaşçı Afrikalı Berberîlerden ve buradaki yerli halk olan Frenklerden oluşuyordu.³ Bu kozmopolit yapı, yüksek Endülüs medeniyetinin mimarı olduğu gibi, sonraki dönemlerde önü alınamayan kargaşa ve huzursuzlukların da temel sebebi olacaktır.

İbn Mâlik'in, doğduğu ve çocukluğunu yaşadığı hicrî VII. yüzyılın ilk yılları, Muvahhidler Devletinin⁴ zayıflama sürecine girdiği döneme rastlar.⁵ İbn Mâlik'in, hayatının ilk yıllarını yaşadığı sırada Müslümanlarla Franklar arasındaki savaşlar

---

¹ Muhammed b. Abdullah Cemâluddîn İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, muk. thk. Abdulmunî'm Ahmed Herîdî, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Mekke, 1982, s. 31

² Ğanîm Ğanîm Abdülkerim el-Yenbu'âvî, *İbn Mâlik el-Luĝavî*, (yüksek lisans tezi), Melik Aziz Üniversitesi, Mekke, 1979 s. 4

³ el-Yenbu'âvî, a.g.e. s. 4

⁴ Muvahhidler devletinin kurucusu Muhammed b. Tûmart, Deren dağında yaşayan Herga kabilesine mensup ve ilim tahsiline çok rağbet eden birisi idi. Muhammed b. Tûmart, Mağrib (kuzey Afrika) halkının yeni bir oluşum ve lider beklediği düşüncesi ve İmamı Gazâlî (ö. 505-1111)'nin yönlendirmesi ile Mağrib'e gitmiştir. Bir süre sonra da, mehdîliğini ilan ederek, kendisine İmam Mehdî adını vermiştir. İbn Tûmart, savaş açtıkları Murâbit devletini, küfürle itham etmiş, kendilerini de tevhid ehli manasında Muvahhidler olarak isimlendirmiştir. Böylece Muhammed b. Tûmart tarafından Muvahhidler devleti kurulmuştur. Bkz; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, İstanbul, 2005, s. 223-231; Hişam Ebû Ramîle, *el-Muvahhidîn*, Dâru'l-Furkân, Amman, 2004, s. 39

⁵ Yusuf Eşbâh, *Târîhu'l-Endelus fî 'Ahdî'l-Murâbiûîn ve'l-Muvahhidîn*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1996, s. 200

şiddetlenmiş, peşi sıra hezimetle sonuçlanan bu savaşlar sonunda, Endülüs düşmanların eline geçmeye başlamıştır.⁶

İbn Mâlik'in yaşadığı dönemde Şam ve Mısır, göç ederek geldiği Endülüs'ten daha iyi durumda değildi. Şam ve Mısır'daki etnik yapı, Endülüs'ten farklı olmayıp birbirinden çok farklı milletleri ve kültürleri bünyesinde barındırıyordu. Bu dönemde bölgede Memlükler, Kürtler, Mısırlılar ve Şam halkı iç içe yaşıyordu. Kültür ve medeniyet bakımından birbirinden farklı bu toplumlar, her ne İslâm çatısı altında ve aynı coğrafyada yaşasa da, bu bölgede hiçbir zaman huzur ve sükûnet, uzun süre hâkim olmamıştır. Haçlı savaşları ile boğuşan Şam'a nazaran Mısır, biraz daha sakin olup ekonomik açıdan da, daha iyi durumda idi. Mısırlılar, haçlılarla savaşları sırasında Şam halkına maddî ve manevî her türlü desteği vermiştir.⁷

Haçlıların ve Tatarların ardı arkası kesilmeyen saldırıları ve Abbasî Devleti'nin güçsüzleşmesi sebebiyle Müslümanlar arasında birlik bozulmuş, kargaşa ve huzursuzluk hâkim olmuştu. Bölgede hâkim olan Abbasî Devleti, bir süre sonra da tarih sahnesinden silinip gitti. Yıkılan Abbasi Devleti'nin enkazı üzerinde toplumun kozmopolitik yapısı sebebiyle birçok devletçik kurulmuştur.⁸

Mısır'a gelince, bu ülkenin de Endülüs'ten bir farkı yoktu ve burada da aynı şekilde kargaşa ve huzursuzluk hâkim idi. Bunun sebebi, Haçlılara karşı parlak zaferler kazanması ve yaklaşık bir asırdır Hıristiyanların elinde olan Kudüs'ü geri alması sebebiyle bütün Müslümanların sevgisini kazanan Selahattin Eyyûbî (ö. 590-1193)'nin, vefatından önce ülkeyi çocukları arasında paylaştırmasıdır. Her ne kadar kardeşi Adil (ö. 615-1218)'i merkezi kontrol makamına tayin etti ise de yerel valilerin her biri kendini bağımsız bir sultan olarak görme eğiliminde idi. Bunun doğal sonucu olarak Selahattin Eyyûbî dönemindeki istikrar, kısa bir süre sonra yerini huzursuzluk ve kargaşaya bırakmıştır.⁹

---

⁶ el-Yenbu'âvî, İbn Mâlik el-Luğavî, s. 13

⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.* s. 4-5

⁸ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, s. 31

⁹ Cemâluddîn Yusuf el-'Atâbekî, *En-Nucûm'z-Zâhira fî Mulûk-i Mısr ve'l-Kâhire*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, V/ 94

2. Endülüs, Şam ve Mısır'daki İlmî Faaliyetler

İbn Mâlik'in yaşadığı hicrî 598-1196 ve 672-1274 yılları arası Endülüs, Şam, Mısır ve Halep'teki İslâm Devletleri yıkılma süreçlerine girmişti. Onun doğduğu, çocukluğunu yaşadığı ve sonra da daha iyi ilim tahsil etmek için terk ettiği Endülüs'te olduğu gibi, Halep, Mısır ve Şam da aynı şekilde kargaşa ve huzursuzluğa teslim olmuştu.¹⁰

Haçlıların ve Tatarların saldırılarına, Eyyübî valileri arasındaki çekişmelerin de eklenmesiyle bu coğrafyada zuhur eden kargaşa ve istikrarsızlıklara rağmen Irak, Şam, Mısır ve Fas'ta ilmî çalışmalar Endülüs'e kıyasla daha iyi durumda idi. Bu kargaşa ortamında bile, bölgede İslâm tarihine adlarını yazdırmış âlimler yetişmiş olup İbn Hâcib (ö. 646-1249), ve İbn Ye'ş (ö. 643-1246) bunlardandır.¹¹

Dönemin nahiv çalışmalarına gelince bu zamanın dilbilimcileri, Zemahşerî (ö. 538-1144)'nin *el-Mufaşşal* adlı eserine büyük önem vermişler ve bu kitaba bir çok şerhler yazmışlardır. İbn Ye'ş ve İbnu'l-Hâcib bu esere şerh yazan nahivcilerin en meşhurlarıdır. İbn Mâlik de bu değerli eseri şiire çevirerek, *el-Muaşşal fî Nazmî'l-Mufaşşal* adını vermiştir. Dönemin dil bilimcileri, Zemahşerî'nin *el-Mufaşşal* adlı eserinin yanında başka kitaplar üzerinde de çalışmalar yapmışlardır. Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ı, el-Müberred (ö. 285-899)'in *el-Muktedâb*'ı, ez-Zeccâcî (ö. 337-949)'nin *el-Cumel*'i, Ebû Ali el-Fârisî (ö. 337-949)'nin *el-İdâh*'ı ve Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249-864)'nin *et-Taşrif*'i bu değerli çalışmalardandır.

Bu asırda yerel yöneticiler insanları ilme teşvik etmişler ve âlimlere çok değer vermişlerdir. Yöneticilerin ilme ve âlimlere verdikleri değer en büyük göstergesi, Âdiliyye ve Zâhiriyye medreseleri başta olmak üzere ve daha pek çok okul açmalarıdır. Ayrıca âlimlere de bol bol ödüller dağıtmışlar, hatta Şam valisi Melik Muazzim dağıttığı ödüllerin en değerlisini, Zemahşerî'nin *el-Mufaşşal*'ını ezberleyene vermiştir.¹²

¹⁰ el-Yenbu'âvî, İbn Mâlik el-Lugavî, s. 4-5

¹¹ Cemâluddîn İbn Mâlik, *Şerhu 'Umdeti'l-Hâfız ve 'Uddeti'l-Lâfız*, muk. thk. Adnan Abdurrahman ed-Dûrî, Bağdat, 1977, s. 22

¹² Cemâluddîn İbn Mâlik, *İkmâlu'l-'Ilâm bi-Teşlîsi'l-Kelâm*, muk. thk. S'ad b. Hamdân el-Ğâmidî, Mektebetu'l-Medenî, by. 1984, s. 19

Sonuç olarak, İbn Mâlik, Endülüs'te aldığı ilimle yetinmeyerek Hicaz, Mısır, Halep ve Şam'da da ilim tahsiline devam etmiştir. Onun Endülüs'ten göç etmesinin diğeri sebebi de, buradaki kargaşa ve huzursuzluktur. Ne var ki o, göç ederek gittiği ülkelerde de, o sırada haçlı seferleri, Tatar istilâsı ve Eyyûbî Devleti'nin de valiliklere ayrılmasından dolayı aradığı huzur ve sükûneti tam olarak bulamamıştır. Ama o, tekrar Endelüs'e dönmemiş, ilmî hayatına Şam'da devam ederek bu şehirde yaşamayı tercih etmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İBN MÂLİK ve HAYATI

1. 1. İsmi, Nesebi, Doğumu, Künyesi

Nahiv literatüründe eserleri ve görüşleriyle çok önemli bir yer tutan İbn Mâlik'in adı, Muhammed'dir. Tarihçiler, İbn Mâlik'in babası ve dedelerinin isimlerinde ihtilâf etmişler, bazıları İbn Mâlik'in nesebinde Abdullah ismini bir defa, bazıları iki ve bazıları da üç defa zikretmişlerdir. İbn Mâlik, bin beyitte sarf ve nahvi özetlediği meşhur *Elfiyye* adlı eserinin girişinde,

أَحْمَدُ رَبِّيَ اللَّهُ خَيْرَ مَالِكٍ

قَالَ مُحَمَّدٌ هُوَ ابْنُ مَالِكٍ

“Mâlik'in oğlu olan Muhammed şöyle der: En hayırlı sahip olan Allah (c.c.)'a hamd ediyorum.”¹³ diyerek, dedesinin ismini Mâlik olarak zikretmiş, babasının ismine ise değinmemiştir.

Şerh-u 'Umdeti'l-Hâfız ve 'Uddeti'l-Lâfız, adlı eserinde de İbn Mâlik, nesebini yazarken Abdullah ismini bir defa zikretmiştir.¹⁴

Tarihçilerin, İbn Mâlik'in nesebi hakkındaki görüşlerini dört ana başlıkta toplamak mümkündür;

1. Cemâlüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Mâlik: Bu rivâyeti tercih eden alimler, el-Yâfi (ö. 768/1366), el-Esnevî (ö. 772-1371) İbn Sâkir el-Kutubî (ö. 764/1363), Ebu'l-Hasan el-Yunûnî (ö. 701-1302), Hayrettin ez-Ziriklî (ö. 1396-1976), Muhammed Tañâvî (ö. 1928-2010), Ömer Rıza Kehhâle (ö. 1308/1987) ve M. Fuat Abdalbaki'dir. Bu görüşe göre Abdullah babasının ismi, dedesinin ismi de Muhammed'dir.

2. Cemâlüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Abdullah b. Mâlik: Bu rivâyette İbn Mâlik'in hem dedesinin hem de babasının ismi Abdullah'tır. Bu

¹³ Bahâuddîn Abdullah İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, muk. thk. Muhammed Muhyiddin, Dâru't-Turâğ, 1980, Kahire, s. 10

¹⁴ İbn Mâlik, *Şerhu 'Umdeti'l-Hâfız ve 'Uddeti'l-Lâfız*, muk. s. 17-18

görüşü tercih eden alimler ise es-Safedî (ö. 764/1363), el-Mağkarî (ö. 1041-1632), es-Subkî (ö. 771-1370), Suyûtî (ö. 911-1506), ibnu'l-‘Imâd (ö. 1089-1679) ve Şevki Dayfî’dir.

3. Cemâlüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Abdullah b. Abdullah b. Mâlik: Burada Abdullah ismi üç defa tekrar edilmiş olup bu görüşü de İbn Tûlûn eş-Şâlihî (ö. 953-1546) tercih etmiştir.¹⁵

4. Cemâlüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Abdullah b. Abdullah b. Abdullah b. Mâlik: Bu rivayette Abdullah ismi dört defa tekrar edilmiş olup bu görüşü tercih edenler ise, Carl Brockelman (ö. 1370-1956), Muhammed Kâmil Berakât¹⁶ Abdülmun‘ım Ahmed Herîdî’dir¹⁷

Künye, lakap ve nispetleri: Her ne kadar nesebi konusunda birçok ihtilaf olsa da, bütün biyografi kaynaklarının icmâi ile İbn Mâlik’in künyesi Ebû Abdullah ve lakabı da Cemâluddîn’dir. Bazı kaynaklar Cemâluddîn lakabını kısaltarak sadece Cemâl şeklinde rivayet etmişlerdir.¹⁸

İbn Mâlik’in doğum yeri, bütün kaynaklarda Ceyyân¹⁹ olarak rivâyet edilmiş, doğum yerine nispet edilerek Ceyyânî olarak lakaplandırılmıştır. Bazı kaynaklarda yanlışlıkla doğum yeri Şam²⁰ olarak da rivâyet edilmiştir.

Mensubu olduğu Tay kabilesine²¹ nispet edilerek Tâî olarak da anılmış olup, Tay kabilesi Mürsiye مَرْسِيَّة ²² şehrinin güneyinde yaşayan bir kabiledir²³

¹⁵ Mustafa Bilici, *İbn Mâlik ve Şevâhidü't-Tavdîh ve't-Taşhîh Adlı Eseri*, (Yüksek Lisans Tezi), SÜ, Konya, 2008, s. 32-33

¹⁶ Cemâluddîn İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmilu'l-Mekâşid*, muk. tahk. Muhammed Kâmil Berakât, el-Mektebetu'l-‘Arabiyye, Kahire, 1967, s. 1

¹⁷ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, muk. s. 16

¹⁸ Âmâl Ali Abdül‘âl, *el-Mesâilu'l-Hilâf fî Şerhi't-Teshîl li İbn Mâlik*, (Doktora tezi), Ezher Üniversitesi, 2004, s. 11

¹⁹ Ceyyân, Endülüs'te geniş bir alana sahip ve güneyde Akdeniz'e doğru uzanan, Kurtuba şehrinin doğusunda bulunan bir şehirdir. İbn Mâlik'ten başka Hüseyin b. Muhammed b. Ahmet el-Ceyyânî (ö. 498 -1105), Ahmet b. Muhammed b. Ferac el-Endelûsî el-Ceyyânî (ö. 366-977), Muhammed b. Ahmet el-Ceyyânî en-Nahvî (ö. 540-1146). Bkz. Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu‘cemu'l-Buldân*, Dârü's-Şâdir, Beyrut, ts. s. II/195; İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, Matbat-u Hırc, 1998, s. 514

²⁰ Ignace Goldziher, *Arap Dili Mektepleri*, çev. Süleyman Tülücü. AÜİFD, Sayı 9, Erzurum, 1990

Doğup büyüdüğü yer olan Endülüs'e nispet edilerek Endülüsî,²⁴ Endülüs'te bulunduğu sırada, burada hâkim durumdaki Mâlikî mezhebi mensubu iken doğuya göç ettikten sonra Şâfiî mezhebini benimsemesi sebebiyle Şâfiî,²⁵ telif ettiği eşsiz eserleri ve nahiv ilmindeki olağanüstü yetkinliği sebebiyle Nahvî,²⁶ hadis ilmindeki derinliği sebebiyle de Muqrî olarak lakaplandırılmıştır. İbn Tûlûn (ö. 953-1547) *Hidâyetu's-Sâlik ilâ Tercemet-i İbn Mâlik* adlı eserinde, diğer tarihçilerin hiçbirinin zikretmediği “ Cele'l-Â'lâ” şeklinde de lakabının bulunduğunu rivayet etmiştir.²⁷

İbn Mâlik'in doğum yılı konusunda neredeyse bütün biyografî kaynakları tek bir tarih vermekten kaçınarak birden fazla tarih nakletmişlerdir. Onun doğum tarihi hakkındaki rivâyetler h. 598-1202 ile h. 601-1205 yılları arasında değişir.²⁸ es-Şafedî (ö. 764-1363) h. 601-1205,²⁹ İbn Şakir el-Kutubî (ö. 764/1363)³⁰, İbn Kesîr (ö. 774/1373)³¹, el-Fîrûzâbâdî (ö. 817-1415)³², Suyûtî,³³ İbn Kûnfûz Ebu'l-'Abbâs (ö. 810/1407),³⁴ h. 600-1204, el-Maqqarî (ö. 1041-1632) h. 598-1202,³⁵ İbnu'l-Cezerî (ö. 833-1430), de h. 598-1202 ve 600-1204³⁶ olarak rivâyet etmiştir. Eşmûnî

²¹ Aslı Yemen olan Tay kabilesi, Endülüs'te tanınmış ve meşhur bir kabiledir. Endülüs'ün fethinden sonra İslâm ordularıyla birlikte buraya göç eden Arap kabilelerindedir. Bkz. İbn Mâlik, *İkmâlu'l-İlâm bi-Teşlîsi'l-Kelâm*, muk. s. 14

²² Endelüs'ün güneyinde bakımlı bahçeler ve ağaçları bol bir şehirdir. Abdurrahman b. Hakem tarafından kurulmuş, Onun döneminde Endelüs'ün en önemli şehirlerinden birisi olmuştur. Bkz. el-Hamevî, Yâkût b. Abdullah Şihâbuddîn, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru's-Sâdir, Beyrut, ts. V/107

²³ el-Yenbu'âvî, *İbn Mâlik*, s. 8

²⁴ Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr 'ale't-Tabakât ve'l-Âşâr*, thk. Tayyar Altı Kulaç, İstanbul, 1995, s.1363

²⁵ Celâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fağl İbrahim, Dâru'l-Fikir, by. 1979, s. 130

²⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, s. 514

²⁷ İbn Mâlik, *İkmâlu'l-İlâm bi-Teşlîsi'l-Kelâm*, muk. s. 14

²⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.* s. 14

²⁹ Salahaddin Halil eş-Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, thk. Ahmet el-Arnâvût-Mustafa Türkî, Beyrut, 2000, III/285

³⁰ Muhammed b. Şakir b. Ahmed el-Kutubî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, by. ts. II /227

³¹ İbn Kesîr Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, s. 514

³² Muhammed b. Yakup el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luğa*, thk. Muhammed el-Mısrî, Dâru Sa'di'd-Dîn, Dimeşk, ts. s. 269

³³ İbn Mâlik, *Şerhu 'Umdeti'l-Hâfiz ve 'Uddeti'l-Lâfiz*, muk. s. 19

³⁴ Ahmet b. Hasan b. Ali İbnu'l-Hâfîb, *el-Vefeyât*, thk. Adil Nuveyhid, Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde, Beyrut, 1983, s. 332

³⁵ Ahmed b. Muhammed el-Maqqarî, *Nefhu't-Tîb*, thk. İhsan Abbas, Dâr-u Sâdir, Beyrut, 1988, II/228

³⁶ Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, thk. G. Bergstraesser, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2006, II/159

(ö. 838-1435)³⁷ ve el-Ĥudârî (ö. 1287-1871)de h.672-1274 yılında 75 yaşında vefat ettiğini naklederek h. 598-1202 yılında doğduğunu teyit etmişlerdir.³⁸

Brockelmann, onun doğum tarihini h. 598-600-601 rakamlarına ilaveten h. 608-1212 olarak da rivâyet eder.³⁹

Rivâyetlerin tamamı göz önüne alınarak h. 600-1204 tarihi, doğruya daha yakın gözükmektedir⁴⁰

Doğum yeri Ceyyân'dır. Endülüs'ün ilk fethedilmesinden itibaren bu yerin ayrı bir değeri olmuş hatta Tarık b. Ziyad (ö. 102-720), bu şehrin fethini bizzat kendisi gerçekleştirmiştir.⁴¹

İbn Mâlik'in vefat tarihi de aynı şekilde ihtilâflı olup bu hususta üç görüş vardır.

1. Tarihçilerin çoğunluğu onun, h. 672-1274 yılının Şaban ayının 12'sinde Çarşamba günü vefat ettiğini rivâyet etmektedir.

2. eş-Şemenî (ö. 872-1467), hicrî 671-1273 yılının Şaban ayının 12 sinde Çarşamba günü vefat ettiğini nakletmiştir.⁴²

3. Bedrettin el-'Aynî (ö. 855-1451), '*Akdu'l-Cemân fî Târîh-ı Ehli'z-Zamân* adlı kitabında, İbn Mâlik'in h. 672-1274 yılının Ramazan ayının 12'sinde Çarşamba gecesi vefat ettiğini rivâyet etmektedir.⁴³

İbn Kesîr, onun ramazan ayının 12'sinde Çarşamba gecesi vefat ettiğini, rivâyet eder. Bu tarih, mîladî 1274 yılının Şubat ayının 21'nci gününe denk gelmektedir.⁴⁴

³⁷ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, II/159

³⁸ Muhammed el-Ĥudârî, *Hâşiyetu'l-Ĥudârî*, Dâru'l-Fikr, by. ts. s. 19

³⁹ Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, çev. Abdulhalim en-Neccâr, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1991, V/ 275

⁴⁰ Âmel Ali Abdül'âl, *el-Mesâilu'l-Hılâf fî Şerhi't-Teshîl li İbn Mâlik*, s. 11

⁴¹ Muhammed Şehhât, *Hurûfu'l-Me'ânî fî Turâş-ı İbn Mâlik*, (Doktora tezi), Ezher Üniv. Mısır, 2005. s. 4

⁴² Ahmet b. Muhammed eş-Şemenî, *Hâşiyetu's-Şemenî 'alâ Şerhu'd-Demâmîni*, by. ts. I/106

⁴³ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, s. 11

⁴⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, s. 514

İbn Mâlik'in mezhebine gelince daha önce değinildiği üzere, Endülüs'te Malikî mezhebine mensup iken doğuya göç ettikten sonra Şâfî mezhebine intisap etmiştir.⁴⁵

1. 2. İbn Mâlik'in Ailesi

İbn Mâlik'in mensup olduğu aile hakkında, tarih kitaplarında doyurucu bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda İbn Mâlik'in ailesi ile ilgili neredeyse hiçbir bilginin olmaması, onun ailesinin soylu veya seçkin bir aile olmadığı, orta sınıf bir aile olduğunu göstermektedir.

İbn Mâlik'in kendisi de ailesinden hiç bahsetmemiştir. Onun kendi ailesinden bahsetmemesi, ailesinde hatırlamaya değer bir şey olmadığı anlamına geldiği gibi, ailesinde yaşadığı şeylerin ona acı verdiği, onun da bunları hatırlamak istemediği anlamına da gelebilir. İbn Mâlik'in, geçmişi ve ailesi hakkında konuşmaması, tarihçileri de bu yola itmiş, onlar da aynı şekilde kendisi ve ailesi hakkında pek fazla bilgi vermemişlerdir.⁴⁶

Tarihî bir gerçektir ki eğer doğan çocuk, soylu veya köşklere saraylarda yaşayan bir aileden ise tarihçiler, doğumundan itibaren onun hakkında detaylı bilgi verme yarışına girerler, fakir veya orta sınıf bir ailenin çocuğu ise onların ilgisini çekmeyip sanki doğmamış gibi ondan hiç bahsetmezler. Daha sonra, bu fakir ailenin çocuğu topluma malolan büyük bir âlim veya şahsiyet olunca da, onun hakkında yeterince bilgiye ulaşılammakta ve bu kişi hakkında hayalî bilgiler veya hikayeler uydurma yoluna gidilmektedir. Buna benzer talihsiz bir gerçeği, *Bedâi'uz-Zuhûr* adlı eserinde Ebu'l-Mehâsin (ö. 930-1523) şahsı tanıtırken, "Biz bu kişinin sözüne değinip açıklamadık çünkü bu kişi, sözleri dikkate alınarak övülmeye veya eleştirmeye değer asil ve soylu değildir" diyerek itiraf etmiştir.⁴⁷

İbn Mâlik'in çocukluğundan ve ailesinden hiç bahsetmemesi, tarihçilerin de kendisinin yolundan gitmelerinde diğer bir ihtimal de, kendisini küçüklüğünden itibaren ilme adanması ve bu şahsiyetteki bir ilim aşğının, ailesi ve çocukluğundan

⁴⁵ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II/222

⁴⁶ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, s. 11

⁴⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.* s. 11

bahsetmesinin abesle iştilgal olduğunu ve herhangi bir faydasının olmadığını düşünmesi de olabilir.⁴⁸

İbn Mâlik, Şam'a yerleşene kadar herhangi bir malı mülkü ve ailesi olmamıştır. Ancak Şam'a yerleşip Âdiliyye medresesine baş müderris olarak atandıktan sonra dönemin sultanının kendisine ihsanda bulunması üzerine evlenebilmiştir.⁴⁹

İbn Mâlik'in evliliği ve evlendiği kadınla ilgili kaynaklardaki bilgiler faraziyeden öte geçmez. Kaynakların çoğunluğu, onun doğuya göç ettikten sonra hicrî 640-1243 yılında Şam ailelerinden birinin kızı ile evlendiğini naklederken, bazı kaynaklar da onun Endülüs'ten göç etmeden önce de evlenme olasılığı üzerinde dururlar.⁵⁰

Kaynaklar İbn Mâlik'in üç oğlu olduğunu, üçünün adının da Muhammed olduğunu rivâyet eder.

İbn Mâlik'in ilk oğlu Muhammed b. Muhammed b. Mâlik'dir. Lakabı Bedrettin olup, İbn Nâzım olarak meşhur olmuştur. Doğduğu yer konusunda tarih kitaplarında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁵¹ Yalnız Ziriklî, onun Şam'da doğup orada öldüğünü rivâyet eder.⁵² Doğum tarihi de kesin olarak bilinmemekle birlikte h. 640-1243 yılında babasının evlenmesinden hemen sonra dünyaya geldiği kaynaklarda yer alır. Bedrettin, Şam'da büyüdü ve ilmini de Şam'da aldı. Kaynaklar, onun tek bir hocası olduğunu, onun da babası İbn Mâlik olduğunu rivâyet ederler. Daha sonra babası ile arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle Ba'lebekke beldesine gitti, orada bir müddet kaldı ve babasının ölümünden sonra Şam'a gelerek babasının vazifesini üstlendi.⁵³

Nahiv, meânî, beyan ve bedî ilimlerinde son derece maharetli olan Bedrettin, burada kendisini kitap yazmaya adadı. Bedrettin'in, babasının aksine şiir konusunda yeteneği yoktu, bir beyit dahi şiir yazmamıştır.

⁴⁸ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, muk. s. 225

⁴⁹ Mustafa Bilici, *İbn Mâlik ve Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Taşhîh Adlı Eseri* s. 52

⁵⁰ İbn Mâlik, *İkmâlu'l-'Ilâm bi-Teşlîsi'l-Kelâm*, muk. s. 17.

⁵¹ Muhammed b. Muhammed İbn Nâzım, *Şerh-u İbn Nâzım 'Alâ Elfiyet-i İbn Mâlik*, muk. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000, s. 4

⁵² ez-Ziriklî, Hâyrüddîn, *el-'Alâm Kâmusu Terâcim li Eşheri'r-ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1980, VII/31

⁵³ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/296.

Babasının *Elfiyye* adlı eserine şerh yazdı ve bu şerh, *Şerh-u İbn Nâzım* olarak meşhur oldu. O babasının *el-Kâfiye* ve *el-Lâmiye* adlı kitaplarını da şerh etti. Babasının *Şerhu't-Teshîl* adlı kitabına da tekmile yazdı fakat tamamlamaya ömrü yetmedi. *El-Mişbâh fi'l-Hişâri'l-Miftâh fi'l-Me'ânî*, *Ravdu'l-Ezhân fi 'Ilmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*, telif ettiği kitaplardan bazılarıdır. Hicrî 686-1287 yılının Muharrem ayının sekizinde Pazar günü Şam'da kırk yaşlarında iken vefat etmiştir.⁵⁴

Ez-Zehbî (ö. 748-1348) onun çok zeki olduğunu, mantık, usul ve nazarı ilimleri çok iyi bildiğini nakleder.⁵⁵

İbn Mâlik'in diğer oğlu Muhammed Takiyuddin olup lakabı "Esed"dir. İbn Mâlik onun için *el-Mukaddimetu'l-Esediyye* adlı kitabını telif etmiştir. İbn Mâlik'in bu oğlu ilimden ve şöhretten uzak kalmış olmalı ki onunla ilgili bilgiler hep babası ile birlikte olduğu döneme aittir. Babasının ölümünden sonra kendisiyle ilgili bilgilere kaynaklarda rastlanmayan Takiyüddin, 659-1261 tarihinde vefat etmiştir.⁵⁶

İbn Mâlik'in üçüncü oğlu Muhammed Şemseddin'dir. Kur'an'ı çok tilâvet eden birisi olduğu ve Emevî caminde kırk yıl boyunca Kur'an dersi verdiği rivâyet edilir. Hicrî 719-1320 yılında vefat etmiştir.⁵⁷

1. 3. İlmî ve Ahlakî Kişiliği

Hayatı üzerinde yapılan çalışmalarda, İbn Mâlik'in çocukluğundan öldüğü güne kadar ilme adanmış bir hayatın tezahürü en açık şekilde görülür. Onu tanıyanlar veya ziyaret edenler, onu ya namaz kılarken, ya Kur'an tilâvet ederken ya kitap okurken ya da kitap yazarken buluyorlardı.⁵⁸

⁵⁴ ez-Zirikî, *el-'Alâm Kâmusu Terâcim li Eşheri'r-ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, VII/31.

⁵⁵ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/296

⁵⁶ eş-Şafedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I/165-166; Mahmud Necip, *Şurûhu'l-Elfiyye Menâhicuhâ ve'l-Hulâfu'n-Nahvî fihâ*, (Doktora Tezi) Halep, 1999, s. 4; Eymen Cebir Hamîs 'Imâd, *Elfiyyetâ İbn Mâlik ve's-Suyûtî*, (Yüksek lisans tezi), Gazze, 1978, s. 11

⁵⁷ Mahmud Necip, *Şurûhu'l-Elfiyye Menâhicuhâ ve'l-Hulâfu'n-Nahvî fihâ*, (Doktora Tezi) Halep, 1999, s. 4

⁵⁸ Muhammed Şehhât, *Hurûfu'l-Me'ânî fi Turâs İbn Mâlik*, s. 7

Ayrıca o yazdığı kitaplarda, günümüzde önemi anlaşılacak titizlikle üzerinde durulan kaynak bildirimini, en iyi şekilde uygulamış ve hangi kaynaklardan yararlandı ise o kaynağı belirtmiştir.⁵⁹

İbn Mâlik'in ilim tahsili, kendi dönemindeki ilim ehlinin yolu olan Kur'an okumayı öğrenme ve ezberi ile başladı. Sonra kıraatler, dini bilgiler ve dil alanında kendini yetiştirdi.⁶⁰ İbn Mâlik, tahsilinin ilk aşamasını, Endülüs'ten göç etmeden önce tamamlamıştır. Endülüs, her ne kadar fitne ve kargaşa içinde olsa da, onun çocukluğunu yaşadığı dönem, Müslümanların Hıristiyanlara karşı kazandığı Araka (h. 591-119) zaferinin sağladığı geçici sükûnet dönemine rastlar. Endülüs'ün hem yöneticileri hem de halkı ilme çok düşkün idi. Bu hassasiyetin bir yansıması olarak çocuklarının öğretilmesine çok önem vermişler ve onları çok küçük yaşta eğitim-öğretilmeye yönlendirmişlerdir.

Eşine az rastlanır bir eğitim yuvası olan Endülüs'te yetişen bir âlim, hem Arapça, hem Kur'an hem hadis hem de kıraat ilimlerinde yeterli bilgi birikimine sahip olup, genel olarak İslamî ilimlerin hepsinde söz söyleyebilmekteydi. İbn Mâlik Endülüs'ten göç etmeden önce Kur'an, hadis ve Arap dil bilimlerini tahsil etmiş, göç ettikten sonra da Arap diline olan ilgisi ve yeteneği sayesinde, bu ilimde kendini zirveye taşımıştır. Burada aldığı bütün bilgileri, ilmî çalışmalarında kullanmış, geniş olarak değinileceği üzere, nahiv metodunda hem Kur'an hem de hadisle istişhâd etmiş, kıraatlerle ilgili de eserler telif etmiştir.⁶¹ Bu, hem Endülüs'ün bir ilim yuvası olduğunun, hem de İbn Mâlik'in bu kaynaktan İslamî ilimlerin hepsinde söz söyleyebilecek kadar faydalandığının kanıtı ve yansımasıdır.

İbn Mâlik'in kendi döneminin nahiv sahasındaki tek söz sahibi olduğunda hiç şüphe yoktur. Bunun kanıtı onun Âdiliyye ve Zâhiriyye medreselerine baş müderris olarak atanmasıdır.

Onun büyük bir nahiv alimi olmasındaki etkenlerden en önemlileri şunlardır:

⁵⁹ Muhammed Şehhât, *Hurûfu'l-Me'ânî fî Turâs İbn Mâlik*, s. 7

⁶⁰ Âmal Ali Abdul'âl, *el-Mesâilu'l-Hılâf fî Şerhi't-Teshîl li İbn Mâlik*, s. 11

⁶¹ el-Yenbu'âvî, *İbn Mâlik el-Luğavî*, s. 9

1. İbn Mâlik'in doğup büyüdüğü Endülüs'ün ilim ve medeniyet merkezi olması,
2. Kıvrak bir zekâ ve mükemmel hafızaya sahip olması,
3. Onun ilme olan aşırı düşkünlüğünü,
4. Endülüs'ten doğuya göç etmesi sayesinde doğudaki büyük âlimlerle de tanışma ve onlardan faydalanma fırsatını bularak her iki ilmî anlayışa da hâkim olmasıdır.⁶²

Onunla ilgili en çok değinilen özelliği, onun ilme olan düşkünlüğüdür. Bunu teyit eden ve belki de eşi benzeri çok az olan örnek şudur. Ölüm döşeğinde hastalıkla boğuşurken bile ilim ile uğraşmaktan kendini alamamıştır. Onun bu durumda iken dahi nahiv şahitlerinden şiirler ezberlediği ve bu şahitlerin sayısının sekiz olduğu rivayet edilir. Bu halde iken kendisi okuyamadığı için oğlu ona bu şahitleri telkin etmişti.⁶³

İbn Mâlik'in ilme olan düşkünlüğüne bir diğer örnek de, tarihçiler onun ilmî kişiliğinden bahsederken şu olayı naklederler. O, Âdiliyye Medresesinde baş müderris iken yanında ilim öğretecek kimse olmadığı zaman, medresenin penceresine dayanarak “Yok mu Arapça dersi almak isteyen, yok mu kıraat okumak isteyen” diye bağırmış.⁶⁴

İbn Mâlik'in ilme olan aşırı sevgisinin onun hayatına yön veren şey olduğu aşikârdır. O doğup, çocukluğunu geçirdiği Endülüs'ten kargaşa ve huzursuzluklar sebebiyle ayrılarak tahsilini daha iyi tamamlayacağını düşündüğü doğuya göç etmiştir. Bu yolculuk onun üzerinde derin etkiler bırakmış, mezhebi başta olmak üzere yaşam tarzı ve kültürü bu yeni ortama göre şekillenmiştir.⁶⁵

---

⁶² Muhammed Şehhât, *Hurûfu'l-Me'ânî fî Turâs İbn Mâlik*, s. 5.

⁶³ Eymen Cebir Hamîs, *Elfıyyetâ İbn Mâlik ve's-Suyûfî*, s. 12.

⁶⁴ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, s. 160.

⁶⁵ Âmâl Ali Abdul'âl, *el-Mesâilü'l-Hılâf fî Şerhi't-Teshîl li İbn Mâlik*, s. 11.

İbn Mâlik'in, ilminden bahseden bütün kaynaklar Arapçada yetkinliğine öncelikle değinirken, onun hem kıraat ilminde, hem hadis ilminde hem de Arap şiirinde bir otorite olduğunu naklederler.⁶⁶

İbn Mâlik'in nahiv ilmine olan yetenek ve ilgisinin yanında o, şiir yazmaya da büyük ilgi duyuyordu. O nahiv tarihinin en değerli nahiv-sarf eserlerinden olan *el-Hulâşâ(Elfiye)*, bu eserin daha geniş kapsamlısı ve yaklaşık üç bin beyitten oluşan *el-Kâfiyetu's-Şâfiye*, Zemahşerî'nin *el-Mufaşşal*'ına yazdığı *Mueşşal* ve *Tuhfetu'l-Mevdûd fi'l-Makşûr ve'l-Memdûd* gibi, şiir (nazm) şeklinde pek çok eser kaleme almıştır.⁶⁷

İbn Mâlik'in Arapçada konumunun ne denli yüksek olduğuna değinen bütün kaynaklar onun şu sözünü de rivayet ederler. O, hakkında onlarca şerh yazılmış *el-Mufaşşal*'ın müellifi meşhur müfessir ve nahivci Zemahşerî hakkında şöyle demiştir. “ İbn Hâcip, ilmini *el-Mufaşşal* müellifinden almıştır ki o ise vasat bir nahivcidir.”⁶⁸

Bu bağlamda zikredilmeye değer, diğer bir rivayet de İbn Mâlik'in Sultan Baybars (ö. 676-1277)'tan kendisine bazı imkanlar sağlamasını rica ettiğinde “kendisini yaşadığı dönemin kıraat ilmini, nahvi, dili ve edebiyatı en iyi bilen alimi” olarak tanıtmış, Sultan bunu onaylar mahiyette onu, Âdiliyye medresesine baş müderris olarak atamıştır.⁶⁹

Onun ahlakına gelince, bütün kaynaklar öncelikle onun çok dindar, muhafazakâr ve mütevazi bir insan olduğundan bahsederler. Yine bu kaynaklar, onun yazdığı kitaplar nasıl insanların sevgisini ve ilgisini kazanmışsa kendisinin de, onu tanıyan ve onunla herhangi bir alâkası olan herkesin sevgisini ve saygısını kazandığını aktarırlar. Onun öğrencilerinden veya ahabplarından hiçbiri buna muhalif bir şey rivâyet etmemişlerdir.⁷⁰

⁶⁶ eş-Şafedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, III/286

⁶⁷ Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1991, s. 309

⁶⁸ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II/225

⁶⁹ İbn Mâlik, *Şerhu 'Umdeti'l-Hâfiż ve 'Uddeti'l-Lâfiż*, muk. s. 33

⁷⁰ Muhammed Şehhât, *Hurûfu'l-Meânî fi Turâs İbn Mâlik*, s. 7

1. 4. Endülüs'ten Göç Etmesi

Endülüs âlimlerinin hemen hemen hepsi doğuya yolculuk etmişler, bazıları Endülüs'e geri dönmüş, bazıları ise dönmemişlerdir. Endülüs'te yetişen âlimleri doğuya yolculuk etmeye iten iki sebep vardı. Bu sebeplerden birincisi: Hac farızasını yerine getirmek. İkincisi de: Doğudaki bir çok ilim merkezinde ilim tahsilini tamamlamak, sonra tekrar Endülüs'e geri dönüp, edindiği yeni bilgileri buradaki insanlara öğretmektir.⁷¹

Fakat hicrî VII. yüzyılın ilk çeyreğinde yukarıdaki iki sebebe bir neden daha ilave edilmiştir ki göçlerde yukarıda bahsedilen iki sebepten daha etkili olmuş hatta bu tarihten sonra Endülüs'ten göç eden âlimler artık geriye dönmemişlerdir. Bu sebep ise: Muvahhitler Devletinin hicrî 609-1213 yılında Haçlılarla yapılan 'İkâb savaşında hezimete uğramaları sonucu, yüzlerce yıl ilmin beşiği olan Endülüs'te, huzur ve istikrar yerini fitne ve kargaşaya bırakmasıdır. Hicrî 610-1214'ten sonraki yıllarda Endülüs'ten göç eden âlimler bu kargaşa ve fitne ortamına geri dönmek istememişlerdir. Bu dönemde Muvahhit Devleti tamamen zayıflayarak, ülkedeki otoritesini kaybetmiş, ülkenin büyük bir bölümünde fitne ve kargaşa hâkim olmuş ve ülke peş peşe Hıristiyanların eline geçmeye başlamıştır. Kargaşanın kol gezdiği böyle bir ülkede ilim tahsilinin yapılamayacağını ve gidişatın daha kötü olacağını gören âlimler, ilim tahsilini daha rahat yapabileceklerine inandıkları, istikrarın ve sükûnetin hâkim olduğu diğer İslâm beldelerine göç etmişlerdir. İbn Mâlik de böyle düşünen ve daha iyi ortamda ilim tahsili yapmak için Endülüs'ü terk eden âlimlerdendir.⁷²

Tarihçiler, İbn Mâlik'in Endülüs'ten göç ettiği tarihi net olarak belirleyememişlerdir. Onun göç ettiği tarih ile ilgili bilgiler tahmine dayalı bazı çıkarımlardan öteye geçmez. Daha önce de ailesi hakkında bilgi verilirken değinildiği üzere İbn Mâlik, elit bir aileye mensup olmadığı için onun hayat hikâyesi o, Arapçada meşhur olup zamanının imamı olana kadar tarihçilerin ilgisini çekmemiştir. Ancak İbn Mâlik meşhur olunca, hayatını araştırmaya koyulmuşlar,

⁷¹ Muhammed ez-Zerkî, *Eşeru İbn Mâlik fi'd-Dirâsâti's-Şarfiyye*, (Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 1981, s. 12

⁷² el-Yenbu'âvî, *İbn Mâlik el-Luğavî*, s. 4-5

insanlar tarafından tanınmadan önceki hayatı ile ilgili ellerinde net bilgiler olmayınca da, bazı çıkarımlar yaparak bu bilgilere ulaşma yoluna gitmişlerdir.

İbn Mâlik, Endülüs'te Şâbit b. Hıyâr (ö. 624-1231)'dan, Ebû Ali eş-Şevbînî (ö. 645-1248)'den, doğuya göç ettikten sonra da Ebû Şâdık b. Şabbâh (ö. 632-1234)'tan, Ebu'l-Hasan es-Sehâvî (ö. 643-1246)'den, İbn Ye'îş (ö. 643-1246)'ten, ve İbn 'Amrûn (ö. 649-1251)'dan dersler almıştır.⁷³

Yukarıdaki bilgiler ışığında Şam'daki ilk hocası, hicrî 632-1234 yılında vefat eden Ebû Şâdık b. Şabbâh olup, İbn Ye'îş, es-Sehâvî ve İbn 'Amrûn'dan ders alması ondan sonradır. Öyleyse İbn Mâlik'in Endülüs'ten göç ederek Şam'a ulaşması, hocası Ebû Şâdık b. Şabbâh'ın ölüm tarihi olan hicrî 632-1234 yılından önce olmalıdır.

Bazı kaynaklar, onun Endülüs'ten göç ettiği tarihi yaklaşık olarak h. 630-1232 yılı olarak zikrederler. Muhtemelen bu tarihte aynı şekilde yukarıdaki çıkarımlar benzeri bir varsayım yapılarak ulaşılan bir rakamdır⁷⁴

İbn Mâlik'in Endülüs'ten göç ettiği tarih hakkında bir kayda rastlanmadığı gibi, onun Endülüs'ten göç ettiği sırada uğradığı yerler noktasında da kesin bir bilgi yoktur. Sadece onun hocalarından bahsettikleri sırada “şu beldede şu hocadan ve bu belde de bu hocadan ders almıştır” demekle yetinmişlerdir. İbn Mâlik'in ders aldığı hocaların bulunduğu yerler ışığında onun Hicaz'a, Hamâ'ya, Halep'e, Şam'a ve Kâhire'ye uğradığı anlaşılmaktadır.⁷⁵

İbn Mâlik, doğuya göçü sırasında Mısır'a uğradı. Orada çok kısa bir süre ikamet ettikten sonra da hac farızasını yerine getirmek için Hicaz'a geçti. Hicaz'da da uzun bir süre kalmadı. Bu iki şehirdeki ikametinin ne kadar sürdüğü kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda kesin olan, onun hicrî 632-1234 yılından önce Şam'a geçtiğidir. Çünkü hocası Ebû Şâdık b. Şabbâh bu tarihte vefat etmiştir ki İbn Mâlik'in kendisinden ders almış olabilmesi için 632-1234 tarihinden önce Şam'a gelmiş olması gerekir. Onun Hac farızasını yerine getirdikten sonra önce Şam'a mı yoksa Halep'e mi uğradığı noktasında iki rivâyet vardır. Daha sonra da tekrar Şam'a gelerek buraya yerleşmiştir. Bu rivâyetlerin bir araya getirilmesinden çıkan sonuç,

⁷³ Cemâluddîn İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, muk. thk. Abdurrahman Seyyid-Muhammed Bedevî, Dâr-u Hicr, by. 1990, s. 12-13

⁷⁴ Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 309

⁷⁵ ez-Zerkî, *Eşeru İbn Mâlik fi'd-Dirâsâti's-Şarfiyye*, s. 12

onun bu şehirlerin her birinde ayrı ayrı bulunmuş yada bu şehirler arasında birkaç defa gelip gitmiş olmasıdır. Onun yaşadığı dönem göz önünde bulundurulursa bu şehirler arasında yolculuk yapmak kolay değildi. O, Endülüs'te başlayan ilim yolculuğunu tamamlamak için bu zahmetlere katlanmıştır.⁷⁶

İbn Mâlik, ilim tahsili yolundaki zahmetlerinin meyvesini Halep'e yerleştikten sonra almıştır. Halep'te Arapça okutmuş ve Sultâniye medresesinde (Zâhiriyye Medresesinde)⁷⁷ baş müderris olarak dersler vermeye başlamıştır.⁷⁸

İbn Mâlik, Halep'te bulunduğu zaman zarfında *el-Kâfiyetu's-Şâfiye* adlı eserini⁷⁹ ve Melik en-Nâsır (ö. 659-1261)'a ithaf ettiği *el-'Ilâm bi Teşellu'si'l-Kelâm* adlı eserini telif etti. Daha sonra Hamâ şehrine göç ederek orada bir müddet ikamet etti. İbn Mâlik tekrar Şam'a gitmiş, bu gidişi kesin dönüş niteliği taşıyan bir göç olup o, artık Şam'ı kendisine vatan edinerek temelli yerleşmiştir.⁸⁰

İbn Mâlik, Âdiliyye medresesine⁸¹ hicrî 665-1267 yılında baş müderris olarak atanmış ve vefat edene kadar da bu görevi ifa etmiştir. O en değerli üç kitabından sonuncusu olan *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-İmegâsîd* ve diğer bir çok eserini Şam'da telif etmiş ve onun yönetimindeki Âdiliyye medresesinden bir çok değerli âlim mezun olmuştur.⁸²

2. HOCALARI

İbn Mâlik'in hocalarının tanıtımına geçmeden önce onun hocaları ile ilgili tarihçiler arasında yaygın bir intibadan bahsetmek gerekir. O da İbn Mâlik'in tanınmış bir hocasının olmadığı ya da onun doğrudan doğruya tanınmış bir hocadan ders almadığı, daha çok kendi gayretleri ve tetkikleri ile kendi kendini yetiştirdiğidir.

⁷⁶ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Emel, İrbid, 2001. s. 349

⁷⁷ Zâhiriyye Medresesinin inşasına, Melik Zâhir tarafından başlanmış, Şehabettin Tuğrul bey döneminde bitirilmiştir. Şu anda bu medrese Sultâniye Medresesi olarak bilinir. Bkz: İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, muk. s.10.

⁷⁸ Hatice el-Hadîsî, *a.g.e.* s. 349

⁷⁹ Hatice el-Hadîsî, *a.g.e.* s. 349

⁸⁰ İbn Mâlik, *İkmâlu'l-'Ilâm bi-Teşlîsi'l-Kelâm*, muk. s. 21-22-23.

⁸¹ Âdiliyye Medresesi, Selahattin Eyyûbî'nın kardeşi Melik Adil (ö. 591-1195) tarafından inşa edilmiş ve ona nispet edilerek Âdiliyye şeklinde isimlendirilmiştir. Bkz. Eymen Cebir Hamîs 'İmâd, *Elfiyyetâ İbn Mâlik ve's-Suyûfî*, s. 8

⁸² İbn Mâlik, *a.g.e.* muk. s. 21-22-23

Hatta ez-Zehebî, onu tanıtırken ismini, doğum tarihini zikrettikten hemen sonra, onun nahiv ve kıraat ilmini kimden aldığını bilmediğini aktarır.⁸³

İbn Mâlik'teki nahiv yetkinliği ve yazdığı eserlerin nahiv ilmindeki değeri göz önünde bulundurulduğunda bu iddianın doğru olmadığı görülecektir.

İbn Mâlik'in Endülüs'teki hocalarının başında Şâbit b. Hıyâr (ö. 624-1231) gelir. İbn Mâlik, meşhur Endülüslü nahivci Ebû Ali eş-Şelebînî (ö. 645-1248)'den dersler almıştır. Doğuya göç ettikten sonra Mısır'da Ebu'l-Hasan es-Sehâvî (ö. 643-1246)'den Arapça ve kıraat dersleri okumuştur. Halep'te de İbn Yeî'ş (ö. 643-1246)'ten Arapça dersleri almış sonra İbn Yeî'ş'in öğrencisi İbn 'Amrûn (ö. 596-1200) ile tanışarak ondan ders almıştır.⁸⁴

İbn Mâlik'in başlıca hocaları şunlardır:

Şâbit b. Hıyâr (ö. 624-1231)

Künyesi ihtilafli olup Ebu'l-Hüseyin, Ebu'l-Hasan ve Ebu'l-Muzaffer olarak rivâyet edilmiştir. İsmi Şâbit b. Hıyâr b. Şâbit b. Muhammed b. Yusuf b. Hıyâr olup İbn Taylasân olarak da tanınır.⁸⁵

Kıraat ilminde de parmakla gösterilen bir âlim olan Şâbit b. Hıyâr, zühd ve cömertliği ile de insanlar tarafından takdir görmüştür. Suyûtî, Ebû Hıyân (ö. 745-1344)'dan⁸⁶ onun, bir nahiv imamı olmadığı, sadece kıraatleri çok iyi bildiğini ve İbn Mâlik'in de ondan sadece kıraat okuduğunu, nahiv okumadığını rivayet etmiştir. Şâbit b. Hıyâr, h. 628-1195 yılında Kırnata şehrinde vefat etmiştir. Bazı kaynaklar İbn Mâlik'in Ceyyân şehrinde bulunduğu sırada ondan hem Arapça hem de kıraat ilmini okuduğunu rivâyet ederler.⁸⁷

İbn Ye'îş (ö. 643-1246)

O, Ebu'l-Bekâ b. Ali b. Ye'îş el-Esedî el-Halebî'dir. Aslen Endülüslü olan İbn Ye'îş bazı kaynaklarda hicrî 550-1155 ve bazı kaynaklarda da hicrî 553-1155 yılında Halep'te doğduğu rivâyet edilir. Öğrenimini Halep, Şam ve Musul'da tamamlamıştır.

⁸³ ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr 'ala't-Tabakât ve'l-Âşâr*, s. 1363

⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, s. 160

⁸⁵ el-Mağkarî, *Nefhu't-Tîb*, II/222

⁸⁶ Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, s. 482

⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.* s. 159

İbn Ye'îş, Bağdat'ta ikamet eden İbnu'l-Enbârî (ö. 328/940) ile görüşmek üzere yola koyuldu, fakat o Musul'da iken İbnu'l-Enbârî'nin ölüm haberini aldı. Bir müddet Musul'da kaldıktan sonra geri dönerken Şam'a uğradı ve buraya yerleşti. Hicrî 643-1250 yılında Cemâziye'l-u'lâ'nın yirmi beşinde vefat edene kadar Şam'da kaldı.

İbn Mâlik'inde içinde bulunduğu birçok kişinin kendisinden ders aldığı İbn Ye'îş, nahiv ve sarfta çok yetenekli olup zamanının en önemli nahivcilerdendir. En meşhur eserleri *Şerhu'l-Mufaşşal* ve *Şerhu Taşrîfi İbn Cinnî*'dir.⁸⁸

Ebû Ali eş-Şelebînî (ö. 645-1248)

'Amr b. Muhammed b. 'Amr b. Abdullah Ebû Ali el-İşbîlî en-Nahvî, eş-Şelebîn veya nispet ye'si ile eş-Şelebînî olarak meşhur olmuştur. Hicrî 562-1167 yılında doğdu.

eş-Şelebînî tartışmasız döneminin en önemli dil alimlerinden biri idi. Arap şiirinde de çok yetenekli olan eş-Şelebînî, altmış yıl gibi uzun bir süre nahiv dersleri vermiştir. Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserine bir tâlik, *el-Cuzûliye* 'ye iki şerh ve nahiv alanında da *et-Tevtîe* adlı eserini yazdı. Hicrî 645-1248 yılının Safer ayının son günlerinde vefat etmiştir.⁸⁹

İbn Mâlik'ten bahseden kaynakların bazısı onun, eş-Şelebînî'den sadece on beş gün ders aldığını rivayet ederler.⁹⁰

Ebu'l-Hasan es-Sehâvî (ö. 643-1246)

Adı, Ali b. Muhammed b. Abdüssamed olup doğumu hakkındaki rivâyetler, hicrî 558-559-560(m. 1163-1164-1165) yılları arasında farklılık arzeder. Döneminin kıraat ve edebiyatta önde gelen âlimi olan es-Sehâvî'den, ders alan öğrencilerin sayısını tespit etmek mümkün değildir. Çünkü insanlar ondan ders almak için bir biri ile yarış halinde idiler. İnsanların kendisine karşı eşsiz sevgi ve hürmetini kazanmış bir kişi olarak o, ya ilimle meşgul olur ya da insanlara faydalı olmaya çalışırdı.⁹¹

⁸⁸ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-A'rabî*, V/274; el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahiv ve'l-Luğa*, s. 394-395

⁸⁹ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, II/224

⁹⁰ es-Suyûtî, *a.g.e.* I/131

⁹¹ İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zehab fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Mahmud el-Arnâût, Dâr-u İbn Keşîr, Beyrut, ts. VII/384-385.

En meşhur eserleri *Şerhu'ş-Şâtıbiyye*, *Şerhu'r-Râiyye*, *Şerhu'l-Mufaşşal*'dır.⁹²

es-Sehâvî, eş-Şâtıbî (ö. 790/1388)'den kıraat başta olmak üzere, diğer İslâmî ilimleri okumuştur. Nahiv, kıraat ve tefsirde döneminin imamı idi ve insanlara karşılaştıkları olaylarla ilgili fetvalar verirdi.⁹³

es-Sehâvî, hicrî 643-1246 yılında Şam'da vefat etmiştir.⁹⁴

İbnu'l-Hâcib (ö. 646-1249)

Ebû 'Amr Osman b. 'Amr b. Ebî Bekr el-Esnâî, Mısır'ın küçük bir beldesi olan Esnâ'da hicrî 570-1175 yılının sonlarında doğdu. Kapı muhafızı olan babasına izafe edilerek, İbnu'l-Hâcib olarak meşhur olmuştur. Kahire'de yetişti, daha sonra Şam'a göç etti. Orada ders vermeye başladığında, ilim talebelerinin kendisine karşı büyük ilgi ve alâkasına mazhar oldu. Sonra tekrar Kahire'ye dönmüş Fâdıliyye Medresesinde nahiv dersleri vermiştir. Daha sonra da İskenderiye'ye göç etmiş, bu göçün üzerinden çok geçmeden hicrî 646-1249 yılında Şevval ayının 26'sı Perşembe kuşluk vakti vefat etmiştir.

eş-Şâtıbî (ö. 790/1388)'den kıraat okuyan İbnu'l-Hâcib, Arapçada çok yetenekli ve çok az insana nasip olan bir şöhrete ulaştı. Ayrıca o, Mâlikî mezhebi fakihlerindedir.

En meşhur eseri nahvin muhtasarı olarak kabul edilen *el-Kâfiye*'si olup, bir çok nahivci tarafından şerh edilmiştir. Aynı şekilde sarf alanında da yine muhtasar olarak *eş-Şâfiye* adlı eseri telif etmiş olup, bu iki eserinin de en meşhur şerhleri er-Rağî (ö. 688/1289)'nin telif ettiği şerhlerdir.⁹⁵

Tacettin Tebrîzî (ö. 746-1345) *el-Hâcibiyyetu'n-Nahviyye* adlı kitabında İbn Mâlik'in, İbnu'l-Hâcib'in ders halkasında bulunup ondan ders aldığını zikretmiş olup, diğer kaynaklar ondan aktarmışlardır.⁹⁶

⁹² İbnu'l-'Imâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, VII/384-385

⁹³ Taceddin es-Subkî, *Tabakâtu'ş-Şâfiyyeti'l-Kubrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Ṭanâhî, Abdu'l-Fettâh Muhammed el-Halevî, by. ts. VIII/297-298

⁹⁴ es-Subkî, *a.g.e.* VIII/297-298

⁹⁵ İbnu'l-'Imâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, VII/406

⁹⁶ Muhammed b. Ebû Bekir ed-Demâmînî, *Ta'liku'l-Ferâid 'alâ Teshîli'l-Fevâid*, muk. thk. Muhammed b. Abdurrahman, by. ts. s. 29-30

İbn 'Amrûn (ö. 649-1251)

İsmi, Muhammed b. Muhammed Cemaluddîn Ebû Abdullah el-Halebî en-Nahvî'dir. Nahiv ilmini İbn Ye'îş'ten aldığı rivayet edilir. Zemahşerî'nin *el-Mufaşşal* adlı eserine şerh yazmıştır. İbn Mâlik, İbn 'Amrûn'un hocası İbn Ye'îş'ten ders aldığı sırada onunla tanışmış ve İbn Ye'îş'ten ayrılarak ondan ders almaya başlamıştır.⁹⁷

İbn Ebi's-Şaqr (ö. 635-1237)

Ebu'l-Faql Necmuddîn Mükerrrem b. Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Musned el-Karaşî ed-Dımaşkî, İbn Ebi's-Şaqr olarak meşhur oldu. Hicrî 548-1153 yılında Şam'da doğmuş, hadis ilminde kendini yetiştirmiş ve İbn Mâlik ondan bir hadis rivayet etmiştir. Hicrî 635-1235 yılında yine Şam'da vefat etti.⁹⁸

İbn Ebi'l-Faql el-Mursî (ö. 570-1174)

Asıl adı, Muhammed b. Ebi'l-Faql Ebû Abdullah Şerafuddîn el-Mursî'dir. 655-1257 yılında vefat etti. İbn Mâlik, bazı rivayetlere göre Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserini İbn Ebi'l-Faql el-Mursî'den okumuştur.⁹⁹

Ebû Şâdıq b. Şabbâh (ö 632-1234)

O, Hasan b. Sabbâh Ebû Şâdıq el-Mahzûmî, el-Mısrî el-Kâtip'tir.

Mısır'da doğmasına rağmen Şam'a hicret etmiş ve burada vefat etmiştir. İbn Mâlik'e Şam'da hocalık yapmıştır.¹⁰⁰

3. ÖĞRENCİLERİ

Bedrettin b. Mâlik (ö. 686-1287)

İbn Mâlik'in en büyük oğlu olan Bedrettin, İbn Nâzım olarak meşhur olmuş ve babasından nahiv, sarf ve mantık dersleri okumuştur. İbn Mâlik'in hayatı anlatılırken Bedrettin hakkında da yeterince bilgi verilmiştir. O babası ile anlaşamayarak, Ba'lebekke beldesine giderek oraya yerleşti. Orada kaldığı sırada babasının ölümü

⁹⁷ Âmel Ali Abdül'âl, *el-Mesâilu'l-Hılâf fi Şerhi't-Teshîl li İbn Mâlik*, s.15

⁹⁸ Mustafa Bilici, *İbn Mâlik ve Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Taşhîh Adlı Eseri*, s. 37; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, VII/306

⁹⁹ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II/223

¹⁰⁰ Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, I/130

üzerine kendisinden Şam'a gelmesi rica edildi. O da Şam'a gelerek babasının vazifesini üstlendi ve kendisini kitap yazmaya adadı.¹⁰¹

En meşhur eseri babasının *Elfiye*'sine yazdığı şerhtir. 686-1287 yılının Muharrem Ayının sekizinde Pazar günü Şam'da kırk kusur yaşlarında iken vefat etmiştir.¹⁰²

en-Nevevî (ö. 676-1277)

Adı, Yahya b. Şeref Muhyiddin olup, Nevâ şehrine nispet edilerek en-Nevevî olarak meşhur olmuştur. O, hicrî 631-1234 yılının Muharrem ayında, Nevâ'da doğdu. Zühd ve takvası ile tanınan en-Nevevî, ehli sünnet ve'l-cemaat yolundan ayrılmaması ile bütün insanların güven ve yönelimini kazanmıştır.

O başta hadis olmak üzere, fıkıh, dil, tasavvuf ve diğer İslâmî ilimlerde temayüz etmiştir.¹⁰³ Nevevî, meşhur eseri *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğa* adlı eserinde hocası İbn Mâlik'ten bir çok şey riv'yet etmiştir. Nevevî, 676-1277 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁴

Şemsuddîn b. Cevâ'n (ö. 682-1284)

O, Şemsuddîn Muhammed b. Abbas b. Cev'ân eş-Şâfî ed-Dımaşkî'dir. H. 650-1253 yılında Dimeşk'te doğdu ve h. 682-1284 yılında 32 yaşında vefat etti. İbn Mâlik'ten Arapça dersi alan Şemsuddîn b. Cevâ'n, hadis ilmine yönelerek bu alanda kendini daha da geliştirmiştir. Mısır'a göç eden Şemsuddîn, vefat edene kadar ilmî çalışmalarına orada devam etmiştir.¹⁰⁵

O, İbn Mâlik'in bizzat kendisinden *İkmâlu'l-'Ilâm* adlı kitabını okumuş ve İbn Mâlik ona, bu kitabını okutması için icazet vermiştir.¹⁰⁶

Ebu'l-Hasan el-Yunûnî (ö. 701-1302)

O, Muhammed b. Ebi'l-Feth el-Ba'lı'dır. Ba'lebekke şehrinde h. 621-1225 yılının Recep ayında doğdu.¹⁰⁷

¹⁰¹ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/296

¹⁰² Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-'Alâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn*, IV/31

¹⁰³ es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kubrâ*, VII/395-397

¹⁰⁴ el-Yenbu'âvî, *İbn Mâlik el-Luğavî*, s. 17

¹⁰⁵ eş-Şafedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, III/164

¹⁰⁶ İbn Mâlik, *İkmâlu'l-'Ilâm bi-Teşlîsi'l-Kelâm*, muk. s. 38.

Arapça alanında İbn Mâlik'den, hadis alanında da pek çok büyük hadisçiden dersler almış ve hadis ilmine ayrı bir itina göstermiştir. Buḥârî'nin *eş-Şaḥîḥ*'ini İbn Mâlik'e okumuş, İbn Mâlik ondan dinlediği rivayetleri tashih etmiş ve el-Yunûnî de onun bu değerlendirmelerini kaydetmiştir. O, çok iyi bir hafızaya sahip olup birçok dil biliyordu.¹⁰⁸

Hadislerin metinlerini de isnatlarını da ezbere bilen el-Yunûnî, hadis ilminde döneminde tek idi. Hicrî 701-1302 yılında Ramazan ayının onunda Şam'da vefat etti.¹⁰⁹

Muhammed b. Ebi'l-Fetḥ el-Ba'î (ö. 709-1310)

Hicrî 645-1248 yılında doğan el-Ba'î, Hanbelî mezhebine mensup idi. Suyûfî onu tanıtırken “O nahvi, İbn Mâlik'ten okudu ve nahiv derslerine uzun süre devam etti. Nahiv ilminde çok ileri seviyeye ulaştı.” der.¹¹⁰

O, telif ettiği eserlerinde hocasının fikirlerini de rivâyet etmiştir. el-Ba'î, hocası İbn Mâlik'ten *İkmâlü'l-İlâm bi-Teşlîşi'l-Kelâm* adlı kitabını rivâyet etmiştir. H. 709-1310 yılında Kahire'de vefat etti.¹¹¹

Bahâuddîn b. en-Nehḥâs (ö. 698-1299)

Muhammed b. İbrahim b. Ebî Abdullah el-Halebî, h. 627-1230 yılında nispet edildiği Halep'te doğdu. İbn Mâlik'in meşhur öğrencilerinden biridir. H. 698-1299 yılında Kahire'de vefat etti.¹¹²

İbnu'l-Ḥâzım el-Ezra'î (ö. 712-1313)

Muhammed b. İbrahim b. Davut b. Ḥâzım el-Ezra'î, h. 644-1247 yılında Şam'da doğdu. Daha çok fıkıhla meşgul olan İbnu'l-Ḥâzım, Arapçayı İbn Mâlik'ten almıştır. Halep'te de bir süre ikamet eden İbnu'l-Ḥâzım, h. 705-1306 yılında Şam kadılığına getirildi. O, Kahire'ye dönerek oraya yerleştikten kısa süre sonra h. 712-1313 yılında hastalandı ve Recep ayının 5. günü vefat etti.¹¹³

¹⁰⁷ el-Yenbu'âvî, *İbn Mâlik el-Luğavî*, s. 17

¹⁰⁸ İbn Hacer el-'Askalânî, ed-Dureru'l-Kâmine fi 'Âyâni'l-Mieti's-Şâmine, by. ts. III/ 98

¹⁰⁹ İbn Hacer el-'Askalânî, *a.g.e.* III/ 98

¹¹⁰ Suyûfî, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Ṭabaḳâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nühât*, I/207

¹¹¹ el-Yenbu'âvî, *a.g.e.* s.18

¹¹² İbn Mâlik, *İkmâlü'l-İlâm bi-Teşlîşi'l-Kelâm*, s. 40-41

¹¹³ İbn Hacer el-'Askalânî, *a.g.e.* I/278

‘Alâuddîn b. el-‘Attâr (ö. 724-1325)

‘Alâuddîn b. İbrahim b. Süleyman b. el-‘Attâr, h. 654-1257 yılının Ramazan bayramında doğdu. ‘‘Muhtaşaru’n-Nevevî’’ olarak lakaplandırılmıştır. Fıkhi, en-Nevevî’den, Arapçayı da İbn Mâlik’ten almıştır. Birçok eseri olup en-Nevevî’nin en meşhur ve ona en yakın öğrencisidir. Hicrî 724-1325 yılının Zilhicce ayında Şam’da vefat etti.¹¹⁴

Şihâbu’d-dîn ibn Ğânim (ö. 737-1337)

Adı Ahmed b. Muhammed b. Selmân olup, Şihâbu’d-dîn ibn Ğânim şeklinde meşhur olmuş, Cafer b. Ebû Tâlib’in neslinden olduğu için Caferî olarak da lakaplandırılmıştır. Mekke’de doğmuş olup, doğum yılı hakkında h. 650-1253ve 651-1254 şeklinde iki rivâyet vardır. İbn Mâlik’ten Arapça dersi almış, ahlâk olarak da İbn Mâlik’i kendisine örnek almıştır. Şihâbu’d-dîn ibn Ğânim, Türkçe ve Kürtçeyi de konuşabilecek kadar iyi biliyordu. Ölümünden iki yıl önce h. 735-1335 yılında felç olmuş ve h. 737-1337 yılının Ramazan ayında, Şam’da vefat etmiştir.¹¹⁵

Şihâbu’d-dîn Ebu’s-Şenâ (ö. 725-1326)

Mahmud b.Süleyman (Selmân) b. Fahd el-Halebî, Halep doğumlu olup daha sonra Şam’a göç etmiş ve oraya nispet edilerek ‘‘Dimeskî’’ denilmiştir. Çok iyi bir edebiyatçı olan Şihâbu’d-dîn Ebu’s-Şenâ, hocası İbn Mâlik’ten rivayette bulunmuştur. Hat sanatıyla da ilgilenmiş ve ücret karşılığı yazılar yazmıştır. İlmî yetkinliği sayesinde ünü bütün Mısır ve Şam’a yayılan Şihâbu’d-dîn Ebu’s-Şenâ, kendi döneminde aranılan bir âlim olmuştur.¹¹⁶

Şihâbu’d-dîn Ebu’s-Şenâ, Şam’da h. 725-1326 yılında Şaban ayının on ikisinde vefat etti.¹¹⁷

¹¹⁴ İbnu’l-‘Imâd, *Şezerâtu’z-Zehab fî Ahbâri men Zeheb*, VIII/113-114

¹¹⁵ İbn Hacer el-‘Askalânî, *Ed-Dureru’l-Kâmine*, I/265-266

¹¹⁶ İbnu’l-‘Imâd, *a.g.e.* VIII/124-125

¹¹⁷ İbnu’l-‘Imâd, *a.g.e.* VIII/124-125

Zeynu'd-dîn el-Mizzî (ö. 726-1326)

Ebû Bekir b. Yusuf Zeynu'd-dîn el-Mizzî, mütevâzî bir alim idi. Âdiliyye Medresesinde kıraat ve gramer dersleri vermiştir. Hicrî 726-1326 yılının Rabiulevvel ayında seksen yaşında iken vefat etti.¹¹⁸

4. ESERLERİ

İbn Mâlik'in nahiv ilmindeki yeteneği ve kitaplarını yazarken kullandığı uslubu, bu ilimle ilgilenen herkesin ilgisini çekmiştir. Böylelikle insanlar hem nahiv ilmini onun kitaplarından öğrenmişler hem de pekçok nahiv âlimi onun kitaplarına şerh yazmıştır. Bunun sebebi onun Arapça, Kur'an ilimleri ve hadis ilimlerindeki yetkinliğinin, yazdığı eserlere de yansımastır.

Ne yazık ki, genelde geriden gelenler, insanların ilgisini çeken, kendilerinden önceki âlimlerin üslubunu taklit etmeye çalışırlar ki kendi kitapları da taklit ettikleri eserler gibi tutulsun ve insanların ilgisini çeksin. Halbuki her yazarın, telif ettiği kitaplarında konuyu ele alış ve işleyiş bakımından kendine has bir üslubunun olması kaçınılmazdır.

İbn Mâlik'in eserleri incelendiğinde görülecektir ki onun, birilerini taklit etme veya birilerinin yolunda gitme gibi bir derdi olmamış, hayatını adamak suretiyle elde ettiği ilmini kendi üslubuyla insanların hizmetine sunmuştur. İbn Mâlik'in de kendisine has bir üslubu vardı ve bu üslup, onun engin bilgisi ile birleşince, bu ilimle uğraşanların başvurduğu temel kaynaklar ortaya çıkmış oldu.

İbn Mâlik'in en meşhur ve en yaygın kitapları, *el-Kâfiyetu's-Şâfiye*, *el-Elfiyye ve Teshîlu'l-fevâid* ve *Tekmîlu'l-İmekâsîd* adlı üç eseridir. Dikkatle tetkik edilirse, bu üç eserin onun ilim yolundaki kat ettiği merhalelerin köşe taşları olduğu sonucuna kolaylıkla ulaşılır. Bu eserlerin ilki olan *el-Kâfiyetu's-Şâfiye*, onun bu kitabı telif ettiği zamana kadar ki birikimini ortaya koymasından çok önemlidir. Diğer önemi, kendisindeki şiir yazma yeteneğini de çok iyi şekilde kullanarak o güne kadar ki nahiv birikimini iki bin yedi yüz elli yedi beyitte ele alarak detaylı bir şekilde işlemiş olmasıdır.

¹¹⁸ İbn Mâlik, *İkmâlu'l-İlâm bi-Teşlîsi'l-Kelâm*, muk. s. 42

O, geniş bir şekilde ve şiirsel olarak nahiv kurallarını ele aldığı bu eserinden sonra, ilim talebelerine nahiv kurallarını öğrenme de kolaylık sağlamak amacıyla ilk kez İbn Mu'î (ö. 628-1230)'nin kaleme aldığı *Elfiyye* tarzı, bin beyitlik *el-Ḥulâşâ*'sını yazmıştır. Bu kitabı aynı zamanda *el-Kâfiyetu's-Şâfiye* adlı kitabının bir özeti mahiyetindedir. Çünkü o, bu kitabında Arap dili talebelerine, bu zorlu ilim yolunu kolaylaştırmayı hedeflemiştir. Çeşitli nahiv meselelerine onun farklı yaklaşımlarını ve farklı görüşlerden tercihlerini de yansıttığı bu eseri, kendisinden sonra onlarca dilcinin ilgisine mazhar olmuş, üzerine en çok şerh yazılan nahiv eserlerinden biridir. Bu kitap okullarda bir numaralı ders kitabı olarak yıllarca okutulmuş ve hala da okutulup ezberletilmektedir. Nahiv ilmiyle meşgul olanlar bu esere, daha önce telif edilen ve Arapçanın temel kitapları olarak nitelenen Sîbeveyh (ö. 180/796)'in *el-Kitâb*'ı, ez-Zeccâcî (ö. 337-949)'nin *el-Cumel*'i, Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987)'nin *el-İdâh*'ı ve el-Cuzûlî (ö. 607-1210)'nin *el-Muḳaddime*'sinin ötesinde bir teveccüh göstermişlerdir.¹¹⁹

Teshîlu'l-fevâid ve Tekmîlu'l-Mekâşid, onun hayatını adadığı nahiv ilminin eğitim ve öğretimi sürecinde, fikir ve görüşlerinin olgunlaşarak son şeklini alan yaklaşımlarını kapsayan eseridir. Bu kitabındaki nahiv görüşlerinde, Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserini temel almış, görüşlerinin ispatında da kaynak olarak bu eseri göstermiştir. Kendisinden sonra hicrî VII. yüzyıla damgasını vuran diğer nahiv âlimi Ebû Ḥayyân (ö. 745-1344), onun bu eseri hakkında şöyle demiştir. ‘‘Nahiv ilminde yazılan en güzel ve en değerli eser şüphesiz Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eseridir. Daha sonra da, bütün nahiv kaidelerini en güzel şekilde kapsayan ve işleyen İbn Mâlik'in, *Teshîlu'l-fevâid ve Tekmîlu'l-Mekâşid* adlı kitabıdır.’’ Ebû Ḥayyân, bu kitapla ilgili üç şerh çalışması yapmış, bunlar, *el-Tekmîl fî Şerhi't-Teshîl*, *et-Taḥyîlu'l-Mulaḥḥaş* ve *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerhi't-Teshîl*'dir.¹²⁰

4. 1. Arap Dili ile ilgili Eserleri

Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Mekâşid

¹¹⁹ Veled Abbâh, Muhammed el-Muḥtâr, *Târîḫu'n-Nahvi'l-'Arabî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971, s. 314-315

¹²⁰ Veled Abbâh, *a.g.e.* s. 314-315.

Onun bu kitabı, son derece özlü yazılmış bir kitaptır. Bazı yerleri kapalı ve anlaşılması zordur. Hicrî 1323-1905'te Fas'ta basıldı.¹²¹ Bu kitap, İbn Mâlik'in elimizde olmayan *Kitâbu'l-Fevâid fi'n-Nahv* adlı eserinin muhtasarıdır. Bu kitaba İbn Mâlik'in kendisi başta olmak üzere pek çok nahivci şerh yazmıştır. Bu şerhlerin en meşhurları İbn Akıl (ö. 769-1367)'in şerhi ve Ebû Hâyyân'nın yazdığı *et-Tezyîl ve't-Tekmil fi Şerhi't-Teshîl*'idir. Abdu'l-Kâhir el-Ensârî (ö. 820-1417), ed-Demâmînî (ö. 727-1326), el-Murâdî (ö. 749-1348), Muhammed b. Yusuf el-Halebî (ö. 778-1376) de bu kitaba şerh yazan diğer nahivcilerdir.¹²²

Hulâşâ (Elfiye)

İbn Mâlik'in "*Hulâşâ*" adlı bu eseri, nahivciler arasında elfiye olarak meşhur olmuştur. *Elfiye*, olarak isimlendirilmesi,

أَسْتَعِينُ اللَّهَ فِي الْفَيْيَةِ

“*Elfiye*'nin yazımında Allah'tan yardım istiyorum.” Beytindeki “elfiye” ibaresine dayanılarak olmuş,

Hulâşâ olarak isimlendirilmesi ise,

حَوَى مِنْ الْكَافِيَةِ الْخُلَاصَةَ

"Bu eser Kâfiyenin hülasasını (özetini) kapsar." ibaresinde geçen الْخُلَاصَةَ ibaresiyle olmuştur.

Elfiye kelimesi, (ألف) yani bin lafzına nispet edilerek oluşturulmuş bir ibaredir.

Bin sayısının Araplarca özel bir anlamı olup, bu sayıyı “bir şeyin kemâle ulaşmasını” ifade etmek için kullanırlardı. Araplar sadece günlük konuşmalarında kullanmakla kalmayıp başka alanlarda da bu sayıyı "kemâl"i ifade etmek için kullanmışlardır. Hicrî VI. yüzyılın sonlarında çeşitli ilimlerde kuralların ezberlenmesini kolaylaştırmak amacıyla şiirsel olarak ve bin beyitten oluşan eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu şiirlerin bin beyitten oluşması sebebiyle bu tür kitaplara "elfiye" adı verilmiştir. Elfiye olarak bilinen ilk eser, İbn Mu'â'î'nin

¹²¹ Dâiratu'l-Me'ârifî'l-İslâmiyye, 1934, I/273.

¹²² Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/276.

“*Elfiyye*”sidir. Bunu İbn Mâlik'in “*Elfiyye*”si izlemiş, daha sonra da aynı amaçla elfiyye adlı eserler telif edilmiştir.¹²³

Beyrut'ta 1306-1888 yılında basıldı.¹²⁴ İbn Mâlik, İbn Mu'î'nin nahiv kurallarının özetini kapsayan *ed-Durratu'l-Elfiyye fî 'Ilmi'l-'Arabiyye* adlı manzûm eserinin bir benzeri sayılabilecek bu kitabını oğlu Muhammed el-Esed (ö. 659-1260) için kaleme almıştır. Bu değerli eserin el yazma nüshaları neredeyse dünyadaki bütün kütüphanelerde mevcuttur.¹²⁵ 2757 beyitlik *el-Kâfiyetu's-Şâfiyye* adlı kitabının muhtasarıdır.¹²⁶

Bu manzûme bir çok nahivcinin ilgisini çekmiş başta oğlu Bedreddin (ö. 686-1287)'in kaleme aldığı *ed-Durretu'l-Muğîe* olmak üzere, onlarca şerh yazılmıştır.

Bu şerhlerin en önemlileri, Şemsü'd-dîn Hasan Murâdî (ö. 749-1348)'nin *et-Tevdîh*'i, İbn Hişâm (ö. 761-1359)'in *Evdâhu'l-Mesâlik*'i, Muhammed b. Ahmet Endelüsî (ö.780-1378)'nin Şerhi, Ebû Hıyyân'ın *Menhecu's-Sâlik*'i, İbn Akîl (ö. 769-1367)'in şerhi, Ubeydullah b. Muhammed ez-Zerkeşî'nin *Teshîlu'l-Bunâ fî Ta'lîli'l-Binâ* (ö.794-1392)'sı, Abdurrahman b. Ali el-Makkûdî (ö. 801-1398)'nin şerhi, Ahmet b. İbrahim en-Nevevî (ö. 854-1450)'nin şerhi, Mahmud b. Ahmet el-Aynî (ö. 855-1451)'nin *el-Mekâşidu'n-Nahviyye*'si, Ali b. Muhammed el-Eşmûnî (ö. 872-1467)'nin *el-Mesâlik*'i, es-Suyûtî (ö. 911-1505)'nin *el-Behcetü'l-Merđiyye*'si, el-Cuzûlî (ö. 607-1210)'nin şerhi, Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (ö. 833-1429)'nin şerhi, Mahmud Maḥfûz el-Dımeşķî'nin *el-Muḥşaru'l-Mufid*'i, Abdülmecid el-Ezherî (ö. 1929-1348)'nin *İrşâdu's-Sâlik*'i, Ahmed b. Zeynî Dehlân (ö. 1304-1886)'nin *el-Ezhâru'z-Zeyniyye*'si, Muhammed b. Muhammed er-Rağî (ö. 935-1529)'nin şerhi, Şâtıbî (ö. 590-1194)'nin şerhidir.¹²⁷

Hulâşâ, İbn Mâlik'in hem yazıldığı tarihlerde hem de günümüzde nahiv öğreticileri ve nahiv talebeleri arasında en yaygın nahiv materyalıdır.¹²⁸

¹²³ Hasan b. Kâsım b. Abdullah el-Murâdî, *Tevdîhu'l-Mekâşid ve'l-Mesâlik 'alâ Elfiyet-i ibn Mâlik*, muk. thk. Abdurrahman Ali Süleyman, Kahire, 2001, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, s. 78.

¹²⁴ *Dâiratu'l-Me'ârifî'l-İslâmiyye*, 1934, I/273.

¹²⁵ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-A'rabî*, s. 277.

¹²⁶ eş-Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, III/286.

¹²⁷ Takiyüddin b. Ahmet b. Muhammed Ebû Bekir el-Esedî, *Tabakâtu'n-Nuhât ve'l-Luğaviyyîn*, 1973, Maḥbaa'tu'n-Nu'mân, Necef, s. 135.

¹²⁸ Hatice el-Hadîşî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 349.

Lâmiyyetu'l-Ef'âl ve Şerhi

İbn Mâlik 114 beyitten oluşan bu manzum eserinde sarfin temel konularını ele almıştır. Bu esere kendisi başta olmak üzere bir çok şerh yazılmıştır. Bunların en önemlileri, oğlu Bedreddin'in şerhi, Muhammed b. Abdu'd-Dâim el-Bermâvî (ö. 831-1427)'in şerhi, Muhammed b. Dehķân en-Nesefî (ö. 818-1415)'nin *Şerh-u Taşrîfi'l-Miftâh*'ı, Muhammed b. Ömer el-Yemenî el-Haçramî (ö. 930-1524)'in *eş-Şerhu'l-Kebîr ve eş-Şerhu's-Şagîr*'idir.

el-Kâfiyyetu's-Şâfiye ve Şerhi

İbn Mâlik'in nahiv kurallarını detaylı olarak işlediği bu manzum eser, yaklaşık 2757-3000 beyitten oluşur.¹²⁹ İbn Mâlik, İbn Mu'tî'nin nahiv kurallarının özetini kapsayan *ed-Durratu'l-Elfiye fî 'Ilmi'n-Nahv* adlı eserini mütalâa ederek, İbn Mu'tî'nin değinmediği konulara değinmiş, nahvi 66 bâbta ve 72 fasılda ele alarak muhtevanın daha derli toplu ve anlaşılır olmasını sağlamıştır.¹³⁰ Yazar bu kitabını, hem *Şerhu'l-Kâfiyyeti's-Şâfiye* adıyla şerh etmiş, hem de *Hulâşâ(el-Elfiyye)* adlı eseriyle özetlemiştir.¹³¹

Şevâhidu't-Tavđih ve't-Taşhîh li Muşkilâti'l-Câmi's-Şahîh

İbn Mâlik'in bu eseri diğer eserlerinden yazılış sebebi ve muhtevası bakımından ayrılır. Onun bu kitabı hangi tarihte yazdığı kesin olarak bilinmemekle birlikte ömrünün son yıllarında yazdığı kesindir. Kitabın diğer ismi de *'Irâb-u Muşkili'l-Buĥârî*'dir.¹³²

İbn Mâlik, bu kitabına yazdığı mukaddimesinde izlediği metodu ve kendisini bu kitabı yazmaya iten sebepleri açıklamıştır. O, nahiv dersleri yaptığı sırada, başta öğrencisi en-Nevevî olmak üzere, bazı muhaddisler ondan Buĥârî'nin *el-Câmi'u's-Şahîh* adlı eserindeki hadislerin lafızlarında, ilk bakışta nahiv ilmi açısından sorunlu gibi görünen noktaları kendilerine açıklamasını istediler. İbn Mâlik, bu isteği reddetmeyerek meşhur muhaddis Şerafettin el-Yunûnî'den (ö. 701-1031) Buĥârî'nin *el-Câmiû's-Şahîh* adlı eserinin güvenilir bir nüshasını istedi ve bu

¹²⁹ Dâiratu'l-Ma'ârifil-İslâmiyye, s. 373

¹³⁰ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyyeti's-Şâfiye*, s. 40

¹³¹ el-Maĥķarî, *Nefhu't-Tîb*, II/ 224.

¹³² Mustafa Bilici, *İbn Mâlik ve Şevâhidu't-Tavđih ve't-Taşhîh Adlı Eseri*, s. 61

nüshayı esas alarak, nahiv bağlamında ele aldığı hadisleri yetmiş bir ders yaparak izah etmiştir.¹³³

Daha sonra da yaptığı her dersin içeriğini bir bölümde toplayıp, bunları şahidler ve delillerle destekleyerek müstakil bir kitap haline getirmiştir. Bu eseri, aynı zamanda çalışmamızın konusu olan, eski dönem dilbilimcilerinden farklı olarak İbn Mâlik'in nahiv metodunda hadisi, Arapçanın temel kaynakları arasında kabul etmesinin bir yansıması olarak değerlendirilecektir. İbn Mâlik, bu kitabında ele alıp incelediği hadislerin kaynağına hiç değinmemiştir. Bu bir eksiklik gibi görünse de onun bu şekilde bir yol izlemesinin sebebi, zaten hadislerin Buḥârî'nin *el-Câmiû'ş-Şaḥîḥ*'inde sahih senetle rivayet edilmesidir.¹³⁴

el-'İtimâd fî Neẓâiri'z-Zâi ve'd-Ḍâd

İbn Mâlik bu eserinde “ظ” ve “ض” harflerinin birbiri ile değişerek manalarının da değiştiği 33 kelimeyi ele almıştır. Bu eserin el yazmasının sadece 14 sayfası (62 ile 74 sayfaları arası) Şam'da Zâhiriyye Kütüphanesinde 1593 no ile kayıtlıdır.¹³⁵

el-'İlâm bi Muşelleşi'l-Kelâm

Ahmet Emin eş-Şinkîfî, h. 1329-1911 yılı baskısında bu kitabı hem tashih etmiş hem de şerh etmiştir.¹³⁶

Bu eser, 2815 beyitten oluşur. Bazı kaynaklarda adı “*el-Muşelles fi'l-Luğa*” olarak rivâyet edilirken bazı kaynaklarda “*el-Muşellesu'l-Manzûm*” olarak rivâyet edilmiştir.¹³⁷

İkmâlu'l-'İlâm bi-Teslîsi'l-Kelâm:

İbn Mâlik, *el-'İlâm bi Muşelleşi'l-Kelâm* adlı manzum kitabına bazı şeyler ilave ederek mensur olarak bu eseri, kaleme almıştır.¹³⁸

¹³³ Cemâluddîn İbn Mâlik, *Şevâhidü't-Tavdîḥ ve't-Taşḥîḥ li Muşkilâti'l-Câmi'ş-Şaḥîḥ*, Muk. thk. Tâhâ Muhsin, Mektebet-u ibn Teymiyye, Bağdat, 1992, s. 248

¹³⁴ Mustafa Bilici, *İbn Mâlik ve Şevâhidü't-Tavdîḥ ve't-Taşḥîḥ Adlı Eseri*, s. 66; Takiyüddin el-Esedî, *Ṭabaḳâtü'n-Nuḥât ve'l-Lüḡaviyyîn*, s. 135

¹³⁵ İbn Mâlik, *el-'İtimâd fî Neẓâiri'z-Zâi ve'd-Ḍâd*, muk. s. 10-11

¹³⁶ İbn Mâlik, *İkmâlu'l-'İlâm bi-Teslîsi'l-Kelâm*, muk. s. 55

¹³⁷ Mahmud Necip, *Şurûḥu'l-Elfiyye Menâhicuhâ ve'l-Ḥilâfu'n-Nahvî fihâ*, s. 13

¹³⁸ İbn Mâlik, *İkmâlu'l-'İlâm bi-Teslîsi'l-Kelâm*, muk. s. 65

‘Umdetu’l-Hâfîz ve ‘Uddetu’l-Lâfîz

Nahivle ilgili bir eser olup Berlinde 6631 numara ile el yazması bir nüshası mevcuttur. İbn Mâlik kendisi bu esri şerh etmiştir.¹³⁹

Şerhu ‘Umdeti’l-Hâfîz ve ‘Uddeti’l-Lâfîz

Bu eser nahivle ilgili olup Adnan Abdurrahman ed-Dûrî tahkiki ile basılmıştır. Bu İbn Mâlik’in bu eserinin el yazmaları, Berlin kütüphanesinde 6632 numara ile, Ezheriyye kütüphanesinde 2347 numara ile, Bağdat’taki Evgâf ‘Âmme kütüphanesinde 1417 numara ile, Dâru’l-Kutubi’l-mısriyyede 1168, Mektebetu’l-Muthâfi’l-İrâğîyyede 537 numara ile kayıtlıdır.¹⁴⁰

el-Müntekâ

‘Umdetu’l-Hâfîz ve ‘Uddetu’l-Lâfîz adlı kitabının bir özeti niteliğinde bir eserdir.¹⁴¹

Sebku’l-Manzûm ve Fekku’l-Mahtûm

Bu eser nahiv hakkında bir risaledir. Berlin kütüphanesinde 6630 numara ile kayıtlıdır.¹⁴²

7. 3. 9. el-Muqaddimetu’l-Esediyye

Nahivle ilgili küçük hacimli bir eser olup İbn Mâlik bu eserini Takiyuddin Esed için yazmış olup, bu eser hala matbu değildir. Bir nüshası Bağdat’ta el-Evgâf Â‘mme kütüphanesinde 9669 numara ile kayıtlıdır.¹⁴³

el-‘İtiğâd fi’l-Farq beyne’z-Zâ ve’d Dâd

İbn Mâlik’in seslerle ilgili bu eseri 1972 yılında Necefte Hüseyin Tural ve Tâhâ Muhsin tarafından tahkiki olarak yayınlanmıştır. Bu eserin pek çok elyazma nüshaları mevcuttur. Bunlardan bir nüshası Berlin’de 7023 numara ile, bir nüshası

¹³⁹ el-Yenbu‘âvî, Ğanîm Ğânîm Abdülkerim, *İbn Mâlik el-Luğavî*, s. 22

¹⁴⁰ İbn Mâlik, *Şerh-u ‘Umdeti’l-Hâfîz ve ‘Uddeti’l-Lâfîz*, muk. thk. Adnan Abdurrahman ed-Dûrî, Bağdat, 1977, s. 70

¹⁴¹ Brockelmann, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, V/294

¹⁴² Brockelmann, *a.g.e.* V/294

¹⁴³ el-Yenbu‘âvî, Ğanîm Ğânîm Abdülkerim, *a.g.e.* s. 22

Şam'da Zâhiriye kütüphanesinde 1593 numara ile ve diğer bir nüshası da İstanbul Laleli'de 3740 numara ile kayıtlıdır.¹⁴⁴

el-Farq Beyne'z-Zâ ve'd-Dâd

Zâ ve Dâd bağlamında yazdığı ikinci eseri olup hâlâ elyazmadır basılmamıştır. Bir nüshası Topkapı sarayında 1096 numara ile, bir nüshası da Şam'da Zâhiriye kütüphanesinde 1593 numara ile kayıtlıdır.¹⁴⁵

Vifâku'l-Mefhûm fi'hîlâfi'l-Meşûl ve'l-Mersûm

El yazması olarak bir nüshası Medine'deki Arif Kütüphanesi'nde mevcuttur.¹⁴⁶

en-Nazmu'l-Evcez fimâ Yehmüzü ve mâlâ Yehmüz

Bu kitap İstanbul'daki Ali Paşa Kütüphanesi'nde 2677 no ile kayıtlıdır.¹⁴⁷

Tuĥfetu'l-İĥzâ fi'l-Farq beyne'd-Dâd ve'z-Zâ

Bu kitabın birçok el yazma nüshaları bulunmakta ve biri de İstanbul'da Şehit Ali Paşa Kütüphane'sinde 2677 no ile kayıtlı olup, bu nüshanın kapağında yukarıdaki isim yazılıdır. Fakat Mısır'daki Dâru'l-Kutub Kütüphanesindeki nüshanın ismi *Kitâb fi'l-Farq Beyne'd-Dâd ve'z-Zâ* şeklindedir. İbn Mâlik bu kitabı telif ettikten sonra Melik Nâsır Selahattin'e takdim etmiştir¹⁴⁸

4. 2. Elimizde Bulunmayan Eserleri

el-İrşâd fi'l-Farq Beyne'z-Zâi ve'd-Dâd

İkmâlu'l-'Umde

Şerĥ-u İkmâli'l-'Umde

Şerĥ-u'l-Cuzûliyye

eġ-ġarb fi Ma'rifeti Lisâni'l-'Arab

Fetâvâ fi'l-'Arabiyye

¹⁴⁴ el-Yenbu'âvî, *a.g.e.* s. 23

¹⁴⁵ el-Yenbu'âvî, *a.g.e.* s. 32

¹⁴⁶ el-Yenbu'âvî, *a.g.e.* s. 66.

¹⁴⁷ el-Yenbu'âvî, *a.g.e.* s. 50.

¹⁴⁸ İbn Mâlik, *el-İtimâd fi Nezâiri'z-Zâi ve'd-Dâd*, muk. s. 10-11.

Kaşide fi'd-Dâd ve Zâ

el-Muqaddimetu'l-Esediyye

el-Mûsal fi Nazmı'l- Mufaşşal

4. 3. Hata İle İbn Mâlik'e nispet Edilen Kitaplar

'Urûd

Oğlu Bedrettin'e ait olan bu kitabı Dâiratu'l-Me'ârifî'l-İslâmiyye, yanlışlıkla İbn Mâlik'in yazdığını zikretmiştir.¹⁴⁹

Nazmu'l-Kifâye fi'l-Luğa

Kadı Şehabettin b. Hasan (ö. 293-906)'e ait olan bu kitap da yanlışlıkla İbn Mâlik'e nispet edilmiştir.¹⁵⁰

4. 4. Kıraat Alanında Yazdığı Eserleri

Ebû Hıyyân, onun hakkında "Hem nahivde hem de kıraatte meşhur bir hocasına rastlamadım." demiştir. Fakat İbn Mâlik'ten bahseden biyografi kaynakları onun kıraat ilmini Arapça dersi de aldığı es-Sehâvî ve Şâbit b. Hıyâr'dan aldığını rivayet ederler.¹⁵¹

el-Kaşîdetu'l -Mâlikiyye fi'l-Kıraat

Bu eserinde o, *el-Kaşîdetu's-Şâtibiyye* adlı kitaba bazı ilaveler yaparak manzûm hale getirmiştir.¹⁵² İbn Mâlik bu kitabı *Mâlikiyye* olarak isimlendirmiş olup, bu eser 800 beyitten oluşmaktadır. Bu kitabın, el yazma bir nüshası Mısır kütüphanesinde bulunur..¹⁵³

el-Kaşîdetu'l-Lâmiyye fi'l-Kıraat

Bu eser de manzûme olarak telif edilmiş ve el yazma halindedir. İbnu'l-Esîr el-Cezerî bu eser hakkında bilgi vermiştir.¹⁵⁴

¹⁴⁹ İbn Mâlik, *el-İtimâd fi Nezâiri'z-Zâi ve'd-Dâd*, muk. s. 10-11

¹⁵⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.* muk. s. 10-11

¹⁵¹ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II/223

¹⁵² Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V/295

¹⁵³ ez-Zerkî, *Eseru İbn Mâlik fi'd-Dirâsâti's-Şarfiyye*, s. 25

¹⁵⁴ Mustafâ Bilici, *İbn Mâlik ve Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Taşhîh Adlı Eseri*, s. 59

İKİNCİ BÖLÜM

ARAPÇANIN KAYNAKLARI

2. 1. İSTİŞHÂD

Arapça dünyada başka hiçbir dile nasip olmayan bir itina ve öneme mazhar olmuştur. Bunun nedeni de İslâm âlimlerinin Arapçayı, Kur'an ve hadis dili olması sebebiyle sadece bir anlaşma vasıtası olmaktan öte, bir ilim dalı olarak görmeleridir ki dünyada başka hiçbir dil böyle bir ilgiyi görmemiştir. Arap dilcileri, doğru telaffuzlara ulaşabilmek için hadisçiler gibi çöllerde fasih Arapça konuşan bedevî avına çıkmışçasına zorlu yolculuklar yapmışlardır.

Arap dilinin kaynakları belirlenirken kullanılacak materyallerin tespiti işlemine istişhâd **الِاسْتِشْهَادُ** denir. Bu kelime **شَهِدَ** fiilinden türemiş olup **افْتِعَال** kipinin mastarıdır. **شَهِدَ** fiilinin manası ise, “şahit ve tanık olmak”tır. Bu fiil, **عَلَى** harfi ceri ile kullanılınca aleyhte şahitlik etmek, **لِ** harfi ceri ile kullanılınca da lehte şahitlik etmek manasına gelir.

الِاسْتِشْهَادُ mastarının fiili olan **اسْتَشْهَدَ** harfi cersiz kullanıldığı zaman, birisinin şahitliğini istemek, **بِ** harfi ceri ile kullanıldığında da “bir şey ile istişhâd etmek veya bir şeyi şahit olarak kullanmak” manasına gelir.¹⁵⁵

İstişhâd kelimesi ile aynı manada yani “şahit ve delil göstermek” manasında kullanılan diğer kelime de **الِاحْتِجَاجُ** olup kökü **حَجَّ** fiilidir. **حَجَّ إِلَيْنَا فُلَانٌ** “Falan bize doğru yöneldi.” cümlesinde görüldüğü gibi manası “yönelmek”tir. Daha sonra insanlar arasında, Mekke'ye hac ibadetini ifa etmek maksadıyla gitmek manası öne çıkarak yaygınlaştı. Tabi ki bu yeni mana, aslı olan “yönelmek” manasından çok da uzak değildir. **الِاحْتِجَاجُ** kelimesi **حَجَّ** fiilinin **افْتِعَال** veznindeki **احْتَجَّ** kipinin mastarıdır.

¹⁵⁵ Nusreddin Bolelli, “Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi” *MÜİFD*, Sayı, 5-6, 1987-88, s. 165.

إِحْتَجَّ بالشَّيْءِ şeklindeki bir kullanımda اِحْتَجَّ fiili, “Bir şeyi delil olarak kullanmak.” manasında olup, nahiv literatüründeki manası da budur. “Bir şeyi delil olarak kullanmak.” manasını ifade etmek için kullanılan diğer ibare de اِسْتِفْعَالِ دَلَّ fiilinin اِسْتِفْعَالِ veznindeki اِسْتَدْلَالَ kipinin mastarı اِسْتَدْلَالَ kelimesidir.¹⁵⁶

Bu bağlamda kullanılan bir diğer ibarede التَّمْيِيلُ kelimesidir. Bu kelime مَثَلُ fiilinin mastarı olup, nahiv ilminde sıklıkla kullanılmaktadır. اِلْحْتِجَاجُ ve اِلْاِسْتِشْهَادُ kelimelerinin kullanımı ile التَّمْيِيلُ teriminin kullanımı arasında nüans vardır. Şöyle ki اِلْاِسْتِشْهَادُ ve اِلْحْتِجَاجُ kelimeleri, sıhhati noktasında şüphe olmayan materyaller yani Kur’an, şiir veya hadisler için kullanılmaktadır. التَّمْيِيلُ terimi ise sıhhatine güven olmayan veya fesâhatine güvenilmeyen şeyler için kullanılmaktadır. Bu gibi materyallerin kullanılmasındaki amaç küllî nahiv kaidesi oluşturmak olmayıp, fasih delillerle ulaşılan bir kuralı açıklamak veya desteklemektir.¹⁵⁷

İstîşhâdın nahiv literatüründeki istilâhî manasına gelince; “Arapçada bir kelimenin kullanılışını veya bir kaidenin doğruluğunu, hafızası sağlam, konuşması fasih olan bir Araptan, doğru bir senet ile rivâyet edilen bir delili kullanarak ispat etmektir.”¹⁵⁸

Diğer tanım ise, “İstîşhâd, bir kelimenin veya ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla, fesâhati kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek” tir.¹⁵⁹

Diğer bir tanım ise, “Bir kaidenin doğruluğunu, bir kelimenin veya bir terkinin kullanılışının fasihliğini, telaffuzu doğru bir araba sağlam bir senetle nispet etmektir.”¹⁶⁰

¹⁵⁶ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâr-u Şâdir, Beyrut, 1883, s. 778-779

¹⁵⁷ Muhammed 'Îd, *el-İstîşhâd ve'l-İhticâc bi'l-luğa*, Dâru's-Şarkî'l-Evsat, Kahire, 1988, s. 85

¹⁵⁸ Celâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İktirâh fî 'Ilm-i Uşûli'n-Nahv*, thk. Mahmud Süleyman Yâkût, Dâru'l-Maa'rifeti'l-Câmi'yye, by. 2006, s. 74

¹⁵⁹ İsmail Durmuş, “İstîşhâd” *DİA*, XXXIII, 396

¹⁶⁰ Saî'd el-Afğânî, *fî Uşûli'n-Nahv*, by. 1994, s. 6

Arap dilinde ilk defa, ne zaman, kim tarafından ve hangi konuda istişhâd edildiğini tespit etmek mümkün olmamıştır. Bununla beraber kaynaklarımızda ilk istişhâdın, Kur'an-ı Kerîm'in garip kelimelerini tefsir etmek için yapıldığı rivâyet edilir. İstişhâd hicrî I. asırda telif edilen eserlerde bulunsa bile, bu eserlerden günümüze ulaşanlar yok denecek kadar azdır. Hicrî II. asrın sonlarından itibaren günümüze kadar ulaşan me'âni'l-Kur'an, edebiyat ve tabakât kitaplarında konuyla ilgili pek çok rivâyet yer alır. Bu ilk İstişhâdlar, Kur'an'ın anlaşılmasında güçlük çekilen kelimeleri, Arap şiir ve nesrinden şahitler getirmek suretiyle açıklama şeklinde olmuştur.¹⁶¹

Arap dilinin kaynaklarına gelince, küçük farklar olmakla birlikte neredeyse diğer İslamî ilimlerle aynıdır. İbn Cinnî (ö. 392/1001) bu konuya değinirken şöyle der “ Nahivciler de Arapçanın gramer kurallarını oluştururken tıpkı fakihler gibi bazı kaynaklara başvurmuşlardır. Nahvin kurucusu Basra ve Kûfe ekolü nahiv âlimlerinden hiçbirisi, fıkıh ve kelamcılarının kullandığı delillere karşı çıkararak bunlar nahivde kullanılamaz dememişlerdir.¹⁶²

İbnu'l-Enbârî (ö. 577-1181), bu bağlamda nahiv ilminin kaynaklarının üç olduğunu, bunları nakil, kıyas ve istishâb-ı hâl olarak beyan etmiştir. İbn Cinnî de nahvin kaynaklarının aynı şekilde üç olduğunu, bunların da semâ, icmâ ve kıyas olduğunu zikretmiştir. İbn Serrâc (ö. 316/ 929), bu asıllara illeti de ilave etmiştir. Bazı nahiv kaynakları ise istikrâ, istihsân, ademu'n-naẓîr ve aleyhte delilin bulunmamasını da, nahiv ilminin kaynakları arasında zikretmişlerdir.¹⁶³

2. 2. SEMÂ

Semâ, nahiv kurallarının oluşturulmasında dilbilginlerinin kullandığı delillerin en başta gelenidir. “Nakil” olarak da isimlendirilir. السَّمَاعُ kelimesi, “Sesi işitme duyusu ile duyarak anlamak manasında gelen” سَمِعَهُ أَوْ إِلَيْهِ أَوْ لَهُ أَوْ مِنْهُ fiilinin mastarıdır.¹⁶⁴

¹⁶¹ M. Reşit Özbalkıç, “Arap Dilinde İlk İstişhâd” *DEÜİFD*, 1989, V/369

¹⁶² Osman b. Cinnî ebu'l-Feth, *el-Ḥaşâiş*, Muhammed Ali en-Neccâr, Dâru'l-Kutubi'l-Mışriyye, ts. I/ 2

¹⁶³ Suyûtî, *el-İktirâh fi 'İlm-i Uşûli'n-Nahv*, s. 14

¹⁶⁴ Suyûtî, *a.g.e.* s. 74

Semâ ile kastedilen, ‘‘fesâhatine güvenilen kişi ve kaynaklardan nakledilmiş sözler’’ dir. Buna göre semâ, Kuran-ı Kerim’i, hadisleri ve Arap dilinin bozulma sürecine girmeden önce, bize intikal eden nazım ve nesir türündeki Arap kelâmını kapsar. Bu konuda kendisinden nakil yapılan kişinin Müslüman olup olmaması problem teşkil etmemektedir. Zira lügat araştırmalarında önemli olan kişinin diyaneti değil fesâhatidir.¹⁶⁵

Bu anlamda nahiv ilminde semâ kavramı

a. Allah kelâmı Kur’an-ı Kerim’i,

b. Hz. Peygamber’in sözlerini,

c. Hz. Peygamber’in gönderilmesinden sonra Arap dilinin saflığını kaybedip bozulmasına kadar ki Arap kabilelerinin kullanımlarını kapsar.¹⁶⁶

Nahiv ilminin kurucusu Basra ekolü âlimleri olmakla birlikte, diğer önemli nahiv ekolü de Kûfe ekolüdür. Nahiv ilminin bu iki ekolünün, semâ kaynağına yaklaşımları farklılık arz etmektedir. Basra nahiv ekolü Basra’da ortaya çıkarak gelişmiş, Kûfe nahiv ekolü de Kûfe’de doğup gelişmiş nahiv anlayışlarıdır. Basra ve Kûfe şehirleri arasındaki siyasî ve sosyal çekişmelerin yansımaları, nahiv anlayışlarında da açık şekilde görülmektedir. Bu iki ekolün nahiv yaklaşımlarındaki farklılıkları, nahvin en önemli kaynağı olan semâyâya bakış açılarında görmek mümkündür. Basra medresesi, nahvin temel kurallarının oluşturulmasında en önemli kaynak olarak kıyası, Kûfe ekolü temsilcileri de semâyâyı benimsemişlerdir.¹⁶⁷

2. 2. 1. Kur’an-ı Kerîm

Arap Dilinde Kur’an-ı Kerîm ile İstişhâd

Kur’an-ı Kerîm, Allah kelâmı olması sebebiyle, Arap dilinin de en önemli kaynağıdır. En önemli kaynak olmasının diğer sebebi de onun mütevâtir olarak rivâyet edilmesidir ki, bu onu Allah katından nâzil olduğu şekilde korunup muhafaza edildiği anlamına gelir. Böyle olunca da Arap dilinde diğer istişhâd kaynaklarına

¹⁶⁵ Amanmırat Yazgüliyeve, *Esterâbâdi ve Şerhu’l-Kâfiyesi Işığında Nahiv İlmindeki Yeri*, (Doktora tezi), 2005, s. 40.

¹⁶⁶ Suyûtî, *el-İktirâh fi ’Ilm-i Uşûli’n-Nahv*, s. 74.

¹⁶⁷ Hüseynî, Mahmut, *el-Medresetu’l-Bağdâdiyye fi Târîhi’n-Nahvi’l-’Arabî*, Dâr-u Ammâr, Beyrut, 1986, s. 80

kıyasla en güvenilir olduğu noktasında hiçbir şüpheye yer bırakmamaktadır. Arap dilbilimcileri arasında Kur'an ile istişhâd noktasında hiçbir ihtilaf yoktur. Temelde Kur'an ile istişhâd hususunda ittifak eden âlimler, Kur'an'ın farklı telaffuzlarını ifade eden kıraatlerin istişhâdında ise ihtilaf etmişlerdir.¹⁶⁸

Bütün İslâm âlimlerinin ittifakı ile sabittir ki İslâm literatüründe Kur'an-ı Kerîm'in ulaştığı sıhhat ve güvenilirlik seviyesine başka hiçbir şey ulaşamamıştır. Çünkü Müslümanların, metin ve senet olarak yazımına ve ezberlenmesine gösterdikleri hassasiyetin, sadece İslâm tarihinde değil, bütün dünya tarihinde eşi ve benzeri yoktur. Harekelerinden sükunlarına hatta noktasına kadar Kur'an'ı hiçbir tahribata maruz bırakmadan bize kadar ulaştırmışlardır. Müslümanlar ne hadise ne de başka bir dinî materyala bu kadar itina göstermişlerdir. Böylelikle Kur'an, İslâmî ilimlerin bütün dallarında temel kaynak olduğu gibi nahiv, sarf, belâgat gibi Arap dil bilimlerinin de temel kaynağı olmuştur.¹⁶⁹

Nahivcilerin çoğunluğu Suyûfî gibi, “Kur'an'ın mütevâtir kıraatleri ile Arap dilinde istişhâd edileceği noktasında ihtilaf yoktur.” demişlerdir. Fakat özellikle nahvin babası olarak kabul edilen Sîbeveyh başta olmak üzere nahivciler, câhiliyye Arap şiirine gösterdikleri yönelimi, Kur'an-ı Kerîm'e göstermemişlerdir. Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eseri üzerine çalışma yapan araştırmacılar, onun sadece 300 âyet ile istişhâd ettiğini, önceliği Arap şiirine vererek 1000'den fazla şiirle istişhâda bulunduğunu ortaya koymuşlardır. İstişhâd ettiği 300 âyeti de yeni bir kural oluşturmakta değil, başka delil ile oluşturduğu bir kuralı desteklemek için kullandığını ifade ederler. Sîbeveyh ve ondan önceki, Kur'an'la nahiv ilminde istişhâd etme noktasındaki yanlış tutum, daha sonra gelen nahivcilerde de devam etmiş ve onlar da her halükarda Cahiliyye şiirine tam güven duymuş, fakat Kur'an ve İslâm dönemi şiirlerine mesafeli durmuşlardır.¹⁷⁰

Bazı dilbilimciler, Kur'an ile Arap dil bilminde istişhâd edilmesini eleştirerek, istişhâdda temel kaynağın Arap şiiri olması gerektiğini iddia etmişlerdir. Bu iddialarını da şöyle savunmuşlardır. “Kur'an'ın dahi kendisine kıyaslandığı tek

¹⁶⁸ Hatice el-Hadîşî, *eş-Şâhid ve Uşûlu'n-Nahv fî Kitâb-ı Sibeveyh*, Kuveyt, 1974, s. 29

¹⁶⁹ Saî'd el-Afğânî, *fî Uşûli'n-Nahv*, s. 28-29

¹⁷⁰ Muhammed 'Îd, *el-İstişhâd ve'l-İhticâc bi'l-luğa*, Dâru's-Şarkı'l-Evsât, s. 103

kaynak Arap şiiridir. İstişhâd noktasında aslolan Arap şiiridir ve asılın her zaman diğer argümanlara tercih edilmesi şarttır. O halde Arap şiiri, kendisi ile istişhâd etmeye Kur'an'dan daha layıktır.’’¹⁷¹

Bu iddiaya birçok açıdan cevap verilmiştir. Şöyle ki, her ne kadar Cahiliyye döneminde Araplar, şiire ve şaire önem verse de, Arap şiirine gerçek değer katan etken hiç şüphesiz İslâm'dır. Çünkü İslâm âlimleri tefsir, hadis ve dil bağlamında kullanmak için yüzlerce şiiri hem ezberlemişler hem de kitaplarında nakletmişlerdir. Örneğin; İbnu'l-Enbârî üç yüz bin şiiri Kur'an'ın çeşitli yerlerinde şahit olarak kullanmak için ezberlemiştir. Büyük fakih İmam-ı Şâfi (ö. 204/819) de on bin beyit şiir ezberlemiştir.¹⁷²

Ayrıca bu nahivcilerin, Allah Kelâmı'na karşı böyle bir tavır takınmaları gerçekten şaşılacak bir durumdur. Çünkü bu nahivciler, İmruu'l-Kays (ö. 545-1151), Züheyr (ö. 627-1230), Cerîr (ö. 110-728) gibi şairler veya Temîm, Esed ve Sülem kabilesinden bir bedevînin şiiri ile hiç düşünmeden istişhâd ederken, bütün dilleri ve bu dilleri konuşan halkları yaratan Allah'ın yüce kelâmını kullanma noktasında tereddüt ediyor.¹⁷³

Kıraatler ve yedi harf meselesi

Şâzz kıraatlerin temel çıkış noktası, kıraatlerin çeşitliliğinin temeli olan Kur'an'ın yedi harf üzere nâzil olmasıdır. Bu bağlamda İbn Abbas (ö. 68-687)'tan Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Cibrîl bana bir harf üzere okuttu, arttırması için müracaat ettim. Tekrar tekrar müracaatımı yapıyordum. O da her seferinde arttırıyordu. Nihayet yedi harf'e kadar çıktı’’¹⁷⁴. Bu hadisin ifade ettiği şey hakkında âlimler ihtilafa düşmüşler ve birçok fikir ortaya atılmıştır.

Yukarıdaki hadis doğrultusunda, Kur'an'ın yedi harf üzere nâzil olmasını Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Selâm (ö. 224-839) şöyle yorumlar. “Kur'an'ın yedi harf üzere nüzûlü, onun Arapçanın yedi lehçesi üzere nâzil olmasıdır. Bu hadiste yedi harften kastedilen bir harfte yedi vecih olması demek değildir. Zaten bu şekilde bir yaklaşım duyulmamıştır. Bu yedi harften kasıt, Kur'an'ın yedi ayrı Arap lehçesi üzere

¹⁷¹ Abdu'l-‘Âl Sâlim, *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eşeruhû fi'd-Dirâsâti'n-Nahviyye*, el-Matbaa'tu'l-‘Aşriyye, by. 1978, s. 329

¹⁷² Abdu'l-‘Âl Sâlim, *a.g.e.* s. 330

¹⁷³ Saî'd el-Afğânî, *fi Uşûli'n-Nahv*, s. 32

¹⁷⁴ Buḥârî, *Fedâilu'l-Kur'an*, 5

okunabileceğidir. Kur'an, Kureyş lehçesi üzere nâzil olmuşsa da, bazıları Hevâzin, bazıları Huzeyl, bazıları da Yemen lehçesinde de nâzil olmuştur. Fakat bu lehçelerdeki okunuşların manası aynı olup, aralarında herhangi bir anlam farkı yoktur.¹⁷⁵

İbn Mesud (ö. 32-652)'un şu sözü de bu görüşü desteklemektedir. “Ben bütün kıraatleri dinledim ve bu kıraatlerin hepsini de birbirine yakın buldum. Siz Kur'an'ı bu kıraatlerden hangisi ile öğrendinizse ona göre okuyabilirsiniz. Çünkü bu kıraatlerdeki farklılık sizin هَلُمَّ ve تَعَالٌ fiillerinin ikisini de “gel” manasında kullanmanız gibidir ki, her ne kadar lafzı farklı olsa da anlam aynıdır.¹⁷⁶

İbn Mesud'un إِنَّ كَانَتْ إِلَّا صِيْحَةً وَاحِدَةً “Onları helak eden bir sestem başka bir şey değildi.”¹⁷⁷ ayetini, إِنَّ كَانَتْ إِلَّا زَقِيْبَةً وَاحِدَةً şeklinde rivâyet etmesidir ki her iki rivâyet arasında herhangi anlam farkı yoktur.¹⁷⁸

Mütevâtir ve Şâzz Kıraatlerle Nahivde İstişhâd

Mütevâtir kıraatte şu şartların bulunması gerekir.

Birincisi, Arap diline uygun olması ve bu uyumun, Arap dilindeki vecihlerden bir vecihte de olsa yeterlidir.

İkincisi, Hz. Osman'ın yazdırdığı mushaflardan herhangi birindeki yazılışa uygun olması gerekir.

Üçüncüsü, kıraatin son ravisinden Hz. Peygambere kadar, yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir grubun rivâyet etmesi gerekir.

Bu şartlardan birini kaybeden kıraat şâzz kıraat olarak değerlendirilir.¹⁷⁹

Kıraatı seb'a veya aşara diye meşhur olmuş mütevâtir kıraatlerle nahivde istişhâd, genel olarak bütün nahivcilerin ittifakı ile caizdir. Bazı nahivciler, mütevatir de olsa Asım (ö. 128-746), Hamza (ö. 156-773) ve İbn Âmir (ö.118-736)'in

¹⁷⁵ Abdurrahman b. İsmail el-Mağdisî, *el-Murşidu'l-Vecîz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, thk. İbrahim Şemsettin, Beyrut, 2003, s. 86

¹⁷⁶ Beyhakî, 1/373

¹⁷⁷ Yasin, 29

¹⁷⁸ el-Mağdisî, *a.g.e.* s. 131

¹⁷⁹ Rukiyye Salih Muhammed el-Hızâmî, *el-Kırrâtu's-Seb' ve'l-İstişhâd bihâ*, (yüksek lisans tezi), Ümmü'l-Kurrâ Üniversitesi, Mekke, 1981, s. 16

kıraatleri gibi bazı kıraatleri, Arap dil kurallarına uymayan yönlerinden dolayı tenkit etmişlerdir.¹⁸⁰

Kur'an-ı Kerîm, Arabın konuştuğu dilin en fasihidir. Suyûtî, bu hususu şöyle açıklar. “Kur'an olarak okunan her şey ile Arap dilinde istişhâd edilebilir. Bu rivayetlerin mütevâtir, âhad veya şâzz olması fark etmez. Şâzz kıraatler ile Arap dilinde ihticâc etme konusunda bütün insanlar ittifak etmişlerdir. Yalnız bu kıraatlerin bilinen kıyasa aykırı olmaması gerekir. Eğer şâzz kıraat kıyasa muhalif olsa bile bu kıraat makbuldür fakat Arapçanın küllî kaidelerinin oluşturulmasında bu kıraate kıyas edilmez”¹⁸¹

Arap dilinde istişhâd edilen şâzz kıraatlerden bazıları şunlardır.

1. فَتَتَفَرَّخُوا “İşte bunlarla sevininler.”¹⁸² Ayetinde فَتَتَفَرَّخُوا ibaresi, muzârî

fiilin muhâtab kipinin başına lâmu'lemrin gelebileceğini savunanlar tarafından delil olarak kullanılmıştır.¹⁸³

2. وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ لَأَةٌ وَفِي الْأَرْضِ لَأَةٌ “Gökteki ilah da yerdeki ilah da O'dur.”¹⁸⁴

Ayetindeki (لَأَةٌ) kelimesi ile (الله) lafzının aslının, bu kelime olduğuna delil getirilmiştir.¹⁸⁵

Nahiv ekollerinin şâzz kıraatlere yaklaşımı, Suyûtî'nin şâzz kıraatlere genel yaklaşımından farklıdır.

İlk nahiv ekolü olan Basra ekolüne mensup nahivciler, şâzz kıraatle temel nahiv kurallarının oluşturulmasını kabul etmemişlerdir. Suyûtî, “Şâzz kıraatler ile Arap dilinde ihticâc etme konusunda bütün insanlar ittifak etmişlerdir.” ibaresi ile muhtemelen Kûfe ekolü nahivcilerini ve Kûfe ekolüne tabi olan Bağdat ekolü nahivcilerini kastetmiş olmalıdır.¹⁸⁶ Zira Basra ekolü mensupları kıyası temel kaynak olarak kabul etmişler ve kıyasa göre oluşturdukları küllî kurallara uymayan mütevâtir ayet bile olsa, tevil etme yoluna gitmişlerdir. Basra ekolü nahivcilerinin çoğunluğu

¹⁸⁰ Hatice el-Hadîşî, *eş-Şâhid ve Uşûlu'n-Nahv fi Kitâb-ı Sibeveyh*, s.135

¹⁸¹ Suyûtî, *el-İktirâh fi 'Ilm-i Uşûli'n-Nahv*, s. 76

¹⁸² Yunus, 58

¹⁸³ Suyûtî, *a.g.e.* s. 76

¹⁸⁴ Zuhruf, 84

¹⁸⁵ Suyûtî, *a.g.e.* s. 77

¹⁸⁶ Mahmut Hüseynî Mahmut, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye fi Târîhi'n-nahvi'l-'Arabî*, s. 137

kıraatı seb'adan birçok ravîyi hata yapmakla itham etmişler ve rivâyetlerinin bazılarının şâzz kullanımlar olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁸⁷

Basra ekolü temsilcilerinin mütevâtir kıraatleri dahi yanlışlamalarına karşın, Kûfe ekolü nahivcileri bu hususta Basralılara muhalif bir tavır almış, şâzz kıraatlerle dahi temel nahiv kurallarının oluşturulmasında istişhâd etmişlerdir. Onlar kıraat imamlarının ittifak ettikleri rivâyetleri hemen kabul ederek kurallarını bu kıraatlere göre oluşturdukları gibi, şâzz da olsa bir kıraati hata ile itham etmekten kaçınmışlar ve bu şâzz kıraatlerle de istişhâd etmişlerdir.¹⁸⁸

Bağdat ekolü nahivcilerine gelince, bu ekolün temsilcileri genel olarak şâzz kıraatler ile istişhâd noktasında Kûfe ekolünün yaklaşımını benimsemişler, şâzz kıraatler ile istişhâda nahiv metotlarında yer vermişlerdir. Bağdat ekolü mensubu Ebû İshak ez-Zeccâc (ö. 311/924), bu ekolün şâzz olsun, mütevâtir olsun kıraatlere genel olarak yaklaşımını şöyle özetler. “Kur'an dosdoğrudur, onda hata olması düşünülemez, Kur'an, Arabın konuştuğu dilin en mükemmel şeklidir.” Bağdat ekolünün önde gelen temsilcilerinden İbn Cinnî, şâzz kıraatleri kullanma konusunda oldukça hırslı davranmıştır. Onun bu şekilde davranmasındaki en önemli etken, bu rivayetlerin şâzz da olsa bir şekilde Hz. Peygamber'e nisbet edilmesi ve Allah'ın da Hz. Peygamber'e nisbet edilen herşeyin alınmasını emretmesidir.¹⁸⁹

2. 2. 2. Arap Kelâmı

Arap kelâmı, Arap dilbilgisinin kaynakları arasında önemli bir yer tutar. Arap kelâmı ile, “konuştukları dilin fasihliğine güvenilen Arap kabilelerinin, şiir veya nesir olsun, diğer milletlerin İslâm'a girmesi sebebiyle, dilin bozulmaya başlamasından önceki dönemde kullandıkları dil” kastedilir.¹⁹⁰

Bununla birlikte, pek çok şiirin söyleyeni bilinmemekte ve rivayetin sıhhati noktasında da birçok eksiklik bulunmaktadır. Ne yazık ki nahivciler tarafından, düz yazı kategorisinde değerlendirilen ve ikinci sırada bir kaynak olarak kullanılan Kur'an, hem dil kurallarına uyumu hem de rivâyetinin sıhhati noktasında şiir ile

¹⁸⁷ Mehdî el-Mağzûmî, *Medresetu'l-Kûfe*, Kahire, Riyad, 1958, s. 337.

¹⁸⁸ Mehdî el-Mağzûmî, *a.g.e.* s. 337.

¹⁸⁹ Mahmut Hüseynî Mahmut, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye fî Târîhi'n-nahvi'l-'Arabî*, s.137.

¹⁹⁰ Hatice el-Hadîşî, *eş-Şâhid ve Uşûlu'n-Nahv fî Kitâb-ı Sibeveyh*, s. 77

kıyaslanamayacak bir seviyededir. Dil kurallarının oluşturulmasında şiir ve düz yazı ayırımını ilk yapan ise Tâcettin es-Sübkî(ö. 771-1370)'dir.¹⁹¹

Arap kelâmının nahivde kullanılmasıyla ilgili diğer bir husus, bütün Arap kabilelerin lehçelerinin nahivde istişhâd etme noktasında aynı değerde olup olmadığı meselesidir. Bu bağlamda, Arap dilini en iyi konuşan, lafızları en fasih olan, konuşma sırasında telaffuzu en kolay olan ve kulağa en hoş gelen Arap kabilesi, hiç şüphesiz Kureyş kabilesidir.¹⁹²

Kureyş kabilesinden sonra fesâhatine güvenilerek istişhâd edilenler ise Kays, Temîm ve Esed kabileleridir. Bu kabilelerin garip kullanımlarıyla dahi nahivciler istişhâd etmişlerdir. İstidlâl değeri bakımından bunlardan sonra da, Huzeyl, Kinâne ve Tay kabileleri gelir.¹⁹³

Nahiv âlimleri, şehirde oturan Araplar ve şehre yakın yerlerde yaşayan bedevîlerin telaffuzları ile Arapçada istişhâd etmemişlerdir. Örneğin, Mısır'a yakın olduklarından dolayı Huzâm ve Lahm kabilelerinin ve yeni Müslüman olan diğer milletlerle çok fazla karışmalarından dolayı Hicaz şehirlerinde yaşayan Arapların telaffuzlarıyla nahiv ilminde istişhâd etmemişlerdir.¹⁹⁴

Yukarıda telaffuzları ile istişhâd edilen ve telaffuzları ile istişhâd edilmeyen kabileleri belirleyenler Basra ekolü nahivcileri olmuştur. Kûfe'liler ise Basra nahivcilerinin istişhâd ettiği kabilelere ilâveten telaffuzlarının fesâhatine güvendikleri kırsal bölgelerde yaşayan Arapların lehçeleri ile de istişhâdda bulunmuşlardır. Örneğin; Kûfe civarı Araplarından Esed ve Temîm kabilelerinin lehçeleri ile istişhâd etmişlerdir. Değindiği üzere Basralılar ise bu kabilelerin kullanımlarının hatalı olduğunu iddia ederek istişhâd etmemişlerdir. Kûfe ekolünün en önemli temsilcisi el-Kisâî (ö. 189/804), Basra'nın en güçlü nahivcisi Sîbeveyh ile aralarındaki münazarada bu kabilenin kullanımları ile istişhâd ederek galip gelmiştir¹⁹⁵

¹⁹¹ Afâf Hassânen, *Fî Edilleti'n-Nahv*, el-Mektebetu'l-Akâdîmiyye, Kahire, 1996, s. 86-87

¹⁹² Hatice el-Hadîşî, *eş-Şâhid ve Uşûlu'n-Nahv fî Kitâb-ı Sibeveyh*, s. 78

¹⁹³ Suyûtî, *el-İktirâh fî 'Ilm-i Uşûli'n-Nahv*, s. 100

¹⁹⁴ Suyûtî, *a.g.e.* s. 100

¹⁹⁵ Hatice el-Hadîşî, *a.g.e.* s. 80-81.

Basra medresesinin aşırı sıkı tutumuna karşılık, Kûfe nahiv anlayışında genel olarak bir müsâmaha hâkimdir. Kûfe medresesinin bu müsâmâhakar yaklaşımı, nahiv kurallarını oluştururken kullandıkları şiirlere ve tellaffuzlarını kaynak olarak kullandıkları Arap kabilelerine de yansımıştır. Onlar ister çöl, ister şehir halkı olsun bütün Arapların telaffuzları ile istişhâd etmişlerdir. Bu, Kûfe'liler şehirden dışarı hiç çıkmadıkları ve Arapçayı fasih konuştukları düşünülen Arap kabilelerine gidip onlardan faydalanmadıkları anlamına gelmez. Bilakis Kûfe medresesinin önde gelen hocası el-Kisâî, Necd, Tihâme ve Hicaz'a giderek onların arasında dil araştırmaları yapmıştır.¹⁹⁶

Semâ delili konusunda Basra ekolü mensubları çok katı davranmışlar sadece telaffuzlarının fasih olduğunu düşündükleri kabilelerin argümanlarını kıyaslarında kaynak olarak kullanmışlardır. Basra'lılar, kendilerinin nahiv kurallarını çöl bedevîlerinden, yani aslî kaynağından, Kûfe'lilerin ise şehir Araplarından yani dili yozlaşmış kimselerden aldıklarını ileri sürerek bunu onlara karşı kullanmışlardır.¹⁹⁷ Ayrıca Basra'lılar, yaygın semâ argümanlarını kullanarak oluşturdukları kuralların dışına çıkan diğer kullanım şekillerini, şâzz kullanım olduğunu iddia ederek tevil etmişlerdir.¹⁹⁸

Kûfelilerse, Araplardan duydukları herşeyi kabul etmişler ve kıyaslarında kaynak olarak kullanmakta herhangi bir beis görmemişlerdir.¹⁹⁹

Şiirin nahivde istişhâdı noktasında ihtilaf olmasa da şiirde ön planda tutulan kâfiye tutkusu sebebiyle birçok nahiv kuralı ihlâl edilmiştir. Şiirdeki kullanımların hangisinin istişhâd edileceği ve hangisinin de şiirin zaruretinden kaynaklandığını tespit etmek kolay bir iş olmayıp, şiirin zaruretinin sınırının tespiti dahi, ayrıca bir çaba gerektirmektedir. Örneğin: İsmi tafîl şiirin zaruretinden dolayı munsarif olur mu?²⁰⁰

Nahiv literatüründe istişhâd bakımından şairler dört kategoride değerlendirilir.

¹⁹⁶ Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 159

¹⁹⁷ Mahmut Huseynî Mahmut, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye fî Târîhi'n-nahvi'l-'Arabî*, s. 128

¹⁹⁸ İbrahim es-Sâmîrâî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Fikr, Ammân, 1987, s. 17

¹⁹⁹ İbrahim es-Sâmîrâî, *a.g.e.* s. 17

²⁰⁰ 'Aîf Hassânen, *Fî Edilleti'n-Nahv*, s. 90

1. Câhiliye dönemi şairleri. Bunlar, İslâm'ın gelişinden önceki dönemin şairleridir. Bu şairlerin en meşhuru İmruu'l-Kays (ö. 545-1151)'tır.

2. Muhadramûn şairler. Bu dönem şairleri hem câhiliye hem de İslâm döneminde yaşamışlardır. Hassân b. Sâbit (ö. 60-680) ve Ka'b b. Mâlik (ö. 50-670) bu şairlerin en meşhurlarıdır.

3. Müteğaddimûn şairler. Bunlara İslâm dönemi şairleri de denir. Bu şairler, İslâm'ın ilk dönem şairleridir. Cerîr (ö. 110-728) ve Ferazdak (ö. 112/730) bu şairlerdendir.

4. Müvelled şairler. Bu şairlere muhdesûn da denir. Bunlar, İslâm'ın ilk döneminden sonraki günümüze kadar ki şairleri kapsar. Beşşâr b. Burd (ö. 167-784) ve Ebû Nuvâs (ö. 810-1408) bu şairlerdendir.²⁰¹

İlk iki dönem şairlerin, yani câhiliye ve muhadramûn dönemi şairlerinin şiirleri ile istişhâd hususunda nahiv alimleri ittifak etmişlerdir.²⁰²

Üçüncü grupta yer alan müteğaddimûn şairlerin şiirleri ile istişhâd konusunda bir icmâ oluşmamış olsa da genel kanı, bu şairlerin şiirleri ile istişhâdın caiz olduğu yönündedir.²⁰³

Dördüncü grupta yer alan müvelled şairlerin şiirleri ile istişhâd konusunda sahih olan görüş, bu şairlerin şiirleri ile istişhâdın caiz olmamasıdır. Zemahşerî'nin de içinde bulunduğu bir kısım nahivciler, fesâhatine güvenilen müvelled şairlerin şiiri ile istişhâd etmekte sakınca görmemişlerdir.²⁰⁴

Suyûtî, *el-İktirâh*, adlı eserinde müvelled şairlerin şiirleri ile istişhâd konusunda “Müvelled şairlerin şiirleri ile istişhâd edilemeyeceği konusunda nahivciler arasında icmâ vardır.” derken, Zemahşerî'nin bu gruptan güvendiği şairlerin şiirleriyle istişhâdda bulunduğu da değinir.²⁰⁵

Şiiri ile istişhâdda bulunulan son şair İbrahim b. Hermene (ö.176-793) olup, Sîbeveyh dahil bütün gramerciler tarafından şiirleri delil olarak kabul edilmiştir.²⁰⁶

²⁰¹ Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hızânetu'l-Edeb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Kahire, Mektebetu'l-Hancî, 1997, I/5-6

²⁰² Bağdâdî, *Hızânetu'l-Edeb*, I/5-6

²⁰³ Bağdâdî, *a.g.e.* I/5-6

²⁰⁴ Bağdâdî, *a.g.e.* I/5-6

²⁰⁵ Suyûtî, *el-İktirâh fî 'Ilm-i Uşûli'n-Nahv*, s. 144-145

²⁰⁶ Hüseyin Tural, “Arap Dilinde ve Hadisle İstişhâd Meselesi” s. 70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN MÂLİK'İN NAHİV METODU VE HADİSLE İSTİŞHÂDİ

1. İBN MÂLİK'İN NAHİV METODU

İbn Mâlik'in nahivdeki ekolüne gelince, nahiv metodu incelendiğinde onun şu veya bu nahiv medresesine mensup olmadığı görülür. Hatta nahiv ekollerinin en köklüleri ve en yaygınları olan Basra veya Kûfe nahiv ekollerinden herhangi birine meyilli olduğunu söylemek bile mümkün değildir.²⁰⁷ Kûfe nahiv anlayışının, şâzz delillere kıyas yapmak üzerine, Basra nahiv anlayışının da kıyasa dayalı çıkarımlar üzerine kurulu olmasından dolayı İbn Mâlik, ne Kûfelilerin semâ delilindeki aşırı müsâmahasına ve ne de Basralıların aşırı teviline yönelmeksizin, şâzz olan bir delile şâzz ve zarureten kaynaklanan bir kullanıma da zaruret olduğunu söylemiştir. İbn Hişâm (ö. 708-1360), İbn Mâlik'in bu metodunun muhakkiklerin metodu olduğunu ve en güzel metot olduğunu söylemiştir.²⁰⁸

Onun nahiv anlayışı kendine özgü bir metot olup, bir nahiv meselesinde bilgi birikimi ile kendine doğru gelen görüşü benimsemiş ve herhangi bir mezhebin sistematığına uygun olup olmadığına bakmamıştır. Bu anlayış çerçevesinde de kendi şahitlerini zikretmiştir.²⁰⁹

İbn Mâlik, değinildiği üzere kendine has nahiv metodu ve anlayışı bağlamında, diğer nahiv ekollerinden herhangi birine mutaassıp olmadan hem Basra, hem Kûfe, hem Bağdat hem de kendinden önceki Endülüslü herhangi bir nahivcinin görüşünü tercih etmiştir.

O. kendinden önceki nahivcilerden farklı olarak, hadisi çokça kullanmış ve bu hususta da çok eleştirilmiştir. Onun nahiv metodunda hadis, Kur'an'dan sonra ikinci temel kaynak olmuş, böylelikle hadislerle istişhâdda bulunmak suretiyle ulaştığı bazı teorileri de olmuştur.

²⁰⁷ Cemile binti Abdülaziz Hayyât, *Mevkıf ibn Mâlik mine'l-Ahfeşi'l-Evsaf*, (Yüksek lisans tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, 2003, s. 12

²⁰⁸ Muhammed Şehhât, *Hurûfu'l-Meânî fî Turâs İbn Mâlik*, s. 31

²⁰⁹ Cemile binti Abdülaziz Hayyât, *a.g.e.* s. 12

كَانَ'nin haberlerine vâv'ın gelmesi konusunda da Ahfeş (ö. 215-830)'in görüşünü benimsemiştir.²¹⁵

Kendine özgü nahiv anlayışının yansıması olarak, Kûfelilerin görüşlerini benimsediği konulardan bazıları şunlardır;

Ona göre مُدٌ – مُنْدٌ kelimelerinden sonra gelen merfû kelime mahzûf bir fiilin fâili olur ve bu iki kelime de zarf-ı zaman olarak bu cümleye muzaaf olur. Örneğin: لَمْ أَرَهُ مُدٌ أَوْ مُنْدٌ

لَمْ أَرَهُ مُدٌ أَوْ مُنْدٌ Cümlesinde مُنْدٌ – مُدٌ kelimeleri kendilerinden sonraki cümleye muzaaf olur.

لَمْ أَرَهُ مُدٌ أَوْ مُنْدٌ kelimesi de mahzûf fiil كَانِ nin fâili olup cümlenin tam şekli ise şöyledir. كَانِ يَوْمَانِ

كَانِ يَوْمَانِ.²¹⁶

Diğer örnek müfret, müsennâ ve cemînin birbirlerinin yerlerine kullanılması hakkında Kûfe ekolünün görüşü doğrultusunda caiz olduğunu söylemiş ve İmru'ul-Kays'ın şu ibaresini şahit olarak getirmiştir. الْعَيْنَانِ تَنْهَلُ “iki göz ağlıyor” cümlesinde تَنْهَلُ fiili, كَيْبِكَ تَنْهَلَانِ şeklinde tesniye olması gerektiği halde müfret olarak kullanılmıştır. Ayrıca تَنْهَلَانِ ibaresi tesniye olarak kullanılmasına rağmen تَلْبِيَةً مُكْرَرَةً “defalarca telbiye” manasını ifade eder.²¹⁷

İbn Mâlik'in, Kûfe nahivcilerinin görüşlerini de tercih ettiğine diğer bir örnek, nefy ve istifhâmdan sonra gelen cârr-mecrûr ve zarf, kendilerinden sonraki kelimeyi fâil olarak ref ederler. مَا فِي الدَّارِ أَحَدٌ “Evde hiç kimse yoktur.” Bu örnekte de görüldüğü gibi cârr-mecrûr ve zarf, hazfedilen اسْتَقَرَّ fiilinin yerine kullanıldığı için fiil gibi amel ederek bu kelimeyi fâil olarak ref eder.²¹⁸

İbn Mâlik, Bağdat ekolü nahiv âlimlerinden de birçoğunun görüşünü tercih etmiştir. Bu husustaki bazı örnekler şunlardır.

²¹⁵ Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerh'ı Cem'ı'l-Cevâmi'*, I/370-371

²¹⁶ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, I/216-217

²¹⁷ Suyûtî, *a.g.e.* I/166-167

²¹⁸ Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 313

سَوَى'nin kullanımı hakkında İbn Mâlik, Bağdat ekolü mensuplarından Zeccâcî (ö. 337-949)'nin görüşünü benimseyerek, mana bakımından سَوَى'nin, غَيْرَ ile aynı olduğunu söylemiştir. رَأَيْتُ سِوَاكَ cümlesinde سَوَى kelimesinin fâil, رَأَيْتُ سِوَاكَ cümlesinde mefûl, جَاءَنِي أَحَدٌ سِوَاكَ cümlesinde ise سَوَى kelimesinin, hem istisnâ olarak hem de bedel olarak irâb edilebileceğini söylemiştir.²¹⁹

İbn Mâlik Bağdat ekolü nahivcilerinin en meşhurlarından Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377-988)'nin görüşünü de istisnâ edatı غَيْرَ'nın hal olarak kullanımında tercih etmiş, onun görüşü doğrultusunda قَامَ الْقَوْمُ غَيْرَ زَيْدٍ “Zeyd hariç topluluk ayağa kalktı” cümlesindeki غَيْرَ kelimesinin, hal olarak kullanıldığını söylemiştir.²²⁰

O, مَا'nin zaman ifade etmesi konusunda da yine Ebû Ali el-Fârisî'nin görüşünü tercih etmiştir. قَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا هُمْ “Onlar size karşı dürüst olduğu sürece siz de onlara karşı dürüst olun.”²²¹ Ayetinde, Ebû Ali el-Fârisî'nin görüşü doğrultusunda مَا'nin zaman ifade ettiğini söylemiştir.²²²

İbn Mâlik, ismin mebniliğinin sebebi konusunda da, yine Bağdat ekolünün önde gelenlerinden İbn Cinî (ö. 392/1001)'nin, Sîbeveyh'ten rivayet ettiği görüşü benimsemiş ve ismin mebniliğinin tek sebebinin harfe benzemesi olduğunu söylemiştir.²²³

İbn Mâlik, bedel konusunda da Bağdatlıların görüşlerini kabul ederek, cümlenin müfretten²²⁴ bedel olabileceğini tezini savunmuştur. Bu görüşünü de şu âyetle desteklemiştir. مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ, sana söylenen, senden önceki peygamberlere de söylenmiş olandan başka bir şey

²¹⁹ İbn Mâlik, *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, s.717-718

²²⁰ Şevkî Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, s. 314

²²¹ Tevbe, 7.

²²² İbn Hişâm, *Muğni 'l-Lebîb*, thk. Abdüllatif Muhammed el-Haţîb, by. ts. IV/40

²²³ Suyûtî, *Hem 'u 'l-Hevâmi' fi Şerh'ı Cem'ı 'l-Cevâmi'*, I/60

²²⁴ Burada müfretten kasıt tekil manasında olmayıp cümle veya şibh cümle olmayandır.

değildir. Elbette ki senin Rabb'in mağfiret sahibidir.”²²⁵ إِنَّ رَبَّكَ لَدُوٌّ مَغْفِرَةٌ
cümlesinin, önceki müfret bir kelime olan مَا الْمُؤْصُولِي'den bedel olduğunu söylemiştir.²²⁶

İbn Mâlik, kendinden önceki Endülüslü nahiv âlimlerinin görüşlerinden de tercihlerde bulunarak eserlerinde onların da görüşlerini savunmuştur.

O, atfi beyanın, zamire tabi olarak gelmeyeceğini söylemiş, bu konuda da İbn Seyyid (ö. 521-1128)'in görüşünü almıştır.²²⁷

Atfi beyanın, önceki kelimenin lafzının tekrarı şeklinde gelemeyeceğini söyleyerek, İbn Târâve (ö. 528-1134)'in görüşünü kabul etmiştir. Buna delil olarak “O gün her ümmeti diz çökmüş, her ümmet kendi kitabına çağrılır.”²²⁸ ayetini zikretmiş, كُلُّ أُمَّةٍ جَائِيَةٌ كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَائِيَةٌ, كُلُّ أُمَّةٍ cümlesinde aynen bulunması sebebiyle, bu ikinci lafzın birincinin atfi beyanı olmayıp bedeli olduğunu söylemiştir.²²⁹

لَوْلَا Bahsinde İbn Mâlik, Endülüs nahiv âlimi, eş-Şevbînî (ö. 645-1248)'in görüşünü benimsemiş, لَوْلَا'nin haberi, varlık ve meydana gelmek gibi genel bir hüküm içeriyorsa hazfinin vacip olduğunu, eğer genel bir hüküm içermiyorsa da zikredilmesi gerektiğini savunmuştur. “Ali olmasaydı, mutlaka yolculuğa çıkardım” örneğinde olduğu gibi. Burada لَوْلَا'nin haberi genel bir hüküm içerdiğinden dolayı vücûben hazf olmuştur. لَوْلَا, eğer varlık ve meydana gelmek gibi genel bir hüküm içermiyorsa, لَوْلَا عَلِيٌّ مُسَافِرٌ لَزُرْتُهُ, “Ali yolculuğa çıkmasaydı, mutlaka onu ziyaret ederdim.” örneğinde olduğu gibi, zikredilmesi vaciptir.²³⁰

²²⁵ Fussilet, 43

²²⁶ Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi' fi Şerh'ı Cem'ı'l-Cevâmi'*, III/154

²²⁷ Suyûtî, *a.g.e.* III/154

²²⁸ Fuşşilet, 28

²²⁹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, III/325

²³⁰ Demâmînî, *Şerhu'd-Demâmînî 'alâ Muğni'l-Lebib*, II/187

وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا²³¹ ‘‘Yeryüzünde kaynaklar fişkırttık.’’²³¹ ayetinde İbn Mâlik, İbn Uşfûr el-İşbîlî (ö. 669-1270)’un görüşünü tercih ederek, bu ayetteki عُيُونًا ibaresinin temyiz olduğunu savunmuştur.²³²

İbn Mâlik, كَائِنٌ edatının, teksîr (çokluk) ifade ettiği gibi, soru edatı olarak da kullanıldığını söyleyerek yine İbn Uşfûr’un görüşünü kabul etmiştir. Bu görüşüne de Übeyy b. Ka’b (ö. 22-643)’ın, Abdullah b. Abbas (ö. 118-736)’a كَائِنٌ تَقْرَأُ سُورَةَ ‘‘Ahzab suresini kaç ayet okuyorsun?’’ şeklindeki sorusunu şahit olarak zikretmiştir.²³³

İbn Mâlik, farklı nahiv ekolleri ve farklı nahiv anlayışlarına mensup dilcilerden etkilendiği gibi, kendine has nahiv görüşleri de vardır. Bu görüşlerinin bazıları şunlardır:

Nahivcilerin geneli îrâbın, kelimenin mahiyetinden yani kelimenin aslından olmadığını söylemişler, İbn Mâlik buna karşı çıkararak, îrâbın kelimenin mahiyetinden yani aslından olduğunu iddia etmiştir.²³⁴

İbn Mâlik, nahiv âlimlerinin, özellikle de ilk dönem nahivcilerin mebnî olduğunu iddia ettikleri, ism-i işâretin tesniyeleri هَاتَانِ - هَدَانِ’nin mûrab olduğunu savunmuştur.²³⁵

İbn Mâlik, diğer nahivcilerden farklı olarak ismu’l-cem’in ve ismü’l-cinsin tesniyesinin gelebileceğini söylemiş ve bu görüşünü ispatlamak için قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي يَوْمِ بَدْرٍ ‘‘Bedir’de karşı karşıya gelen iki grubun halinde sizin için ibret vardır.’’²³⁶

التَّقَى الْجَمْعَانِ ‘‘İki ordunun karşılaştığı gün’’²³⁷ ayetlerini şahit olarak kullanmıştır²³⁸

²³¹ Kamer, 12

²³² Demâmîni, Şerhu’-d-Demâmîni’ alâ Muğni’l-Lebîb, II/266

²³³ İbn Hişâm, Muğni’l-Lebîb, III/51

²³⁴ Suyûtî, Hem’u’l-Hevâmî’ fi Şerh’ı Cem’i’l-Cevâmî’, I/56

²³⁵ Şevkî Dayf, el-Medârisu’n-Nahviyye, s. 315

²³⁶ Âli İmrân, 13

²³⁷ Enfâl, 41

Nahivcilerin geneli زَيْدٌ غَدًا “Zeyd yarındır” şeklindeki kullanım bir mana ifade etmediğinden dolayı, böyle bir kullanımın yanlış olduğunu, mübteda ism-i zât olursa haberin, zarf-ı zaman olarak gelmeyeceğini savunmuşlardır. İbn Mâlik ise böyle bir kullanımın anlam ifade edebileceğini ve bu sebeple de caiz olduğunu söylemiştir. الْيَوْمَ حَمْرٌ, الْأَمْرُ غَدًا, اللَّيْلَةُ الْهَيْلَالُ cümlelerinde zaman zarfları, ism-i zâta haber oldukları halde, حُدُوثٌ أَمْرٍ غَدًا “Olayın meydana gelmesi yarındır”, الْيَوْمَ شَرِبْتُ حَمْرًا “Şarap içme bu gündür”, اللَّيْلَةُ طُلُوعُ هَيْلَالٍ “Hilalin doğuşu yarındır.” şeklinde tevîl edilmek suretiyle anlamlı hale geldiğinden dolayı, zaman zarflarının bu şekilde kullanılmasının caiz olduğunu savunmuştur²³⁹

İbn Mâlik, ism-i mevsûl haber olarak kullanılınca âit zamirin hazfîni, haberin âidinin hazfîne kıyas ederek, haberde caiz olduğu gibi sîla cümlesindeki âidin de hazfînin caiz olduğunu söylemiştir. Ona göre, ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهَ عِبَادَهُ “Bu Allah’ın kullarına müjdesidir.” örneğinde olduğu gibi, ism-i mevsûl haber olarak kullanılmış ve sîla cümlesindeki بِهٖ âit zamiri, habere kıyas edilerek hazfedilmiştir.²⁴⁰

Diğer nahivciler, أَوْ atıf harfinin şüphe, ibhâm, tahyîr, ibâhe ve mutlak cem gibi manaları ifade ettiğini söylemişler, İbn Mâlik, diğer dilbilimcilerden farklı olarak أَوْ atıf harfinin الْكَلِمَةُ إِسْمٌ أَوْ فِعْلٌ أَوْ حَرْفٌ “Kelime isim veya fiil veya harften oluşur” örneğinde görüldüğü gibi taksîm de ifade ettiğini ileri sürmüştür.²⁴¹

İbn Mâlik, Arapların عَنْ يَمِينِهِ şeklindeki kullanımlarında, diğer nahivcilerden farklı olarak مِنْ harf-i cerrinin, عَنْ harfinden önce zâid olarak

²³⁸ Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerh'ı Ce'ül-Cevâmi'*, I/141

²³⁹ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, s. 351-362

²⁴⁰ Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 315

²⁴¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, III/422

kullanıldığını söylemiştir. Hâlbuki nahivciler, burada عَنْ harfinin diğer harf-i cerlerden farklı olarak isim olduğunu savunurlar.²⁴²

Sonuç olarak görüldüğü üzere İbn Mâlik, nahiv metodunda belli bir nahiv anlayışının mutaassıbı olmamış sanki mezhepler üstü bir fakih gibi kendi sistematiğini oluşturmuştur. Onun yaklaşımlarında, belli bir nahiv akımını taklit anlayışı çerçevesinde körü körüne savunmak yoktur. O engin nahiv bilgisi ile doğru gördüğünü benimsemiş ve yanlış gördüğünü de reddetmiştir.

2. İBN MÂLİK'İN NAHİV METODUNDA KULLANDIĞI DELİLLER

İbn Mâlik'in nahiv metodunda kullandığı deliller, İbn Cinnî'nin de genel olarak ifade ettiği semâ, kıyas ve icmâdır. O herhangi bir nahiv kuralının oluşturulmasında öncelikle Kur'an'ı şahit olarak kullanmaya çabalamış, eğer Kur'an'da ihtiyacı olan delili bulamazsa hadise, eğer hadiste de bulamazsa şiire yönelmiştir.²⁴³

2. 1. SEMÂ

Suyûtî, el-İktirâh adlı eserinde semâyı “fesâhatine güvenilen kimselerin kelimadır.” şeklinde tanımladığına ve başta Kur'an olmak üzere, hadisi şerifler ve Arap dilinin bozulma sürecine kadar ki Arap şiiri ve nesrinin bu tanıma dahil edildiğine daha önce değinilmişti.²⁴⁴

İbn Mâlik'in nahiv metodunun en önemli özelliği, semânın nahiv alanındaki kullanımını son derece genişletmesidir. Semâ kullanım alanını genişletmesi, onun hadisle istişhâda çok yer vermesinin bir yansımasıdır. Çünkü ondan önce, onun gibi hadisle çok istişhâda yönelen olsa da bunu bir metot şeklinde onun kadar çok kullanan olmamıştır.²⁴⁵

İbn Mâlik, Kûfe okulu nahivcileri gibi semâ kaynağını, kıyas ve icmadan daha fazla kullanmış, kuralları oluştururken önceliği ona vermiştir. Onun eserlerinde kullandığı şahitlere bakıldığı zaman bu açık bir şekilde görülür. O, bu yaklaşımı ile Basra ekolünün metodu olan "temel kurallar oluşturarak buna tezat gibi görünen semâ kaynaklarını tevil etme veya şâzz olarak niteleme" yoluna gitmemiştir.

²⁴² Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 315

²⁴³ İbn Mâlik, *Şerhu 'Umdeti'l-Hâfiż ve 'Uddeti'l-Lâfiż*, s. 33

²⁴⁴ Suyûtî, *el-İktirâh fi 'Ilm-i Uşûli'n-Nahv*, s. 74.

²⁴⁵ Veled Abbâh, *Târîhu'n-Nahvi'l-'Arabî*, s. 316.

2. 1. 1. Kur'an

İbn Mâlik, eserlerinde diğer bütün nahivciler gibi istişhâd ederken önceliği Kuran'a vermiş, ikinci kaynak olarak kendinden önceki nahivcilerden farklı olarak Arap şiiri yerine hadîs-i şerîfi koymuştur. Bir konuda görüşünü teyit etmek için istişhâd yapacağı zaman önce Kur'an-ı Kerîm'e bakar Kur'an'da bulamaz ise hadise bakar ve hadiste de bulamazsa Arap şiirine müracaat ederdi.²⁴⁶

Yukarıda sayılan semâ delilleri kapsamında olan Kur'an, İbn Mâlik'in nahiv kurallarını oluştururken kullandığı en önemli delildir.

Örneğin, İbn Mâlik س ve سَوْفَ nin aynı zamanı ifade ettiğini, uzak ve yakın zaman bakımından aralarında herhangi farkın olmadığını ileri sürmüş, bu görüşüne de şu ayetlerle istidlâl etmiştir. “Allah müminlere büyük mükâfat verecektir.”²⁴⁷ سَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا. “Allah'a iman edip O'na sınımsız sarılanlara gelince, Allah (c.c.) onları kendinden bir rahmet ve lütuf (deryasına) daldıracak.”²⁴⁸ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ, “Hayır, bileceksiniz.”²⁴⁹ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ “Hayır bilecekler”²⁵⁰. O, ayetlerde görüldüğü gibi س ve سَوْفَ'nin uzak veya yakınlık bakımından herhangi bir farkları olmadığını, fakat س'in telaffuz olarak daha kolay olması sebebiyle daha çok kullanıldığını söylemiştir.²⁵¹

İbn Mâlik, bedel-i kül konusunda bedelin, mubdelun minh'i tamamen kapsamı gerektiğini iddia etmiş, Kur'an'dan şu ayetle istişhâd etmiştir, اِهْدِنَا الصِّرَاطَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمُ “Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet.”²⁵² Bu ayette, ikinci الصِّرَاطَ kelimesinin, birinci الصِّرَاطَ kelimesini

²⁴⁶ Suyûfî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, s. 130.

²⁴⁷ Nisâ, 146.

²⁴⁸ Nisâ, 175.

²⁴⁹ Tekâsür, 3.

²⁵⁰ Nebe, 4.

²⁵¹ Muhammed Şehhât, *Hurûfu'l-Meânî fî Turâs-ı İbn Mâlik*, s. 22.

²⁵² Fâtiha suresi, 6-7.

tamamen kapsadığından dolayı, ikinci الصِّرَاطِ'nın birinciden, bedel-i kül olduğunu söylemiştir.²⁵³

İsmü'l-işâretin, sıfat olarak kullanılabilceğini iddia etmiş ve bu bağlamda şu iki ayetle istişhâd etmiştir: بَلْ فَعَلَهُمْ كَبِيرُهُمْ هَذَا ‘‘Hayır, bilakis bunu büyükleri yaptı.’’²⁵⁴ ve ‘‘Şu iki kızımdan birinden birini sana nikahlamak istiyorum.’’²⁵⁵ Ona göre, bu ayetlerdeki هَاتَيْنِ ve هَذَا ismü'l-işâretleri kendilerinden önceki kelimelere sıfat olarak kullanılmıştır..²⁵⁶

İbn Mâlik, bedel-i bâ'z konusunu işlerken de وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ ‘‘Yolculuğa gücü yetenlerin hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır.’’²⁵⁷ ayetindeki مَنْ'in, النَّاسِ kelimesinin bir bölümünü kapsadığından dolayı bedel-i bâ'z olduğuna yukarıdaki ayetle istişhâd etmiştir..²⁵⁸

O, zamirlerin müfessirlerini anlattığı yerde, zamirin bütünü ifade eder şekilde kullanılabilceği fakat kendisinden önce bu bütünün parçasının zikredilmekle yetinilebileceğini söylemiştir. Bu bağlamda da وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ‘‘Altın ve gümüşü biriktirerek, onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azap ile müjdele.’’ âyeti ile istişhâd etmiştir. Bu ayette وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا kelimesindeki هَا zamiri müfret müennes kullanılmış, fakat kendisinden önce müfret müennes bir kelime bulunmamaktadır. Bu durumda هَا zamiri وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا kelimelerine dönmekte fakat bu kelimeler tesniyedir. Öyleyse parça zikredilerek bütünün, bütün zikredilerek parçanın kastedilebileceği kaidesince altın ve gümüş zikredilmekle yetinilmiş fakat bütün biriktirilebilen şeyler kastedilmiştir..²⁵⁹

²⁵³ İbn Mâlik, *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, s. 579.

²⁵⁴ Enbiyâ, 63.

²⁵⁵ Kaşas, 27.

²⁵⁶ İbn Mâlik, *Şerhu 't-Teshîl*, III/320.

²⁵⁷ Âli İmran, 97

²⁵⁸ İbn Mâlik, *Şerhu 'Umdeti 'l-Hâfiz ve 'Uddeti 'l-Lâfiz*, s. 579

²⁵⁹ İbn Mâlik, *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, s. 959

O, ref zamir üzerine atıf yapılabilmesi için merfû müstetir zamirin, munfasıl bir zamirle te'kit edilmesi gerektiği söylemiş ve bu görüşünü de şu ayetle desteklemiştir. اِذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ “Sen ve Rabbin gidin onlarla savaşın.”²⁶⁰ Bu ayette اِذْهَبْ fiilindeki müstetir zamir اَنْتَ üzerine atıf yapılmadan önce, اَنْتَ munfasıl zamiri ile lafzen te'kid edilmiştir.²⁶¹

İbn Mâlik, atıf harfi ile ma'tûfun arasına zarf ve cârr-ı mecrûrun girebileceği görüşünü benimsemiş ve bu görüşünü ispatlamak için de اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّواْ الْاٰمَانَاتِ bu görüşünü ispatlamak için de اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّواْ الْاٰمَانَاتِ “Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emrediyor.”²⁶² ayetini delil olarak kullanmıştır. Çünkü bu ayette atıf harfi و ile mâtûf اِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ ibaresi girmiştir.²⁶³

2. 1. 2. Şiir

Daha önce de değinildiği gibi Arap dil biliminde hadis ile istişhâd noktasında yapılan tartışmalar Arap şiiri hakkında yapılmamıştır. İlk nahivcilerden, son dönem nahivcilere kadar hepsi Arap şiiri ile nahvin temel kurallarının oluşturulmasında istişhâd etmişlerdir.²⁶⁴

İbn Mâlik'in şâhit olarak zikrettiği beyitlerle ilgili önemli bir husus, kullandığı birçok beytin söyleyeninin belli olmamasıdır. Söyleyeni belli olmayan şiirle, istişhâd konusu, nahiv âlimleri arasında ihtilâflıdır. İbn Mâlik, kitaplarında genellikle, “şairin şu sözü” veya “birinin söylediği” gibi ibareleriyle şiirleri eserlerinde kullanmıştır. Örneğin o, *Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Taşhîh li Muşkilâti'l-Câmi's-Şahîh*, adlı eserinde 168 şiirin, şairini zikretmemiştir.²⁶⁵

²⁶⁰ Mâide, 24

²⁶¹ İbn Mâlik, *Şerhu 'Umdeti'l-Hâfiz ve 'Uddeti'l-Lâfiz*, s. 213

²⁶² Nisa, 58

²⁶³ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, s. 1239

²⁶⁴ Sa'îd el-Afğânî, *fî Uşûli'n-Nahv*, 1994, s. 19

²⁶⁵ Muhsin, Tâhâ, *el-İstişhâdu'n-Nahvî fî Kitâbi'l-Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Taşhîh li Muşkilâti'l-Câmi's-Şahîh*, Mecelle'tu'l-Mecmua' el-İlmî el-İrâkî, Bağdat, 1984, I/241

Birçok nahiv âlimi, söyleyeni belli olmasa da güvenilir bir dil âliminin naklettiği şiir ile nahiv ilminde istişhâd edilebileceği görüşündedirler. Bu görüş çerçevesinde İbn Mâlik'in eserlerinde zikrettiği ve söyleyeni belli olmayan birçok beyti, kendisinden sonra gelen dil âlimleri de eserlerine almışlar ve bu şiirlerle istişhâd etmişlerdir.²⁶⁶

İbn Mâlik, şiir konusunda o kadar mahir idi ve o kadar çok şiirle istişhâd etmiştir ki diğer dilciler onun bu kadar çok şiir bilmesine, bunlarla istişhâd etmesindeki maharetine şaşırılmışlardır. Onun eserlerinde naklettiği şiirlerinden alıntılar yaparak istişhâd etmişlerdir.²⁶⁷

İbn Mâlik, hemen hemen her meselede şiir ile istişhâda başvurmuştur. Bu durum onun şiirle istişhâda ne kadar önem verdiğini ortaya koyar. Yalnız şiirle istişhâda sıkça başvurması, onun bazı nahiv âlimleri gibi, nesirden ziyade şiire önem verdiği anlamına gelmez. Bilakis o eserlerinde hem şiirle hem de nesirle istişhâda geniş yer vermiştir. İbn Mâlik'in hem şiirle hem de nesirle istişhâd etmesi, diğer nahivciler tarafından benimsenmiş ve istişhâd konusunda güzel bir metot olarak kabul görmüştür.²⁶⁸

İbn Mâlik'in şiir kullanımındaki diğer özelliği de, herhangi bir konudaki görüşünü ispatlamak için genellikle bir şiir zikretmekle yetinmeyip, birçok şiir nakletmiş olmasıdır. Örneğin, şart fiilin muzâri ve cevap cümlesinin de mâzî olabileceği görüşünü desteklemek için sekiz şiir ile istişhâd etmiştir. İbn Mâlik, "Harfî cerden sonra gelen bir zamir üzerine atıf yapılmak istenirse harfî cerrin tekrar zikredilmesine gerek yoktur" diyerek bu konudaki görüşünü ispatlamak için de altı beyit rivayet etmiştir.²⁶⁹

İbn Mâlik'in naklettiği beyitlerle ilgili bir diğer ayrıntı, genelde ilgili beyitlerin tamamını zikretmesidir. Zaten ayetlerde ve hadislerde olduğu gibi delil olarak zikredilen beyitlerin sadece birkaç kelimesini zikretmek, dil âlimleri arasında prensip olarak tercih edilen bir yöntem değildir. O, *Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Taşhîh li*

²⁶⁶ Muhsin Tâhâ, *el-İstîşhâdu'n-Nahvî fî Kitâb-ı Şevâhidi't-Tavdîh ve't-Taşhîh li İbn Mâlik*, I/241

²⁶⁷ İbn Mâlik, *Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Taşhîh li Muşkilâti'l-Câmi's-Şaḥîh*, s. 27

²⁶⁸ Mustafa Bilici, *İbn Mâlik ve Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Taşhîh Adli Eseri*, s. 88

²⁶⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.* s. 27

Muşkilâti'l-Câmi's-Sahîh, adlı eserinde zikrettiği beyitlerden sadece on tanesinin yarısını veya birkaç kelimesini zikretmiştir.²⁷⁰

2. 1. 3. Hadis

Hadis كَلِمَةِ حَدِيثٍ kelimesi, حَدَّثَ fiilinden türemiş olup, bu fiilden فَعِيلٌ kalıbında ismi fail فَاعِلٌ manasındadır. الْحَدِيثُ kelimesi, iki manada kullanılmaktadır. Birincisi, eskinin zıddı yani “yeni”, ikincisi ise “haber” manasındadır²⁷¹

Ebu'l-Bekâ (ö. 616-1220) الْحَدِيثُ kelimesinin, حَدَّثَ fiilinin mastarı olan اللَّهُ نَزَلَ الْإِنْجِيلَ yani “haber verme” manasında bir isim olduğunu iddia etmiş, أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi.”²⁷² ve “Eğer doğru iseler onun benzeri bir söz getirsinler.”²⁷³ ayetlerinde de bu manada kullanıldığını söylemiştir. الْحَدِيثُ kelimesinin çoğulu, kıyasa zıt olarak, أَحَادِيثُ şeklinde gelmektedir. Ferrâ (ö. 207/823), bu konuda أَحَادِيثُ kelimesinin aslında أُحْدُوْتُهُ kelimesinin çoğulu olduğunu, sonraki süreçte Arapların, أَحَادِيثُ kelimesini, الْحَدِيثُ kelimesinin cemisi olarak da kullandığını belirtmiştir. Kıyasa uygun çoğulu ise حَدَثَانٌ / حَدَثَانٌ şeklindedir.²⁷⁴

İslam literatüründeki ıstılahî manası ise: “Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirleri”dir. Bu mana, bizzat Hz. Peygamberin kullanımı ile oluşmuş ve Hz. Peygamber, الْحَدِيثُ kelimesini kendisine izafe edilen şeyler için kullanmıştır. Sanki o, kendisinden sonraki âlimlere bu kelimenin bu şekilde bir ıstılahî manasının oluşmasında yol gösterici olmuştur. Bir gün Hz. Peygamber’in yanına Ebu Hureyre

²⁷⁰ Mustafa Bilici, *İbn Mâlik ve Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Taşîh Adlı Eseri*, s. 89

²⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, s. 797

²⁷² Zümer, 23

²⁷³ Tûr, 4

²⁷⁴ Şubhî es-Şâlih, *‘Ulûmu'l-‘Hadîs ve Muştalahu’u*, Dâru'l-‘İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1984, s. 3

geldi ve Hz. Peygamber'e mahşer günü onun şefaati ile insanların en çok sevineninin kim olacağını sordu, o da şöyle cevapladı.

“أَنَّهُ عَلِمَ أَنَّ لَنْ يَسْأَلَهُ عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ قَبْلَ أَبِي هُرَيْرَةَ لِحِرْصِهِ عَلَى طَلْبِ الْحَدِيثِ” Görüldüğü

üzere buradaki الْحَدِيثُ kelimesi, ıstılahî manada kullanılmıştır.

السُّنَّة “sünnet” kelimesine gelince, bu kelimeye lugavî manası da göz önünde bulundurularak الْحَدِيثُ ibaresinden farklı bir anlam yüklenmiş olup, “Hz. Peygamberin hayatında izlediği yol” manasında kullanılmıştır. Çünkü السُّنَّة kelimesinin luğavî manası “gidilen yol” demektir. O halde hadis: Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirleri olup, sünnet ise onun amellerine has bir ibaredir.²⁷⁵ İbn Hacer, hadisi “Hz. Peygambere izafe edilen her şey” olarak tanımlamıştır.²⁷⁶

Hadislerin Fesâhatı ve Belâgatı

Hadislerin, Arap dilindeki istişhâd değerine girmeden önce, Arap dilinde istişhâd edilecek materyalde aranılan temel şartın, fesâhat olduğuna değinilmişti. Yukarıda açıklandığı üzere, Arap dilinin fesâhatinin kaybedildiği dönemin temsilcisi kabul edilen müvelled şairlerin şiirleri ile istişhâd edilmemiştir.

Bu çerçevede ele alındığında hadisler gerçek manada fasih kullanımlarmıdır? Sorusunun cevabı niteliğinde konumuzun gerektirdiği ölçüde hadislerin fesâhat ve belâgatine değinilecektir. Belâgat, sözlükte “sözün açık ve fasih olması”, edebiyat terimi olarak, “Doğru mananın, doğru ve fasih ibarelerle söylenmesi, sözün konuma ve muhatabın seviyesine uygun olmasıdır”.²⁷⁷ Sözün belîğ olabilmesi için, hem fasih olması hem de muktezâyı hâle (söylendiği konum, ortam ve şartlara) uygun olması gerekir.²⁷⁸

²⁷⁵ Şubhî es-Şâlih, ‘*Ulûmu'l-Hadîs ve Muştalahuhû*, s. 5-6

²⁷⁶ Muhammed Şiddîk el-Mînşâvî, *Kâmûs-u Muştalahâtî'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Dâru'l-Fağîle, Kahire, ts. s. 53

²⁷⁷ Ali el-Cârim, Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-Vâğiha*, s. 8.

²⁷⁸ Muhittin Uysal, “Hz. Peygamber'in Dil Yönü”, *Marife Dergisi*, 2006, sayı 2, s. 55

Fesâhat kelimesi sözlükte “açık, seçik olma” manasında olup, Araplar bu bağlamda أَفْصَحَ الصُّبْحُ “sabah oldu, yani ortaya çıktı” şeklinde kullanmışlardır. Bir edebiyat terimi olarak fesâhat, “kelamın manası açık, telaffuzu kolay ve söz diziminin güzel olması” demektir.²⁷⁹

Hiz. Peygamber’in risaletle görevlendirildiği Câhiliyye toplumunda, sözün, az, öz ve yerinde, ayrıca lafız bakımından da güzel olması ön planda tutulan hususlardı. Sözün söylenme zamanı ve makamı çok önemsenmiş, yersiz ve zamansız söylenen söz, doğru bile olsa hoş karşılanmamıştır. Bu hususta, لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالٌ وَلِكُلِّ كَلَامٍ جَوَابٌ “Her makamda söylenecek bir söz ve her sözün de bir cevabı vardır.” ve يَضَعُ الْهَنَاءَ “Katranı uyuzluk bulunan yere sürdü.” yani “Lafi gediğine koydu.” sözleri de darb-ı mesel olmuştur. Bu dönem Arapları tarafından, sözün anlamı kadar lafzının da güzel ve dikkat çekici olması çok önemsenmiştir. Lafzında zâfiyet ve sunumunda kusur bulunan söz, en mükemmel ve en güzel anlamları ihtiva etmiş olsa da kabul görmemiş ve etkisiz kalmıştır.²⁸⁰

Allah Rasûlü, lehçelerin en fasihi ve en güzeli kabul edilen Kureyş lehçesini fevkalade güzel konuşuyordu. Zira Hiz. Peygamber, Arap kabilelerinin en fasihi ve en güzel konuşanları arasında doğmuş ve hayatını sürdürmüştür. Benî Hâşim kabilesinde doğmuş, Şa’d b. Bekir’de süt emmiş, Kureyş içinde büyümüş, Benî Esed’den evlenmiş ve hicreti de Benî ‘Amr’a olmuştur. Bunlardan Kureyş ve Benî Şa’d kabileleri Arapçayı en fasih konuşan kabilelerdir. Bu yüzdendir ki Hiz. Peygamber, أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ بَيْنَ أَبِي مِنْ قُرَيْشٍ وَأَبِي نَشَأْتُ فِي بَنِي سَعْدِ بْنِ بَكْرِ “Ben Arapların en fasihiyim, zira ben Kureyş’tenim ve Benî Şa’d b. Bekir kabilesinde büyüdüm”²⁸¹ buyurmuştur.²⁸²

²⁷⁹ Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, *el-Belâğatu’l-Vâdiha*, Dâru’l-Meârif, s. 5

²⁸⁰ Muhittin Uysal, “Hz. Peygamber’in Dil Yönü”, s. 54

²⁸¹ Celâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *el-Muzhir fi ‘Ulûmi’l-Luğa ve Envâ’ihâ*, Mektebet-u Dâri’t-Turâs, Kahire, ts. I/210

²⁸² M. Vecih Uzunoglu, “Hz. Peygamber’in Edebi yönü”, *DEÜİFD*, sayı 32, yıl 2010, s. 43

Nebevî Belâgatın Özellikleri

Hz. Peygamber, edebiyatın zirve yaptığı bir toplumda İslâm'ın tebliği ile görevlendirilmiştir. Hz. Peygamberin yetiştiği kabileler ve bu mukaddes görevi sebebiyle o alelâde bir Araptan farklı şekilde Arap toplumuna hitap etmiştir. Hz. Peygamberin bu hitap dilinin temel özellikleri şunlardır.

1. Tanıdık ve alışılmış lafızlar kullanması. Hz. Peygamber, sözlerinde muhatabın bildiği ve aşına olduğu lafızlar kullanmaya özen göstermiştir.

2. Lafızların açık ve delaletlerinin kolay olması. Hz. Peygamber, gereksiz konuşmadan, tekellüflü ve yapmacık ifadeleri kullanmaktan hoşlanmadığı gibi, manası zor anlaşılan garip kelimeleri kullanmaktan da hoşlanmazdı.

3. Muhatabın durumunu dikkate alarak söz söylemesi. Hz. Peygamber her insanın zekâ seviyesine, durumuna ve ihtiyacına göre söz söylemiş, kullandığı lafızların, kastettiği manaya uygun olmasına özen göstermiştir.

4. İfadelerin doğaçlama ve tekellüfsüz olması. Allah Rasûlü, tam bir fitrat insanıydı. Hiçbir zaman söz söylemek için tekellüfe ve yapmacık tavırlara girmemiş, sözünü güzelleştirmeye çalışmamış ve ifadelerinde sanat kaygısı taşımamıştır.

5. Farklı lehçeleri konuşması. Hz. Peygamber, Arap Yarımadasına yayılmış olan kabilelerin lehçelerini biliyor ve her kabileye kendi lehçesiyle hitap ediyordu.

6. İfadelerinin objektif olması. Hz. Peygamberin hadislerine baktığımız zaman, onların umumiyetle bir soru veya hâdise sebebiyle doğaçlama söylenmesine rağmen, özel etkenlerden uzak ve çevresel faktörlerden bağımsız olduğunu görürüz.

7. Bütün zamanlara hitap eden bir üslûba sahiptir. Allah Rasulünün belâgatı ve üslûbu, zamanın öğütücü çarklarına meydan okumuş, her asrın insanına hitap etmiştir.

8. Dile hâkimiyeti, Arapçaya yeni kelimeler ve terkipler kazandırması. Hz. Peygamber dile o kadar hâkim ve lisan melekesi o kadar kuvvetli idi ki, dile yeni lafızlar ve manalar katmıştır. Hatta onun bazı sözleri darb-ı mesel olarak

kullanılmıştır. مَاتَ حَنْفًا أَنْفِهِ “Rahat yatağında öldü”²⁸³ Hadisi darb-ı mesel olmuş, Hz. Ali bu şekildeki bir kullanımı daha önce kimseden duymadığını ifade etmiştir.

9. Cevâmi‘ul-Kelîm olması; Araplar ibareleri az, ama meramı ifade eden sözü, uzun fakat sadra şifa olmayan sözden üstün tutmuşlardır. Hadislere baktığımızda bu özelliğin, Allah Rasûlünün sözlerinin ve edebî üslûbunun genel karakterini yansıttığını görürüz. Bu bağlamda Hz. Peygamber, أُعْطِيَ جَوَامِعَ الْكَلِمِ “Bana veciz ve özlü söz söyleme melekesi verildi.”²⁸⁴ buyurmuştur.²⁸⁵

Hadislerin Nahiv İlmindeki Yeri

İslâm dininin, Kur’an-ı Kerîm’den sonra ikinci temel kaynağı olmasından dolayı İslâm âlimleri hadislere büyük değer vermişler ve günümüze kadar ulaşması için büyük gayret sarf etmişlerdir. Muhaddisler bir sözün Hz. Peygamber (sav)’e ait olup olmadığı hususundaki çalışmalarında büyük titizlik göstermişler, çok sağlam prensipler ve şartlarla buna karar vermişlerdir. Bu titizliğin sonucu olarak cerh ve ta’dil sistemi gelişmiştir.²⁸⁶

Muhammed Sabbâğ (ö. 1434-2013) Arap şiiri ve Hz. Peygamberin hadisleri konusunda şöyle der; “Aslında hadis kitaplarında, yüksek edebî materyaller olmasına rağmen, nahiv âlimleri bu metinleri ilmî açıdan ele alıp detaylı bir araştırma yapmamışlar, bu hadislerle kısmen ilgilenilse de, bu çalışma yaygınlaşmamıştır. Hz. Peygamberin sözleri, sıhhat bakımından ciddî bir şekilde araştırma ve incelemeye tabi tutulmuş ve böylelikle Kur’an-ı Kerîm’den başka hiçbir metnin ulaşmadığı bir doğruluk ve güvenilirlik seviyesine ulaşmıştır. Zayıflığına hükmedilen hadisler bile Câhiliye şair ve ediplerine nispet edilen şiir ve nesir metinlerinden çok daha güvenilirdir. Hâlbuki nahiv literatüründe şiir, şüphe edilmez metinler olarak değerlendirilmiş, istişhâd noktasında da hiç tereddüt edilmemiştir. Muhaddislerin,

²⁸³ Ali el-Muttaî el-Hindî, *Kenzu’l-‘Ummâl*, Muessetu’r-Risâle, Beyrut, 1985, VII/214

²⁸⁴ Suyûfî, *Câmiu’l-Ehâdis*, I/ 475

²⁸⁵ M. Vecih Uzunoğlu, “Hz. Peygamber’in Edebi yönü” s. 43

²⁸⁶ Mustafa Bilici, *İbn Mâlik ve Şevâhidu’t-Tavdîh ve’t-Taşhîh Adlı Eseri*, s. 19

sahih veya hasenliğine hükmettikleri hadisler, güvenilirlik açısından Kur'an-ı Kerîm'den sonra en sağlam metinlerden olmuşlardır.²⁸⁷

İslâm tarihinin ilk dönemlerinde dinî materyallerin, edebiyat sahasındaki yeri ve değeri bellidir. Fakat daha sonraki dönemlerde bilhassa Emevîler ve onları takip eden Abbasîler döneminde edebiyatta, eski Câhiliye şiirine bir dönüşün olduğu görülmektedir. Cerîr, Ferazdak ve Ahtal (ö. 92-711) gibi şairlerin temalarında bunu görmek mümkündür. Bu dönemlerden itibaren hadislerin dini metinler olarak algılandığı kadar, edebî metinler olarak ele alınmadıkları ve Arap dili ve edebiyatında hak ettikleri kadar müracaat kaynağı olmadıklarını görürüz.²⁸⁸

İslâm Dininin ikinci ana kaynağı kabul edilen hadislerin, Kur'an-ı Kerîm gibi Arapçanın kelime ve cümle yapısına, dilbilgisi ve edebî sanatlarına tesiri, yüzyıllar boyunca dilin yozlaşmasını önleyerek fesâhatini korumasındaki rolü, bütün dil bilimcileri tarafından kabul edilir. Durum böyleyken, Arap dilinin sentaks kaidelerini tespit eden ilk nahivciler, şahit olarak âyetler ve Câhiliyye dönemi şairlerinin şiirlerini kullandıkları halde, hadislerle yok denecek kadar az istişhâd etmişlerdir.

Arapçanın temel kurallarının oluşturulmasında hadisle istişhâd noktasında Arap dilbilimcilerini üç grupta değerlendirmek mümkündür:

Birinci grup, hadisle istişhâdı katî surette reddedenler olup, bu görüşün önde gelen savunucuları Ebû Hâyyân ve hocası Ebu'l-Hasan İbnu'd-Dâî (ö. 680-1282)'dir.

İkinci grup, yukarıdaki anlayışın tam karşısında duran ve muhaddislerin hadis rivayetinde gösterdikleri hassasiyeti göz önünde bulundurarak, bütün hadislerle istişhâd edenlerdir. Bu anlayışın en önemli temsilcileri İbn Mâlik ve İbn Hişâm'dır.

Üçüncü grup ise ilk grubun anlayışını, tutucu ve ikinci grubun anlayışını da, çok müsamahakâr bularak orta yol tutanlardır. Bu grubun önde gelen temsilcileri

²⁸⁷ Yusuf Sancak, "Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstişhâd ve Edebi Yönü", *Ekev Akademi Dergisi*, 2005, sayı 24, s. 193

²⁸⁸ Yusuf Sancak, "Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde istişhâd ve Edebi Yönü" s. 192

Şâtıbî (ö 790-1388) ve Suyûtî'dir.²⁸⁹ Bu üç grubun yaklaşımları ve delilleri kısaca şöyledir.

Nahivde Hadisle İstişhâdı Caiz Görmeyenler ve Delilleri

Ebu'l-Hasan ibnu'd-Đâî'ye gelene kadar nahiv ilminde hadisle istişhâd konusuna değinen bir nahivci çıkmamıştır. Ondan önce nahivciler, kitaplarında neredeyse hiçbir hadisle istişhâd etmedikleri gibi, nahiv ilminin kaynakları arasında semâdan bahsederken de hadisin kaynaklığına değinmemişlerdir.²⁹⁰

İlk dönem nahivcilerin hadisle istişhâd etmedikleri bilinmekle birlikte, bu dilbilimcilerin neden hadisle istişhâd etmediklerine dair kesin bir bilgi yoktur. Şöyle ki, ilk dönem nahivcilerden hiçbiri, niçin hadisle istişhâd etmediklerine dair bir açıklama yapmamışlardır. Ebu'l-Hasan ibnu'd-Đâî ve Ebu Hıyyân ilk dönem nahivcilerin hadisle istişhâd etmemelerine ve nedenine değinen ilk nahivcilerdir.²⁹¹

Hadisle istişhâd konusunda ilk görüş bildiren Ebu'l-Hasan ibnu'd-Đâî, *Şerhu'l-Cumel* adlı eserinde şöyle der: “Sibeveyh gibi nahiv ilminin ilk ustaları, Kur'an ve fesâhatine güvendikleri Arap materyalleri ile istişhâd ettikleri halde, hadis ile istişhâda yanaşmamışlardır. Bence bunun sebebi hadisçilerin, Hz. Peygamberin sözlerinin mana ile rivayetinin caizliğine hükmetmiş olmalarıdır. Bu sebeple Arabın en fasihi olan Hz. Peygamberin sözleri, diğer bütün İslâmî ilimlerin temeli olan nahiv ilminde, şahit olarak kullanılmamıştır”²⁹².

Suyûtî, Ebû Hıyyân'dan, “Nahiv ilmini ilk tesis eden Basra ve Kûfe dilbilimcilerinin hadisi, delil olarak kabul etmediklerini” rivayet eder. Basra ekolü temsilcilerinden 'Amr b. el-'Alâ el-Mâzenî (ö. 154-771), İsa b. Ömer es-Seķafî (ö.149-776), Sibeveyh, Halil b. el-Ahmet el-Ferâhîdî (ö. 175-792), Kûfe mektebi mensuplarından el-Kisâî (ö 189-805), el- Ferrâ (ö. 208/823), Ali b. el-Mubarek el-'Ahmer (ö.194-810), hadisi nahivde şahit olarak kullanılmayan ilk dönem nahivcilerdir.²⁹³

²⁸⁹ Hatice el-Hadîşî, *Mevkıfu'n-Nuĥât mine'l-İĥticâc bi'l-Ĥadîs*, by. 1981, Dâru'r-Raşıt, s. 15

²⁹⁰ Hatice el-Hadîşî, *Mevkıfu'n-Nuĥât mine'l-İĥticâc bi'l-Ĥadîs*, s. 15

²⁹¹ Hatice el-Hadîşî, *a.g.e.* s. 15

²⁹² el-Baġdâdî, *Ĥızânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*, V/10

²⁹³ 'Aĥf Hassânen, *Fî Edilleti'n-Nahv*, s. 73

Örneğin, Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eseri hakkında çalışma yapan araştırmacılar, onun sadece sekiz hadisle istişhâd ettiğini ve bu hadisleri de küllî kaidelerin istinbâtında değil, diğer materyallerle ortaya koyduğu görüşüne destek olarak kullandığını belirtmişlerdir.²⁹⁴ Hâlbuki o, aynı eserde yaklaşık 1050 beyit şiirle istişhâd etmiştir. Hatta bu 1050 beyitten 50 tanesinin söyleyeni belli olmadığı halde, bu yüzden o hiçbir kimse tarafından tenkide uğramamıştır.²⁹⁵

Sonraki dönemde pek çok nahivci, bu iki ekolün nahiv anlayışını benimseyerek hadisle istişhâdı reddetmişlerdir.²⁹⁶

Ayrıca bu iki ana nahiv mektebi dışında Bağdat ve Endülüs nahiv okulları da hadisleri, nahvin temel kurallarını oluştururken şahit olarak kullanmamışlardır.²⁹⁷

Hadisle istişhâdı caiz görmeyenlerin birinci ve en önemli delilleri, hadislerin mana ile rivâyetinin caiz olmasıdır. Böylelikle hadisler, Hz. Peygamberin ağzından çıktığı şeklini koruyamamış ve fesâhatini kaybetmiştir. Hadislerin sahabe, tabiîn ve sonraki nesiller tarafından, mana ile rivâyeti, hicrî V. asırda hadislerin, hadis kaynaklarında tedvîn edilmesine kadar devam etmiştir. Onlara göre, hadislerin mana ile rivâyetinin caiz olması sebebiyle hadislerin lafız ile rivâyeti doğrultusunda, ravîler tarafından herhangi bir çaba gösterilmemiştir. Özellikle de uzun hadislerde, lafız ile rivâyetin çok daha zor olması nedeniyle tamamen mana ile rivayete yönelinmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da hadis, orijinalliğini yani fesâhatini tamamen kaybetmiştir.²⁹⁸

Hadislerin mana ile rivayet edilmesi bağlamında Sufyân-ı Sevrî (ö. 162-779)'nin, “Ben size hadisi duyduğum gibi rivâyet ediyorum dersem sakın inanmayın.” sözü meşhur olmuş, bu konuya değinen bütün kaynaklarda onun bu sözü yer almıştır. Bu görüşün mensuplarınca bu söz, hadislerin lafız ile değil, bilâkis mana ile rivâyet edildiğinin en önemli kanıtlarından biri olup, onlara göre birinci ağızdan itiraf niteliği taşımaktadır.²⁹⁹

İslâm dininin ikinci kaynağı olan hadislerin sıhhati noktasında gösterilen bütün çabalar göz ardı edilerek, aynı itina ve çabanın gösterilmediği cahiliyye şiiri ile

²⁹⁴ Hatice el-Hadîşî, *Mevkıfu'n-Nuhat mine'l-İhticâc bi'l-Hadîs*, s. 35

²⁹⁵ Hüseyin Tural, “Arap Dilinde ve Hadisle İstişhâd Meselesi” s. 70

²⁹⁶ Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfe*, s. 117

²⁹⁷ Hatice el-Hadîşî, *eş-Şâhidu ve Uşûlu'n-Nahv fi Kitâb-ı Sibeveyh*, s. 61

²⁹⁸ Sa'îd el-Afgânî, *fi Uşûli'n-Nahv*, 1994, s. 48.

²⁹⁹ Suyûtî, *el-İktirâh fi 'Ilm-i Uşûli'n-Nahv*, s. 93.

istişhâd hususundaki itiraza şöyle cevap verirler. “Hadislerle istişhâd edilmeyip, cahiliye şiiri ile istişhâd edilmesinin birinci sebebi, Hz. Peygamberin teşvikleri ile neredeyse bütün sahabe, bu sevaba nail olabilmek için hadis rivâyet etme yarışına girmişlerdir. Herkes hadis rivâyeti ile ilgilenmiş ve bunun sonucunda hadis rivâyeti ile ilgilenenlerin ilmi ve hafıza seviyeleri birbirinden son derece farklı olmuş, bu da ister istemez hadis rivâyetini olumsuz yönde etkilemiştir. Şiire gelince, şiirle herkes ilgilenmeyerek sadece Arap dilinde belli bir bilgi birikimine sahip olanlar şiir ezberleyip rivâyet etmişlerdir.³⁰⁰

İkinci delil, bilhassa şiir rivayeti ile ilgilenen insanların bildiği üzere şiirde mana ile rivâyetin olmadığıdır. Çünkü şiirde, bir kelime yerine başka bir kelime kullanılınca beytin düzeni ve vezni bozulur. Bundan dolayıdır ki şiir, aslı korunarak rivâyet edilmiştir. Hadis ise, rivâyette insanlara kolaylık olsun diye mana ile rivâyet edilmiştir.³⁰¹

Hadislerin mana ile rivâyetinin caiz olduğu ve bunun sonucu lafızların nasıl değiştiğine aşağıdaki hadis, birçok örnekten sadece biridir.

1. Rivâyet; زَوَّجْتُكَهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ
2. Rivâyet; مَلَكْتُكَهَا بِمَا مَعَكَ
3. Rivâyet; خُذْهَا بِمَا مَعَكَ
4. Rivâyet; أَمَكْنَا كَهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ³⁰²

Üçüncü delile gelince, hadislerde birçok nahiv hatalarının bulunmasıdır. Öyleki Hz. Peygamberin, kendisini “Ben Arabın en fasihiyim.” şeklindeki beyanı ve bütün Arap dilbilimcilerinin ittifakı ile o, en fasih konuşan Arap olmasına rağmen, hadis kitapları birçok nahiv hatalarını barındırmaktadır.

Dördüncü delil, hadis râvilerinin çoğunluğunun acem yani Arap olmayışdır ki bu râviler Arapçayı bilmiyorlar, bilenler de Arap bir toplumda yetişmediği için Arapçanın inceliklerine vakıf değillerdi. Mana ile rivâyetin caiz olması sebebiyle bu

³⁰⁰ Muhammed el-Ḥaḍr Hüseyin, “Arapça’da Kelime ve Kuralların Doğrulanması İçin Hadislerin Kullanılması” *UÛİFD*, çev. Hasan Taşdelen, sayı 1, 2004, s. 216-217.

³⁰¹ Muhammed el-Ḥaḍr Hüseyin, *a.g.e.* s. 216-217.

³⁰² Buḥârî, *Fedâ-ilu’l-Kur’ân*, 21; Nesâî *Nikah*, 14.

acem ravîler hadislerdeki bazı kelimeleri azaltmışlar veya yeni kelimeler ilave etmişlerdir. Arapçanın gramerini de bilmediklerinden dolayı yanlışlıklar yapmışlardır. Hadislerin fesâhatini kaybetmesindeki etkenlerden biri de bu olmuştur.³⁰³

Bu bağlamda değinilmesi gereken diğerk bir nokta da, bütün İslâmî ilimlerde Kur'an'dan sonra ikinci temel kaynak olan hadisin, Arapçada neden kaynaklık değerinin olmadığı eleştirilerine Ebû Hıyyân, yukarıdaki sebepleri zikrettikten sonra şöyle der: “Bu mesele üzerinde fazla durmamın sebebi, meseleye vakıf olmayan biri de çıkıp “Bu nahivcilere ne oluyor ki, içlerinde çoğunluğun kâfir olduğu Arapların sözlerini şahit olarak kabul ediyorlar da, Buhârî ve Müslim gibi adil kimselerin rivâyet ettiği hadisleri kabul etmiyorlar.” demesin. Kim söylediklerimizi iyice tetkik ederse, nahiv âlimlerinin niçin hadislerle istişhâd etmediklerini kavrar.”³⁰⁴

Nahiv ilminde hadisle istişhâdı caiz görmeyen nahivcilerin en önemlileri şunlardır.

1. Ebû Hıyyân (ö. 745-1345)
2. İbnu'd-Dâî (ö. 680-1282)
3. İsa b. Ömer es-Sekafî (ö.149-767)
4. Ebû 'Amr b. el-'Alâ el-Mâzenî (ö. 154-771)
5. Halil b. el-Ahmet el-Ferâhîdî (ö. 175-792)
6. Sîbeveyh (ö 180-796)
7. el-Kisâî (ö 189-805)³⁰⁵

Hadisle istişhâdı kabul edenler ve delilleri

Nahiv ilminin temel kurallarının oluşturulmasında hadislerin kullanılmasını en geniş manasıyla savunan ve bunu kitaplarında uygulayan dilci, hiç şüphesiz nahiv ilminin de en parlak simalarından biri olan İbn Mâlik'tir. İbn Hârûf (ö. 609-1212), İbn Hişâm ve Bedrettin e'd-Demâminî de aynı şekilde kitaplarında pek çok hadisle istişhâd ederek, kendilerinden önceki dilcilerin izledikleri metodun dışına çıkmışlardır.³⁰⁶

³⁰³ Saî'd el-Afğânî, *Fî Uşûli'n-Nahv*, s. 48.

³⁰⁴ Hüseyin Tural, “Arap Dilinde ve Hadisle İstişhâd Meselesi” s. 72.

³⁰⁵ Nusreddin Bolelli, *Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi*, s. 166

³⁰⁶ 'Afâf Hassânen, *Fî Edilleti'n-Nahv*, s. 73

Hadisle istiḥād noktasında en geniş bakış açısına sahip olan İbn Mâlik başta olmak üzere, bu anlayışı savunanların temel dayanak noktası, “hadis rivayetinde bulunan ravilerin, Hz. Peygamber’in ağzından çıkan hadisin, lafızlarla rivâyetine büyük itina göstermiş olmalarıdır.”³⁰⁷

Bu görüşün savunucularına göre raviler, rivâyet ettikleri hadisin lafzına o kadar çok itina gösteriyorlardı ki, cümle aralarındaki atıf harfi ف mi, yoksa و mi idi bunu dahi önemsiyorlardı. Bu kimselere göre ravi, hadisi hocasından aldığı şekliyle rivâyette bulunmalı hadise ne bir harf ilave etmeli ne de bir harf eksiltme yoluna gitmelidir. Bu şekilde bir hassasiyetin sebebi ise نَصَرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ حَدِيثًا فَأَدَّى كَمَا سَمِعَهُ قَرِيبٌ

“Benden duyduğu bir hadisi duyduğu gibi aktaran kimsenin Allah kıyamet gününde yüzünü ağartsın. Nice kendisine ulaştırılan kimseler vardır, kendilerine ulaşırandan daha iyi kavrar (anlar).”³⁰⁸ hadîsi şerîfidir.

Bizzat Hz. Peygamber’in kendisi de hadislerin lafzı ile rivayetini önem vermiş ve sahâbeye de bu hassasiyeti aşlamıştır. Örneğin: Berrâ b. ‘Azib (ö. 72-692)’e yatağa yatınca okuyacağı duayı öğretirken doğru olarak ezberleyip ezberlemediğini kontrol etmek için, ona tekrar ettirmiş, Berrâ, نَبِيَّكَ kelimesi yerine رَسُولُكَ okuyunca Hz. Peygamber, bu hatasını onun göğsüne vurarak نَبِيَّكَ şeklinde düzeltmiştir.³⁰⁹

Sahabeden İbn Ömer (ö. 73-692), Ebû Ümâme (ö. 86-705), Ömer b. Haṭṭâb (ö. 23-644) ve İbn Mesud (ö. 33-653), hadislerin mana ile rivâyetine cevaz vermemişler ve kendileri de rivâyet ettikleri hadislerde buna dikkat etmişlerdir. Hatta mana ile rivâyet sırasında lafız ilâve etme ve noksanlaştırmanın Hz. Peygamber’e yalan isnat etmek anlamına geldiğini söylemişlerdir.³¹⁰

Hz. Ömer, İslâm’ın beş esası ile ilgili hadisi rivâyet eden bir adamın sıralamada tereddüt ettiğini görünce, doğru şekilde rivâyet etmesini isteyerek ona, “Ramazan orucunu en son söyle” demiştir. Bu hadiste, herhangi bir ziyade veya noksan

³⁰⁷ Muhammed Haḍr Hüseyin, *Dirâsât fi’l-‘Arabîyye ve Târîhihâ*, s. 34

³⁰⁸ Tirmîzî, *İlim*, 7

³⁰⁹ Şubhî es-Şâlih, *‘Ulûmu’l-Ḥadîs ve Muṣṭalahuhû*, s. 80-81

³¹⁰ Harun Özçelik, “Hadislerde Lafız İhtilaflarına Farklı Yaklaşımlar”, *AÜİFD*, sayı, 27, Erzurum, 2007, s. 180

yapılmadığı halde, hadisteki lafızların takdîm-te'hîrine dahi müsamaha gösterilmediği açıkça görülür.³¹¹

Bu görüşü savunanlar şunu da belirtmişlerdir: Hadisler ravisi hatta söyleyeni dahi belli olmayan Arap şiirlerinden daha sağlam bir senede sahiptir. Nitekim *el-Mişbâh* sahibi Ebu'l-Abbas el-Feyyûmî (ö. 770-1361), مَنْ أَتَيْتُمْ عَلَيْهِ بِشَرٍّ وَجَبَتْ, “Kimi kötü bir şekilde anarsanız ona cehennem vacip olur.”³¹² Hadisinde “kötü şekilde anma manasının الشَّاء kelimesi ile ifade edildiğini söyledikten sonra şöyle devam eder: “Bu rivayeti adil ve hıfzı iyi fasih Araplar, en fasih Arap (Hz. Peygamber) tan nakletmişlerdir. Bu şekildeki bir rivâyet, elbette fesâhati ve hıfzı bilinmeyen kimselerin rivâyet ettiği şirden daha makbul olmalıdır.”³¹³

İlk dilcilerin yaşadığı dönemde, Buhârî, Müslim’in “es-Saḥîḥayn”ni ve “*Kütübü’s-Sitte*” gibi tamamı itina ile toplanmış, büyük hadis mecmuaları da henüz tedvin edilmemişti.³¹⁴ Eğer bu dokümanlar ilk nahivciler, Sîbeveyh, Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ el-Mâzenî, el-Kisâî’nin elinde olsaydı hiç şüphesiz onlar da, İbn Mâlik ve sonraki dönem dilcilerin birçoğunun yaptığı gibi, hadislerle küllî kaidelerin oluşturulmasında istişhâd ederlerdi. Böylece nahiv dışındaki bütün İslâmî ilimlerde Kur’an’dan sonraki temel kaynak olan hadis, nahiv ilminde de hak ettiği yerde olurdu.³¹⁵

İlk dönem nahivcilerin hadisle istişhâd etmemelerinin sebebi, ellerinde Kur’an ve şiir divanları gibi güvenilir ve toplu bir hadis dokümanı olmaması iken sonraki nesil nahivcilerinde pek çoğunun nahivle istişhâd etmemelerinin sebebine gelince, her ne kadar ellerinde hadis külliyatları olsa da, onlardan pek çoğu hocalarının yani ilk dönem nahivcilerin izinden gitmişlerdir. Bu dönem dilbilimcilerinden bazıları her ne kadar biraz daha müsamahakâr davranarak birkaç hadisle istişhâd etmişlerse de İbn Mâlik’e gelene kadar hadise karşı bu olumsuz tutum tam olarak kırılmamıştır. İbn Mâlik ise sıhhati noktasında eksiklik olmayan hadislerle, küllî kaidelerin oluşturulmasında bir beis görmemiş, kendisine yapılan bütün eleştirilere rağmen

³¹¹ Şubḥî es-Şâlih, *a.g.e.* s. 81

³¹² Müslim, *Cenâiz*, 20

³¹³ Harun Özçelik, “Hadislerde Lafız İhtilaflarına Farklı Yaklaşımlar” s. 215

³¹⁴ Yusuf Sancak, “Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstişhâd ve Edebi Yönü” s. 196

³¹⁵ Saî’d el-Afġânî, *Fî Uşûli’n-Nahv*, 1994, s. 49

nahiv ilminde, hadisi Kur'an'dan sonra ikinci konuma yerleştirmiştir. İbn Mâlik'ten sonra onun açtığı bu yolda hem onun gibi cesaretle yürüyenler hem de onun bu duruşunu sert bir şekilde eleştirenler olmuştur.³¹⁶

Hadislerin mana ile rivâyeti eleştirisine diğer bir cevap ise, hadislerin mana ile rivâyetine izin veren âlimlerin, ravide aradığı vasıflardır. Mana ile hadis rivâyet edecek ravinin, nahiv ve sarf ilmini ve kelimelerin delâlet ettiği manaları iyi bilmesi gerekir. Böylece hadisteki mana bozulmamış ve hadisler fesâhatini kaybetmemiş olur. Eşma'ı (ö. 216-831) bu hususta, “ Arapçayı bilmediği halde hadisleri mana ile rivâyet ederek hata yapan raviler, مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ, “Bilerek bana yalan isnat eden Cehennem'deki yerini hazırlasın.”³¹⁷ hadisi gereği azaba müstahak olacaklardır. Hiç şüphesiz Hz. Peygamber, Arabın en fasihidir. Eğer sen bir hadisi yanlış bir şekilde rivayet edersen işte o zaman Hz. Peygamber'e yalan isnat etmiş olursun”³¹⁸ demiştir.

Aynı bağlamda el-Kâdî Ebû Bekir b. 'Arabî (ö. 544-1150) şöyle der; “Biz mana ile rivâyeti ya da kelimelerin başka kelimelerle değiştirilmesini caiz gördüysek, bu sahabeye has bir olgudur. Sonraki nesiller için bu cevaz geçerli değildir. Bu çerçevede sahabeyi diğer nesillerden ayıran iki önemli meziyet vardır; Birincisi: Onların Arapçayı fasih kullanmaya son derece özen göstermeleridir. Değindiği gibi, sonraki dönemlerde ise acemlerin de İslâm'a girerek, İslâm topraklarına göç edip Müslüman Araplarla karışmaları sonucu, Arapça bozularak fesâhatini kaybetmiştir. İkincisi: Sahâbelerin, Hz. Peygamber'in hadisi söylemesine şahitlik etmeleri sebebiyle, hadisin hangi makamda söylendiğini ve hangi kelime ile neyin kastedildiğini çok iyi bilmeleridir. Hiç şüphesiz bir olayı görerek aktaran, onu görmeden aktaran gibi değildir.”³¹⁹

İslâm tarihi boyunca hadis âlimleri ve dilcilerin müşterek çalışmaları olmuştur. Özellikle hadisçiler, hadislerde Arap dilinde “lahn” olarak ifade edilen dil hatalarına meydan vermemeye çalışmışlardır. Bunun içinde sık sık nahivcilere müracaat ederek ortaya çıkabilecek hataların düzeltilebilmesi için büyük çaba harcamışlardır. Bu

³¹⁶ Cafer Tayyar Doymaz, *Ebû Hayyân el- Endelûsî'nin Hayatı ve İrtişâfu'd-Darab Adlı Eserinin Tahlili*, (doktora tezi), Konya, 2006, s. 70

³¹⁷ Buḥârî, *İlim*, 38

³¹⁸ Şubḥî es-Şâlih, *'Ulûmu'l-Ḥadîs ve Muştalahuhû*, s. 84

³¹⁹ Şubḥî es-Şâlih, *a.g.e.* s. 84

konuyla ilgili olarak bazı raviler, kendilerine kapalı ya da garip gelen kelime veya ifadeleri, nahiv âlimlerine ve dilcilere sorup öğrendikten sonra rivâyette bulunmuşlardır.³²⁰

Suyûtî , el-Bağdâdî (ö 1093-1682), Tâhâ Râvî, Yuhân Fuk, hadisle istişhâd eden ilk dilbilimci olarak İbn Harûf'u kabul etmişlerdir.³²¹

Hadisle İstişhâdı caiz görenler;

1. İbn Mâlik, (ö. 672-1274)
2. İbn Hişâm (ö. 761-1360)
3. Demâminî (ö. 827-1424)
4. Cevherî (ö. 393-1003)
5. İbn Fâris (ö. 395-1005)
6. İbn Harûf (ö. 610-1214)
7. İbn Cinnî (ö. 392-1002)
8. es-Süheylî (ö. 582-1187)

Orta Yolu Tutanlar

Daha sonraki süreçte bu iki yaklaşımın ortasında bir duruşun temsilcisi olarak, hadisi tamamen terketmenin ve hadislerle kayıtsız şartsız istişhâd etme anlayışının yanlışlığını düşünen üçüncü bir grup doğmuştur. Bu anlayışı savunanlar, bu iki yolun ortasında bir kanaat ortaya koyarak bazı şartları taşıyan hadisle, nahvin temel kurallarının oluşturulmasında istişhâd edilebileceğini savunmuşlardır. Bu yaklaşımın en önemli temsilcileri Suyûtî ve Şâtîbî'dir. Bu âlimler hadisle istişhâda ilkesel olarak karşı olmayıp, sadece belirli şartları taşıyan hadislerle istişhâd edilmesini savunmuşlardır.³²²

Suyûtî, bu anlayışın yaklaşımını şöyle özetlemiştir. “Hz. Peygamberin hadisleri şayet onun söylediği lafızlarla aktarılmış olsaydı, şüphesiz hadislerle de nahiv ilminde istişhâd edilirdi. Ne yazık ki, bu şekilde aslı korunarak rivayet edilen hadisler hem kısa hem de azdır. Gerçek şu ki hadislerin ekseriyeti lafızları değil,

³²⁰ Mustafa Bilici, *İbn Mâlik ve Şevâhidü't-Tavdîh ve't-Taşhîh Adlı Eseri*, s. 19

³²¹ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu'n-Nuḥât mine'l-İhticâc bi'l-Ḥadîs*, s. 32

³²² Yusuf Sancak, “Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde istişhâd ve Edebi Yönü” s. 198

manası korunarak rivâyet edilmiştir. Ayrıca tedvinden önce birçok acem ravi birbirlerinden nakillerde bulunmuş olup, bu nakilleri de kendi ifadeleri ile yapmışlardır. Bunun sonucu olarak hadislerin lafızlarında pek çok değişiklik meydana gelmiştir. Bu sebeple vuku bulan bir olayın, birbirinden bariz farklı şekillerde rivâyetleri söz konusu olmuştur. Bu şekildeki rivayetlerle nahvin temel kurallarında istişhâd eden İbn Mâlik, yadırganmıştır.³²³

Suyûtî'nin yukarıdaki ifadesinden, kendisinin hadisle istişhâda katî surette karşı olmadığını anlayabiliyoruz. Fakat bunun şartlarını çok sıkı tutması, İbn Mâlik'in bu konudaki metoduna karşı yaptığı samimî tenkitleri sebebiyle de onun hadisle istişhâda karşı olan görüşe daha yakın olduğu intibayı uyanmaktadır. Fakat O, *el-Metâli 'us-Sa'ide* adlı eserinde pek çok yerde hadisle istişhâd etmiştir.³²⁴

Bu görüşün diğer öncüsü sayılan Şâtîbî'nin her iki yaklaşıma karşı olduğu ve orta yolu benimsediği aşağıdaki ifadelerinden net bir şekilde anlaşılır. “Nahivcilerden, temel nahiv kurallarının istinbât edilmesinde, Hz. Peygamberin hadisleriyle istişhâd eden birine rastlamadım. Onlar Arapların en kabalarının ve aptallarının şiirleriyle istişhâd etmişlerdir ki, bunlar arkalarına idrar eden kimselerdir ve şiirleri de ahlaksız ibarelerle doludur. İlk dönem nahivciler bu şahısların kelamını delil olarak kabul etmişler fakat Hz. Peygamberin sahih hadisleriyle istişhâd etmemişler, bunu da hadislerin mana ile rivayetine bağlamışlardır. Onlara göre hadislerin lafızları değişmesine rağmen, şiirde bu tahrifat meydana gelmemiştir. Çünkü şiirin rivâyetinde lafızlara bağlı kalmaya büyük özen gösterilmiştir.”³²⁵

Bu grubun istişhâd anlayışı çerçevesinde hadisler iki kısımdır;

Birinci kısım, ravînin hadisi rivâyet ederken lafızlarına dikkat etmeden manayı gözeterek rivâyet ettiği hadislerdir ki bu tür hadislerle nahiv ilminde istişhâd yapılamaz.

İkinci kısım hadisler ise, ravînin hadisin lafızlarına dikkat ederek metinden hiçbir şeyi değiştirmeden rivâyet ettiği hadislerdir. Bu tür hadislerin örneklerinin bazıları şunlardır: Hz. Peygamberin konuşmasının fasihliğini gösteren hadisler, Efendimizin Vâil b. Hucr (ö. 50-651)'a yazdığı mektuplarında kullandığı ifadeler,

³²³ Suyûtî, *el-İktirâh fî 'Ilm-i Uşûli'n-Nahv*, s. 89

³²⁴ Mustafa Bilici, *İbn Mâlik ve Şevâhidü't-Tavdîh ve't-Taşhîh Adlı Eseri*, s. 25

³²⁵ el-Bağdâdî, *Hızânetü'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*, I/12-13

Hız. Peygambere ait meseller, lafızlarıyla ibadet edilen ve lafızla rivâyetine itina gösterilen hadislerdir. Bu kapsamda yer alan hadislerle nahiv ilminin küllî kaideleri oluşturulurken istişhâd etmek caizdir.³²⁶

Sonuç olarak sonraki dönemlerde yaşamış dilbilimciler, öncekilerin bu konudaki itirazlarına ikna edici cevaplar bulamamış, diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi nahiv ilminde de hadislerden istifade konusundaki hatayı telâfi etmeye çalışmışlardır. İbn Mâlik ve İbn Hişâm gibi nahivciler kitaplarında hadislerle çokça istişhâd etmişlerdir. Çünkü onlar hadisin mana ile rivâyetinin dili iyi bilen kimselere caiz kıldığını, iddia edildiği gibi bütün raviler için bu cevazın geçerli olmadığını ve hadislerdeki olası dil hatalarının az olduğunu savunmuşlardır. Orta yolun temsilcilerinden Suyûtî ve Şâtıbî de tamamen hadislerin göz ardı edilmesine karşı çıkarak, gerekli şartları taşıyan hadislerle istişhâdın daha doğru olduğunu savunmuşlardır.³²⁷

Bu konuyu detaylı olarak inceleyen Muhammed el-Ĥadır Hüseyin, Arap Dil Akademi Dergisi “Mecellet-u Mecmar’l-Luğati’l-‘Arabiyye”de yayınlanan makalesinde, Suyûtî ve Şâtıbî'nin metodunu benimseyerek aşağıdaki şartları kendisinde bulunduran hadislerle istişhâdın caiz olduğunu savunmuştur.

1. Hız. Peygamberin fesâhatine delâlet etmesi bağlamında rivâyet edilen hadisler. Şüphesiz bu çerçevede değerlendirilen bir hadisin ravisi, hadisin lafızlarını koruyarak rivayet etmek zorunluluğunu bildiği için, aslı şeklini muhafaza ederek Hız. Peygamberin ağzından çıktığı şekliyle rivâyet etmiştir. Buna örnek: **مَاتَ حَنْفَ أَنْفِهِ**, “yatağında öldü.”³²⁸

2. Hız. Peygamber’in bütün kabilelere kendi lehçeleri ile hitap ettiğine delil olarak getirilen hadisler de, aynı şekilde lafızları korunarak rivâyet edilmiştir.

3. İbadet ifade eden veya ibadetlerde kullanılan lafızları içeren hadisler, aslı halleri korunarak rivâyet edilmiştir. Kunut ve tahiyyât duaları gibi.

³²⁶ el-Bağdâdî, *Hızânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-‘Arab*, I/12-13

³²⁷ Yusuf Sancak, “Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde istişhâd ve Edebi Yönü”, s.198

³²⁸ el-Hindî, *Kenzu’l-‘Ummâl*, VII/214

4. Birçok yoldan gelmiş, bütün bu rivâyet yollarında tek şekilde nakledilen hadisler de aslını korumuş, yani ravi tarafından lafızlar üzerinde herhangi bir tasarrufla bulunulmamış demektir.³²⁹

2. 2. KIYAS

İbnu'l-Enbârî'ye göre “Nakledilen bir şeye, aynı manada olan, nakledilmemiş şeyi hamletmektir. Örneğin: Sahih bir kaynakta fâil, merfû ve mefûl, mansûb ise başka cümlelerdeki fâil konumundaki bir ibareyi fâil olarak merfû ve mefûl konumundaki bir kelimeyi de mefûl olarak mansup yapmaktır.” Kıyas, nahiv ilminde özellikle Basra ekolü temsilcileri tarafından en çok kullanılan ve nahiv meselelerinde en güvenilen kaynak olmuştur.³³⁰

İbn Mâlik'in nahiv anlayışında kıyas tatbikî bir olgudur. Genel kural netleşip olgunlaştıktan sonra, dil konusunda buna benzer diğer nahiv meselelerinde de aynı kuralın uygulanmasında bir sakınca görmemiştir.

Örneğin, soru ifadesinden sonra gelen ismi fâilin, fâili ve ismi mefûlün, nâibi faili, haberin yerine geçerek cümlenin habere olan ihtiyacını giderir. İbn Mâlik, buna kıyas ederek, olumsuzdan sonra gelen ismi fâil ve ismi mefûlün de aynı şekilde kullanılmasının caiz olduğunu söylemiştir.³³¹

Kıyas konusunda İbn Mâlik, ne Basra'luların katı tutumlarını, ne de Kûfe ekolü temsilcilerinin çok müsamahakâr tutumlarını benimsemiş, bu iki uç yaklaşımın ortasında bir duruş sergilemiştir.³³²

İbn Mâlik nahivciler arasında meşhur ve bilinen şeylere kıyas yaptığı gibi, pek meşhur olmayan ve pek yaygın olmayan materyallere de kıyas yapmıştır. O bazen bir şahidden kaide oluşturmuş ve bu kaideye kıyas yaparak yeni kurallara ulaşmıştır. O az kullanılan şahitleri de kullanarak, temel kaidelerin dışına çıkan şahitleri tevil veya inkâr etmek zorunda kalmamıştır. Biz onun bir şahidi tevil ettiğini veya şâzz olarak niteleyerek ona kıyas yapmadığını pek az görürüz.³³³

³²⁹ Muhammed Hağr Hüseyin, *Dirâsât fi'l-'Arabîyye ve Târîhîhâ*, s. 35

³³⁰ Suyûtî, *el-İktirâh fi 'Ilm-i Uşûli'n-Nahv*, s. 203

³³¹ Veled Abbâh, *Târîhu'n-Nahvi'l-'Arabî*, s. 316-317

³³² Veled Abbâh, *a.g.e.* s. 316-317

³³³ Tâhâ Muhsin, *el-İstişhâdu'n-Nahvî fi Kitâb-ı Şevâhidi't-Tavdîh ve't-Tashîh li İbn Mâlik*, I/245

O, çok nadir olan şahitleri kabul etmekle birlikte, bunlara kıyas yapmamış ve bu şahitleri kullanıldığı şekilde kabul etmiştir. Örneğin: ما Hicâzînin amel etmesi, Müstesnâ munkatînin, irabta müstesnâya tabi olması, قَالَ fiilinin ظَنَّ manasında kullanılması, Huzeyl kabilesinin kullanımı olan maksûr elifin, “ye”ye çevrilmesi, cemî müzekker sâlim nûn'unun bazı lehçelerde olduğu gibi kesra ile harekelenmesi gibi.³³⁴

3. İBN MÂLİK VE ONDAN ÖNCEKİ NAHİVCİLERİN HADİSLE İSTİŞHÂDA YAKLAŞIMLARININ TAHLİLİ

Bu bölümde, sonuç mahiyetinde nahiv ilminin hadisle istişhâd probleminin sebepleri, ilk ve sonraki dönem nahivcilerin bu probleme yaklaşımları, farklı görüş temsilcilerinin birbirlerine karşı tavırları ele alınacaktır. Ele alınan bu yaklaşımların her birinde İbn Mâlik'in yeri ve duruşuna da değinilecek, böylece hem konu bütün olarak ele alınmış, hem de İbn Mâlik'in nahiv metodu bağlamında hadisle istişhâda yaklaşımı etraflıca anlatılmış olacaktır.

3. 1. İbn Mâlik'in Metodunda Hadislerin, Kur'an'dan Sonra İkinci Sırada Yer Alması

Basra nahiv ekolünün en önde gelen temsilcileri Halil, Sîbeveyh ve Kûfe ekolünün en önemli mensublarından olan Kisâî ve Ferrâ nahvin temel kurallarını oluştururken hadisle istişhâd etmemişlerdir. Daha sonra ortaya çıkan diğer önemli iki nahiv ekolü olan Bağdat ve Endülüs nahiv okullarının temsilcileri de, Basra ve Kûfe nahivcilerinin anlayışı doğrultusunda hadisle istişhâd edilmesine soğuk bakmışlardır.³³⁵

İbn Mâlik'in metodu incelendiğinde onun, hadisi diğer pek çok nahivciye kıyasla daha çok kullandığı görülür. Onun bu şekilde hadisleri çokça kullanması, bulduğu bütün hadisleri kitaplarına doldurduğu ve kayıtsız şartsız onlarla istişhâd ettiği anlamına gelmemektedir.

İbn Mâlik'in hadislerle çok istişhâdda bulunmasındaki hedefi, kendinden önceki nahivcilerin, İslâm'ın en önemli ikinci kaynağı olan hadislere yönelik

³³⁴ Veled Abbâh, *Târîhu'n-Nahvi'l-'Arabî*, s. 316-317

³³⁵ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu'n-Nuhât mine'l-İhticâc bi'l-Ĥadîs*, s. 239

olumsuz yaklaşımlarına karşı çıkararak, hadisi hak ettiği makama ulaştırıp sevap kazanmak değildir. Çünkü İbn Mâlik gerçek manada hayatını bilime ve Arapçaya adanmış bir ilim adamıdır. Onun bu tutumunun sebebi, sadece dinsel bir hassasiyetten öte, kendine ve bilgisine güvenen bir ilim adamının, kendinden önceki âlimlerin ısrarla savdukları, ona göre yanlış bir anlayışı düzeltmekten ibarettir.

İbn Mâlik hadislerle istişhâdını, nahiv ilminin delilleriyle desteklemiş ve böylelikle ilmî bir yaklaşımla hadisler, İbn Mâlik'in nahiv anlayışı sayesinde Kur'an'dan sonraki ikinci kaynak olmuştur. Bu yaklaşım sadece ona has olarak kalmamış, onun bu metodunu beğenen ve onun yolunda giden pek çok nahivci olmuştur.

İbn Mâlik'in hadislerle istişhâdı, onun hadis ilmindeki ve Arap dilindeki yetkinliğiyle doğrudan ilintilidir. İlk dönem nahivciler Arap dil kurallarını oluştururken hadisleri pek kullanmamışlar, kendilerini adeta Arap şiirine adanmışlar ve bu yüzden hadis ilmi, Arap dilinde hak ettiği yeri alamamıştır.³³⁶

Nitekim Şâtıbî, “İlk dönem nahiv âlimlerinden, Allah Rasûlünün hadisleriyle istidlâl eden birini bulamıyoruz. İlginç olansa bu nahivciler, topuklarına bevleden, şiirleri müstehcenlik ve fuhuş ibareleri ile dolu, kaba ve ahmak Arap bedevîlerinin sözlerini şahit olarak kullanmışlar, buna karşılık sırf farklı lafızlarla ve mana ile rivâyet edildi bahanesiyle hadisleri terk etmişlerdir.” diyerek hadislerle istişhâda yönelmiş ve lafızlarına güvendiği hadislerle istişhâd etmiştir.³³⁷

Hadisle istişhâda muhalefetin en önemli sözcüsü kabul edilen Ebû Hâyyân, daha önce de değinildiği üzere, tam manasıyla hadisle ilk istişhâd eden nahivci olarak bilinen İbn Mâlik hakkında şöyle demiştir: “Yazar (İbn Mâlik) Arap dilinin temel kurallarının oluşturulmasında hadislerle çok fazla istişhâtta bulunmuştur. Ne ilk dönem nahiv âlimlerinden, ne de sonraki nesil Arap dilcilerinden bu şekilde bir yöntemi benimseyen başka biri yoktur.”³³⁸

Ebû Hâyyân, *İrtişâfu'd-Darab* adlı eserinde كَائِنُ ibaresinin soru edatı olarak kullanılmasını sadece İbn Mâlik'in savunduğunu belirterek, şöyle devam eder. “İbn

³³⁶ Suyûtî, *el-İktirâh fî 'Ilm-i Uşûli'n-Nahv*, s. 94

³³⁷ Cafer Tayyar Doymaz, *Ebû Hâyyân el-Endelûsî'nin Hayatı ve İrtişâfu'd-Darab Adlı Eserinin Tahlili*, s. 74

³³⁸ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu'n-Nuhât mine'l-İhticâc bi'l-Ĥadîs*, s. 239

Mâlik كَائِن'ın soru edatı olarak kullanıldığını iddia etmiş ve bu iddiasını ispatlamak için adeti olduğu üzere Übeyy'den gelen hadisle istidlâl etmiştir.³³⁹

İbn Mâlik'in nahiv anlayışında hadisin yeri konusunda *Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Taşhîh li Muşkilâti'l-Câmi's-Şahîh* adlı eserinin ayrı bir yeri vardır. Bu eserin tanıtımında değinildiği üzere onun bu kitabı, başta öğrencisi en-Nevevî olmak üzere hadisçilerin, hadislerdeki Arap grameri açısından sorunlu gibi görünen bazı hadisleri onlara izah etmek için verdiği derslerden ibarettir. Pek çok hadisteki nahiv açısından problem gibi gözüken yerlerin, belli kurallara oturtulması olarak değerlendirilebilecek bu kitap, aynı zamanda onun hadis ilmine kendi döneminin en vakıf dircisi olduğunun da kanıtıdır. Ona gelene kadar hadisle istişhâda karşı olan katı anlayış bir ölçüde kırılmış, az da olsa İbn Hârûf başta olmak üzere Suheylî, Ebû Ali el-Fârisî, İbn Cinnî nahiv metotlarında hadise yer vermişlerse de bu eser,³⁴⁰ nahiv metodunda hadisin Kur'an'dan sonraki ikinci kaynak olması bağlamında bir değer ifade eder.

Sonuç olarak, her ne kadar İbn Mâlik'e gelene kadar, bazı dirciler nahvin küllî kaidelerine ulaşmak için hadisle istişhâdı inkar etme anlayışını kısmî olarak yıkmış olsalar da Kur'an'dan sonra ikinci asıl kaynak olarak kesinlikle değerlendirmemişlerdir. O, bu tutumu benimsemeyerek, hadisi nahiv ilminin Kur'an'dan sonraki ikinci asıl kaynağı olarak nahiv literatürüne katmıştır.

3. 2. İlk Dönem Nahivcilerin Hadis İlmine Uzak Olması

İlk dönem nahiv âlimleri hadisle istişhâddan uzak durmuş ve onların öğrencileri olan sonraki muhakkik âlimler de onların izinde gitmişler, bunun sebebi olarak da hadislerin mana ile rivâyetini ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerini desteklemek için de daha önce zikredilen ve farklı rivayetlerle gelen birkaç hadise yoğunlaşmışlardır.

Öyle ki nahiv ilminin, ilk defa bir kitap haline getirilmesi Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserini telif etmesi sayesinde olmuştur. O bu eseriyle hem nahiv bilgisini hem de kendisine kadar gelen nahiv ilmini sistemli bir bilim dalı haline getirmiştir. Fakat

³³⁹ Muhammed b. Yusuf *Ebû Hayyân, İrtişâfu'd-Darab*, thk. Recep Osman Muhammed, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1998, s. 791

³⁴⁰ 'Afâf Hassânen, *Fî Edilleti'n-Nahv*, s. 73

onun hadise karşı mesafeli duruşu ve ilk nahiv eseri olan *el-Kitâb*’ta hadis ile istişhâd etmemesi, kendisinden sonraki öğrencilerini de hadise karşı aynı şekilde davranmaya itmiştir.³⁴¹

Sîbeveyh hadis alanında çalışmayı çok istemiş olsa da, şiirdeki derinliği ve yetisi hadiste yoktu. Önceleri kendisinde hadis ilmine karşı bir ilgi ve alâka oluşmuş, bu ilme vakıf olamayınca hadisi bırakarak, kendisinin yetenekli olduğunu düşündüğü nahiv ilmine yönelmiştir. Kendisinde oluşan bu olumsuz ön yargı doğal olarak onun nahiv anlayışına da yansımıştır. O her ne kadar nahivde hadisle istişhâd etmese de, hadis ilmi onun içinde bir uhde olarak kalmıştır.³⁴²

Kaynaklarda Sîbeveyh’in hadis ilminden uzaklaşmasına sebep olan olay şöyle nakledilir. “Bir gün Sîbeveyh, Hammâd b. Seleme (ö. 167-783)’ye dikte ettirirken Hammâd ona şöyle bir hadis okudu. *مَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ أَصْحَابِي إِلَّا وَقَدْ أَخَذْتُ عَلَيْهِ لَيْسَ أَبَا الدَّرْدَاءِ*. “Ashabımdan Ebu’d-Derdâ dışında herkesi eleştirdim.”³⁴³ Sîbeveyh, bu hadiste gördüğü hatayı düzeltmek bağlamında *لَيْسَ أَبُو الدَّرْدَاءِ* dedi. Hammâd da “Hata yaptın, doğrusu benim dediğim.” dedi. Bunun üzerine Sîbeveyh, “Önemli değil ben de, beni hiçbir zaman hataya düşürmeyecek bir ilme yönelirim.” diyerek hadis ilmi ile uğraşmayı bırakıp, nahiv ilmine yöneldi ve dönemin en önde gelen nahivcisi Halil’in öğrencisi oldu.³⁴⁴

Daha önce de değinildiği üzere İbn Mâlik, hadis ilmi ile de yakından ilgilenmiş, zaten Endülüs’ten göç etmeden önce hadis ilmi de dâhil olmak üzere bütün ilimleri okumuştur. İbn Mâlik, Şam’a göç ettikten sonra ondaki hadis alanındaki yetkinliğini gören, öğrencisi en-Nevevî başta olmak üzere, birçok hadis âlimi ona gelerek, Buhârî’nin *el-Câmi’u’s-Şaḥîḥ* adlı eserindeki nahiv açısından sorunlu görünen konularda kendilerini aydınlatması için ricada bulunmuşlardır.³⁴⁵

İbn Mâlik, hadisçi Şerafettin el-Yunûnî’den kendisine *el-Câmi’u’s-Şaḥîḥ*’in güvenilir bir nüshasını bulmasını istemiş, bu nüshayı esas alarak nahiv ilmi

³⁴¹ Veled Abbâh, *Târîhu’n-Nahvi’l-‘Arabî*, s. 29

³⁴² Veled Abbâh, *a.g.e.* s. 29

³⁴³ Hâkim, *el-Müstedrek*, III/266

³⁴⁴ el-Hasan b. Abdullah es-Sîrâfî, *Aḥbâru’n-Nahviyyîn el-Başriyyîn*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zînî, Matbaat-u Mustafa el-Bâbî, 1955, Kahire, s. 34; Ebu’l-Berakât el-Enbârî, *Nuzhetu’l-Elibbâ, fi Tabakâti’l-Udebâ*, thk. İbrahim Sâmirâî, Mektebetu’l-Menâr, 1985, Zergâ, Ürdün, s. 54

³⁴⁵ İbn Mâlik, *Şevâhidu’t-Tavdîḥ ve’t-Taşḥîḥ li Muşkilâti’l-Câmi’u’s-Şaḥîḥ*, s. 248

çerçevesinde ele aldığı meseleleri yetmiş ana başlıkta toplayarak, doyurucu dersler yapmıştır. O, *Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Taşhîh li Muşkilâti'l-Câmi'is-Şahîh* adlı eseriyle de bu derslerini derlemiştir.³⁴⁶

Kendisinden böyle bir istekte bulunulmasının en önemli sebebi, elbette onun hadis ilmine de hâkim bir nahiv âlimi olmasıdır. O, Arap dilbilgisini çok iyi bildiği gibi, hadislerin tariklerini ve senetlerini de çok iyi biliyordu. Eğer hadisi en iyi bilen nahivcilerden olmasaydı nahiv ilminde hadisle en çok istişhâd eden nahivci olmazdı.³⁴⁷

Bu bağlamda sonuç olarak, her ne sebeple olursa olsun Sîbeveyh'ten başlayarak ilk dönem nahivcilerin hadise karşı mesafeli durmalarına karşın İbn Mâlik, hadis ilmine ve hadislere büyük ilgi duymuştur. Bu ilgi ve yetkinliği sayesinde ki o, kendinden önceki nahivcilerden farklı bir metot benimsemiş ve hadisi nahiv ilminde, küllî kaidelerin oluşturulmasında temel kaynaklardan kabul etmiştir.

3. 3. Hadislerin Lafız ile Rivâyetindeki Hassasiyet

Hadis rivayetinde bütün âlimlerin kabul ettiği genel kanı şudur: Hadislerin mana ile rivâyetine cevaz verildiği fakat bu cevaza rağmen Hz. Peygamber'den başlayarak sahabe, tabiin ve sonraki nesil ravilerin, hadislerin rivâyetinde çok hassas davrandıkları ve rivâyette aslolanın lafızla olduğudur.

Örneğin; Hz. Peygamber, Berrâ b. 'Azib'e yatağa yatınca okuyacağı duayı öğretirken, doğru olarak ezberlediğini kontrol etmek için ona tekrar ettirmiştir. Berrâ, نَبِيَّكَ kelimesi yerine رَسُولُكَ okuyunca Hz. Peygamber bu hatasını onun göğsüne vurarak نَبِيَّكَ şeklinde düzeltmiştir.³⁴⁸

Bir ravi, rivâyet ettiği hadisin herhangi bir kelimesinde şüpheye düşerse bunu hadisin rivâyetinde açıkça ifade etmekten çekinmemiştir. Hadis kaynaklarında bu şekilde pek çok hadis vardır. Örneğin: ravi, rivâyet ettiği hadiste عَلَى وَجْهِهِمْ ve عَلَى

³⁴⁶ İbn Mâlik, *Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Taşhîh li Muşkilâti'l-Câmi'is-Şahîh*, s. 248

³⁴⁷ Muhammed Şehhât, *Hurûfu'l-Me'ânî fi Turâs İbn Mâlik*, s. 23

³⁴⁸ Şubhî es-Şâlih, *Ulûmu'l-Hadîs ve Muştalahuhi*, s. 80-81

مَنَاخِرِهِمْ lafızlarından hangisi olduğundan emin olamayınca, her iki ibareyi de açıkça zikretmiştir.³⁴⁹

Sahabenin hadis rivâyetinde gösterdiği hassasiyetin örneklerinden bir diğeri de, daha önce de zikredildiği üzere şöyledir: Hz. Ömer, İslâm'ın beş esasını haber veren hadisi rivâyet eden bir adam görmüştür. Bu adamın sıralamada tereddüt ettiğini farkedince, bu kimseden doğru şekilde rivâyet etmesini isteyerek ona: “Ramazan orucunu en son söyle.” demesidir. Bu örnekte görüldüğü üzere, hadiste herhangi bir ziyade veya noksanlık yapılmadığı halde Hz. Ömer, cümledeki lafızların takdim tehirine dahi müsamaha göstermemiştir.³⁵⁰

Bedreddin Demâmînî, İbn Mâlik'in mutlak olarak hadislerle nahvin temel kurallarının istinbât edilmesindeki tutumunun isabetli olduğunu şöyle açıklar: “Ebû Hâyyân, yazar (İbn Mâlik) Arap dilinin temel kurallarının oluşturulmasında hadislerle çok fazla istişhâta bulunmuştur. Ne ilk dönem nahiv âlimlerinden ne de sonraki Arap dilcilerinden bu şekilde bir yöntemi benimseyen başka biri yoktur.” şeklindeki ifadeleriyle İbn Mâlik'i tenkit etmiştir. Bu eleştirinin hareket noktası, hadislerin mana ile rivâyet edilme ihtimalidir. Ben bu konuyu bazı hocalarımla mütâlaa ettikten sonra, onlara İbn Mâlik'in metodunu sorduğumda bana onun metodunun doğru olduğunu beyan ettiler. Onun, bu metodunun temel dayanağı, dil sahasında kullanılacak hadislerin yakîn ifade etmesinin gerekli olmadığı ve kullanılacak materyallerde zann-ı gâlibin oluşmasının yeterli olacağı anlayışıdır. Çünkü şerî hükümlerde zann-ı gâlib kaynaklık ifade eder ve şerî hükümlerde kaynaklık ifade eden zann-ı gâlibin irapların oluşturulmasında da kaynaklık etmesi gerekir.³⁵¹

Nahiv ilminde zann-ı gâlib, bir hükme ulaşmak için geçerli ve yeterlidir. Hadis ravilerinin, yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere hadislerin lafızlarıyla rivâyeti hususunda gösterdikleri hassasiyetin, hem Hz. Peygamber hayattayken hem de sonraki dönemlerde aynı şekilde devam ettiği göz önünde bulundurulduğunda görülür ki, hadislerin naklinde aslolan lafız ile rivâyettir.³⁵²

³⁴⁹ Saî'd el-Afgânî, *Fî Uşûli'n-Nahv*, s. 50-51

³⁵⁰ Şubhî es-Şâlih, *'Ulûmu'l-Ĥadîs ve Muştalaḥuhû*, s. 81

³⁵¹ el-Bağdâdî, *Ĥizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*, I/14-15

³⁵² Hatice el-Ĥadîsî, *Mevkıfu'n-Nuḥât mine'l-İhticâc bi'l-Ĥadîs*, s. 23

Hadislerin mana ile rivâyetine izin verilmesi bir ruhsat, aslolan ise lafızla rivâyettir. Bu çerçevede, her ne kadar mana ile rivâyete cevaz verilmiş olsa da hem Hz. Peygamber'in hem sahabenin hem de sonraki ravîlerin, hadislerin lafızları ile rivâyetine gösterdiği ehemmiyet, aslolanın lafızla rivayet olduğunun kanıtıdır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda aslolanın lafızla rivâyet olduğunda zann-ı gâlip oluşmaktadır. Hadislerin tamamının veya çoğunluğunun mana ile rivâyet edilme ihtimali ise pek tercihe şayan görülmemektedir.

3. 4. Hadislerin Yazılma Süreçleri

Hadislerin mana ile rivâyeti gerçekleşmiş olsa bile, bu iş hadisler tedvin edilene kadar devam etmiş olmalı ve hadisler kitaplarda kayıt altına alındıktan sonra da lafızlarında herhangi bir değişiklik yapılması düşünülemez. Hadislerin tedvini ise Hz. Peygamber hayattayken başlamış ve dil bozulma sürecine girmeden büyük ölçüde tamamlanmıştır. Hadislerin yazımından önce cevaz verilen lafızlardaki değişiklikler, Arap olanlar tarafından sadece aynı anlamdaki farklı kelimelerin kullanılması şeklinde gerçekleşmiştir. Hadislerin tedvininden sonra da artık mana ile rivâyet mümkün değildir.³⁵³

Hz. Peygamberin sağlığında hadisin yazılması meselesine gelince, ilk dönemde hadisin Kur'an'la karışması çekincesinden dolayı sahabenin hadislerin yazımından menedilmesi tarihi bir gerçektir. Müslim'in bu hususta rivayet ettiği hadis şöyledir: لَا تَكْتُبُوا عَنِّي، مَنْ كَتَبَ غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلْيَمْحُهُ Kur'an'dan başka bir şey yazdıysa onu silsin.³⁵⁴

Bu hadisin zâhirinden Hz. peygamberin, sahabeyi hadis yazımından kesin bir dille menettiği anlaşılmaktadır. Bu hadisteki kesin emir gereği sahabenin hiç hadis yazmaması gerekir ki, bu şekilde bir yaklaşım, tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir. Çünkü pek çok sahabe değinileceği üzere, Hz. Peygamberin sağlığında hadisleri yazmışlardır.

Hadislerin yazımının yasaklanmasını emreden yukarıdaki hadis hakkında âlimlerin yaklaşımları farklı olmuştur.

³⁵³ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu'n-Nuhât mine'l-İhticâc bi'l-Hadîs*, s. 23

³⁵⁴ Müslim, *Zühd*, 16

Bu yaklaşımlardan biri, yasaklamanın Kur'an'ın ilk nazil olduğu zaman dilimini kapsadığı şeklindedir. Daha sonra Kur'an'ın çoğunluğunun nazil olması ve pek çok kişi tarafından ezberlenmesinden sonra, hadisin Kur'an ayetleriyle karışması çekincesi de sona ermiş ve hadis yazma yasağı kalkmıştır. Böylece bütün sahabeye hadisleri yazma izni verilmiş olup قَيِّدُوا الْعِلْمَ بِالْكِتَابَةِ “İlmi yazarak kaydedin.” hadisi de bu bağlamda değerlendirilmektedir.³⁵⁵

Diğer yaklaşım da genel olarak hadis yazımı yasak olmasına rağmen, bazı sahabelere özel izin verilmiştir. Hz. Peygamberin bazı sahabelere özel izin verdiği de hadislerin yazım evreleri hakkında diğer bir tarihi gerçektir. Daha sonra detaylı olarak değinileceği üzere böylelikle küçük çaptaki hadis nüshaları ortaya çıkmış ve bunlar “*Sahîfe*” adıyla meşhur olmuştur.

Hz. Peygamber, yazıyı iyi bilen ve yazdığı şeyleri Kur'an ile karıştırma ihtimali olmayan bazı sahabelere, hadis yazmaları için özel izin vermiştir. Ebû Hureyrâ (r.a.), Buḥârî'nin rivayetiyle şöyle demiştir: مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أُكْتُبُ daha fazla hadis bilen sadece Abdullah b. 'Amr (ö. 65-684)'dır. Çünkü o yazıyor ben ise yazmıyordum.³⁵⁶ Ona böyle özel bir iznin verilmesinin sebebi, onun diğer sahabelere nazaran daha iyi yazması, eski kitapları okuyup anlaması ve yazdığı şeyi Kur'an'la karıştırma ihtimalinin olmamasıdır.

Bazı sahabelere özel izin verilmesinin başka bir sebebi de, onların hadisleri ezberlemekte zorlanmalarıdır. Bir gün ensardan birisi Hz. Peygamberin huzurunda iken, onun konuşmasının bir ifadesi çok hoşuna gitti. Fakat sahabe hafızası çok zayıf olduğu için Hz. Peygamberin bu sözünü ezberleyememişti. Bu durumunu Hz. Peygambere şikâyet edince Hz. Peygamber ona: اسْتَعْنِ بِيَمِينِكَ “Yazma konusunda-sağ elinden faydalan.”³⁵⁷ diyerek yazmasını tavsiye etmiştir.

³⁵⁵ Ali b. Ebi Bekr el-Heysemî, *Mecme'uz-Zevâid ve Menbe'ul-Fevâid*, thk. Hüseyin Selim ed-Dârânî, Dâru'l-Mâmûn li't-Turâğ, Beyrut, 1967, III/161

³⁵⁶ Buḥârî, *İlim*, 113

³⁵⁷ Tirmîzî, *İlim*, 12

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere hadislerin yazımı Kur'an'ın ilk nuzûlünde yasaklanmış, bu yasaklama sürecinde özel izinlerle sahîfeler olarak isimlendirilen küçük kitapçıklar oluşturulmuştur. Daha sonraki evrelerde, genel izin verilmesi ile bu hadis kitapçıkları bir araya getirilmiştir.³⁵⁸

Bu sahîfelerden bazıları şunlardır:

Tirmîzî, Sa'd b. 'Ubâde (ö. 14-635)'nin bir sahifesi olduğunu rivayet etmiştir. Sa'd'ın oğlu bu sahifeden rivayetlerde bulunmuştur.³⁵⁹

Buḥârî de, Abdullah b. Ebî Evfâ (ö. 87-705)'nın sahifesi olduğunu ve Sa'd b. 'Ubâde'nin sahifesinin de bu sahifenin bir nüshası olduğunu iddia etmiştir.³⁶⁰

Semura b. Cündeb (ö. 59-680), birçok hadisi bir kitapçıkta toplamış ve bu sahifesini oğluna bırakmıştır. Oğlu da bu sahifedeki hadisleri rivâyet etmiştir.³⁶¹

Câbir b. Abdullah (ö. 75-694)'ın da aynı şekilde bir sahifesi vardı. Müslim, bu sahifede hac ibadetlerinin bir araya getirildiğini nakleder.³⁶²

Şahîfet-u Hemmâm, hadis ravilerinin en büyüğü ve meşhuru kabul edilen Ebû Hureyrâ (r.a.)'nın diktelerini kaleme alan öğrencisi Hemmâm b. Münebbih (ö. 101-718)'e nispet edilir. Muhtemelen bu hadis kaynağı, Ebû Hureyrâ hayatta iken kaleme alınmış olup, bu dönem hicrî birinci asrın ortalarına rastlamaktadır. Bu sahîfe tam olarak günümüze kadar ulaşmış ve Buḥârî, *Şahîh*'inde birçok bapta bu hadisleri rivâyet etmiştir.³⁶³

Bu sahîfeler arasında en meşhuru, Abdullah b. 'Amr'ın telif ettiği *eş-Şahîfetu's-Şâdiqa*'dır. Bu sahifenin oluşum aşamasında Abdullah b. 'Amr, Hz. Peygambere bazı fetvalar sormuş, sonra da aldığı cevapları yazmak için izin istemiş, Hz. Peygamber de onun bunları yazabileceğini söylemiştir. Hatta Hz. Peygamber, onun yazmak için izin istemesine kızarak ve "Bu ağızdan ancak doğru çıkar, yaz." diyerek cevap vermiştir. Ebû Hureyrâ "Benden daha fazla hadis bilen tek kişi vardır, o da Abdullah b. 'Amr'dır. Çünkü ben yazmıyordum sadece ezberliyordum, O ise

³⁵⁸ Şubhî es-Şâlih, *'Ulûmu'l-Ḥadîs ve Muştalahuhû*, s. 23

³⁵⁹ Tirmîzî, *Kitâbu'l-Ahkâm*

³⁶⁰ Buḥârî, *Kitâbu'l-Cihâd*

³⁶¹ Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezhîb-u Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Şuab Arnavut, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1991, II/214

³⁶² Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, Beyrut, ts. I/110

³⁶³ Şubhî es-Şâlih, *a.g.e.* s. 31-32.

hem ezberliyor hem de yazıyordu.”³⁶⁴ demiştir. Bu sahîfenin bin hadis içerdiği rivâyet edilmekle birlikte, bu hadis mecmuasının bizzat kendisi bize ulaşmamış fakat muhtevası İmamı Mâlik (ö. 170-795)’in *Muvattâ*’sında yer almaktadır.³⁶⁵

Hadis âlimleri, genel olarak hadisin yazılmaya başlandığı dönemin, Ömer b. Abdülaziz (ö. 101-720)’in halifelik yaptığı dönem olduğuna işaret ederler ki o, hadislerin yazılmasını emrederek bu süreci resmî olarak başlatmıştır. Böylece insanların kişisel olarak hadisleri yazma çabaları resmîyet kazanmış, bu konudaki tereddütler yerini, sahâbe ve tâbiînün olağanüstü hadis yazma çabasına bırakmıştır. Hadisler yazılarak sonraki nesillere doğruca aktarılmaya çalışılmış ve bu tedvin süreci, büyük hadis külliyatları oluşana kadar devam etmiştir.³⁶⁶

Bu bağlamda zikredilmesi gereken diğer bir olgu da tâbiinin, hadis yazımına yaklaşımının farklılık arz etmesidir. Onların bazıları, Hz. Peygamberin yasağı ve hadislerin Kur’an’la karışacağı endişesi ile hem kendileri yazmamışlar, hem de yazılmaması yönünde fetva vermişlerdir. Örneğin: ‘Âmir eş-Şa’bî (ö. 104-723), hadislerin yazımı konusu açıldığında hiç hadis yazmadığını ifade etmek için şöyle demiştir: “Hadis olarak hiçbir beyaz kağıda hiçbir siyah yazmadım.” . Tâbiinden bazıları da kişisel olarak hem hadisi yazmışlar hem de yazılabileceği yönünde fetva vermişlerdir. Sa’d b. Müseyyeb (ö. 91-710), Abdurrahman b. Harmele (ö. 145-763) bu anlayışın temsilcilerindendir.³⁶⁷

Âlimlerin bu konudaki genel kanısı şudur. “Sahâbe ve tâbiinden bazıları hadislerin yazılmasına izin vermiş, bazıları da karşı çıkmışlardır. Karşı çıkanlar, ilk etapta hadisin yazılmasını hoş karşılamayıp, onun ancak ezber olarak nesilden nesile aktarılmasını savunmuşlardır. Ne var ki bir süre sonra insanların ilme ve dolayısıyla hadise olan ilgileri azalarak, hadisler kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kalınca, onlar da hadislerin kayıt altına alınmasına izin vermişlerdir”.³⁶⁸

Hadislerin yazılmasını yasaklayan ve izin veren hadisler, ilk bakışta birbirine tezat gibi görünse de, bu hadislerin cemedilmesi mümkündür. Zira bu yasaklama ve

³⁶⁴ Muhammed Hüseyin Hağr, *Dirâsât fi'l-'Arabiyye ve Târîhihâ*, s. 172.

³⁶⁵ Şubhî es-Şâlih, ‘*Ulûmu'l-Ĥadîs ve MuştalahuĤu*, s. 27.

³⁶⁶ Mahmud Fecâl, *el-Ĥadîsu'n-Nebevî fi'n-Nahvi'l-Arabî*, 1997, Riyad, s. 60.

³⁶⁷ Mahmud Fecâl, *a.g.e.* s. 60

³⁶⁸ İbn Hacer ‘Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi ŞerĤu Sahîhin lil-BuĤârî*, Dâru'l-Mârife, Beyrut, I/208

izin verme süreçleri zamanın gereğinin, yani hadis yazımındaki tedricîliğin bir yansıması olduğu aşikârdır.

Bu yasağın bütün hadis yazım çalışmalarını ve aşamalarını içermediği, kısmî yasak ifade ettiği yönündeki yaklaşımlar şöyledir. Birincisi: Yukarıda değinildiği üzere yasak, İslâm'ın ilk yıllarını kapsamakta olup, Kur'an ayetleri ile hadislerin karışmasından korkulduğu için böyle bir yol izlenmiştir. Sonraki süreçte bu korku kaybolunca genel olarak hadislerin yazılmasına izin verilmiştir. Yani sonraki izin hükmü, kendinden önceki yasak hükmünü neshetmiştir. İkincisi: Kur'an ayetleri ile hadisin aynı malzeme üzerine yan yana yazılması yasak olup, farklı malzemeler üzerine yazılmasında bir sakınca görülmemiştir. Üçüncüsü: Hadis yazımının yasaklanması bütün sahabeler için değil, hadis ile Kur'an ayetlerini birbirine karıştırma tehlikesi olanlar için geçerli olmuştur. Bu şekilde karıştırma riski olmayıp okuma yazması iyi olanlar hadisleri yazmışlar ve böylelikle birçok sahife yazılmıştır.³⁶⁹

Halife Ömer b. Abdülaziz, ülkenin bütün vilayetlerine “Hz. Peygamberin hadislerini ve sünnetini araştırın. Bulduklarınızı bir araya getirip yazın.” emrini gönderdi. Hadisleri ilk yazan İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124-743)’dir. O, bu yazma işini halife Ömer b. Abdülaziz’in emriyle hicrî birinci asrın başında yapmıştır. ez-Zührî’den sonraki nesilde hadis yazımı daha da yaygınlaşarak devam etmiş, Malik b. Enes (ö. 179-795), Evzâî (ö. 158-774), Sufyân-ı Sevrî ö. 161-778), ve Hammâd b. Seleme (ö. 167-783) sonraki nesilden hadis yazımı ile meşgul olanlardandır.³⁷⁰

Sonuç olarak hadislerin yazımı ilk yıllarda yasak olsa da daha sonra bu yasak özel veya genel olarak kaldırılmıştır. Böylece hadisler, Hz. Peygamber hayattayken, yazılmaya başlanmıştır ki, bu da İbn Mâlik’in de savunduğu gibi hadislerin lafzını genel olarak koruduğu yönünde bir intiba uyandırır. Ondan önceki nahiv âlimlerinin hadisle az istidlal etmelerinin sebebi, belki de onların hadis ilmi ve yazım aşamasında hadisin geçirdiği evrelere de uzak kalmalarıdır. Onların itirazları incelendiğinde, hadis âlimlerinin mana ile rivayete izin vermelerinden başka itirazları yoktur. Görüldüğü gibi bu itiraza da pek çok açıdan cevaplar verilmiştir.

³⁶⁹ İbn Hacer ‘Askalânî, *Fethu’l-Bârî bi Şerhî Sahîhin lil-Buhârî*, I/208

³⁷⁰ Muhammed el-Hağr Hüseyin, *el-İstişhâd bi’l-Ĥadîs fi’l-Luġa*, Mecmeu’l-Luġati’l ‘Arabiyye 1936, Kahire, III/203

3. 5. Hadislerin Farklı Metinlerle Rivâyeti

Hadislere getirilen en büyük eleştiri, şüphesiz hadislerin mana ile rivâyeti sonucu farklı lafızlarla aktarılmasıdır.

Hadis ilmi ile derinlemesine meşgul hadisçilerin tespitleri ile de sabittir ki bazen Hz. Peygamber, muhatabına konuyu daha iyi ifade edebilmek için aynı şeyi farklı ibarelerle bir kaç defa tekrar etmiştir. Çünkü Hz. Peygamberin en önemli görevi İslâm'ı tebliğ etmek idi ve karşısında Câhil bir toplum vardı. Bir hitapta aslanan muhatabına mevzuyu en iyi şekilde ifade edebilmektir. Bundan dolayı, Hz. Peygamber bazen örnekler vermiş, bazen kullandığı ibareyi aynen tekrar etmiş ve bazen de farklı ibarelerle mefhumu muhatabına anlatma yöntemini seçmiştir. İbare her ne kadar belîğ olsa da muhatabın kavrayamadığı bir anlatımın fasih olması düşünülemez.³⁷¹

Ayrıca yukarıda evlilikle ilgili hadiste olduğu gibi, aynı manada fakat farklı lafızlarla birkaç şekilde rivayet edilen hadisler ise Hz. Peygamberin karşısındaki muhataba mevzuyu daha iyi anlatabilmek için kullandığı bir yöntemdir. Bu şekilde pek çok hadis olup Buḥârî de bu şekildeki hadislere, “Anlaşılması için Hz. Peygamber’in üç defa tekrar ettiği hadisler” başlığıyla ayrı bir bab açmıştır.³⁷²

3. 6. Ebû Ḥayyân’ın İbn Mâlik’i Tenkidi

Ebû Ḥayyân'ın İbn Mâlik hakkındaki “İbn Mâlik’ten önce hiçbir nahivci bu şekilde çok hadisle istişhâdda bulunmadı. Ben ne ilk dönem nahiv âlimlerinden ne de sonraki Arap dilcilerinden bu yöntemi benimseyen başka bir dilci görmedim” şeklindeki söylemi, nahiv ilminde hadisle istişhâdda bulunan İbn Mâlik gibi bir intiba uyandırmaktadır. Daha önce de değinildiği üzere, önceki dilcilerden İbn Ḥarûf başta olmak üzere Suheyli, Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî, gibi pek çok nahivci az veya çok hadisle istişhâd etmişler, nahiv çıkarımlarında hadise yer vermişlerdir.

Ebû Ḥayyân, her ne kadar hadislerle istişhâdda bulunduğundan dolayı İbn Mâlik’e sert eleştiriler yönelmişse de, kendisi *İrtişâfu’l-Darab* adlı eserinde, otuz sekizi yerde hadisle istişhâd etmiştir.³⁷³

³⁷¹ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhidu ve Uşûlu'n-Nahv fî Kitâb-ı Sibeveyh*, s. 68

³⁷² Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu'n-Nuhât mine'l-İhticâc bi'l-Ḥadîs*, s. 24-25

³⁷³ Cafer Tayyar Doymaz, *Ebû Ḥayyân el-Endelûsî'nin Hayatı ve İrtişâfu'l-Darab Adlı Eserinin Tahlili*, s. 74

İbn Mâlik'e en sert eleştirileri yönelten Ebû Hâyyân, yukarıda zikredilen eserinde İbn Mâlik'in kullandığı hadisleri onun adını da söyleyerek nakletmiştir. O, ذِي harfi cer'inin tâ'lîl yani sebep bildirdiğini zikretmiş ve İbn Mâlik'in bu görüşü savunduğunu naklederek istişhâd ettiği *دَخَلَتْ امْرَأَةٌ النَّارَ فِي هِرَّةٍ حَبَسَتْهَا* ‘‘Bir kadın hapsettiği bir kedi sebebiyle cehenneme girmiştir.’’³⁷⁴ hadisini aynen zikretmiştir.³⁷⁵

Sonuç olarak, İbn Mâlik'e hadisle istişhâdı sebebiyle en sert eleştirilerin sahibi Ebû Hâyyân'ın, kendisi de hadislerle istişhâd etmiş ve İbn Mâlik'in hadise dayanarak ulaştığı küllî kaideleri kitabında zikretmiştir. Onun, İbn Mâlik'e çokça ve ilk defa hadislerle istişhâd ettiği şeklindeki eleştirileri, İbn Mâlik'in hadisle istişhâdda bulunan diğer nahivcilerden daha fazla tanınmasına bağlanabilir. O, bu kadar meşhur olmasaydı, muhtemelen Ebû Hâyyân başta olmak üzere, diğer bazı nahivcilerin kendisine yönelttikleri tenkitler de makul seviyede olurdu.

3. 7. Sonraki Dönem Nahivcilerin Hadisle İstişhâd Konusunda Hocalarını Taklit Etmeleri

Sîbeveyh'ten İbn Mâlik'e gelene kadar, nahivde hadisle istişhâd, sonraki dönemlere kıyaslandığında yok denecek kadar azdır. İlk dönem nahivcilerin öğrencileri de, hocaları gibi hadisle pek ilgilenmemişlerdir. Hadis ilmi hakkında derin malumatları olmadığından, hocaları gibi onlar da hadislere karşı mesafeli durmuşlardır. Fakat İbn Mâlik başta olmak üzere, sonraki bazı nahivciler, hadislere karşı tutumlarında hocalarını taklit etmektense, araştırmacı ve yenilikçi bir yaklaşım sergilemeyi tercih etmiştir.³⁷⁶

Arap dilbilimcilerinin hadise yaklaşımlarında ilk dönemden uzaklaştıkça, taklidin yerini sorgulamaya ve araştırmaya bıraktığı görülür.³⁷⁷ Sonraki dönemde, artık taklit hastalığından kurtulan İbn Mâlik başta olmak üzere pek çok nahivci, kitaplarında birçok hadisle istişhâd etmişlerdir.

³⁷⁴ Buḥârî, *Bed'ul-Halk*, 17

³⁷⁵ Ebû Hâyyân, *İrtişâfu'd-Darab*, s. 1726

³⁷⁶ Cafer Tayyar Doymaz, *Ebû Hâyyân el- Endelûsî'nin Hayatı ve İrtişâfu'd-Darab Adlı Eserinin Tahlili*, s. 74

³⁷⁷ Veled Abbâh, *Târîhu'n-Nahvi'l-'Arabî*, s. 314-315

‘Afâf Hassâneyn, *Fî Edileti'n-Nahv* adlı eserinde bu bağlamda şöyle der: ‘‘İbn Hişâm’a kadar nahvin temel kurallarından birinin oluşturulmasında, Kur’an ve şiirden faydalanmaksızın sadece hadisi kullananlar oldukça azdır.’’³⁷⁸ O ise بَيْدَ ibaresinin منْ أَجَلٍ manasında kullanıldığını ispatlamak için, sadece şu hadisle istişhâd etmekle yetinmiştir. ‘‘Ben Arapçayı konuşanların en fasihiyim çünkü ben Kureyş’tenim.’’ bu hadiste görüldüğü üzere بَيْدَ ibaresi, منْ أَجَلٍ manasında kullanılmış ve İbn Hişâm sadece bu hadisle istişhâd ederek görüşünü savunmuştur.³⁷⁹ Aynı yaklaşımın savunucusu İbn Mâlik de, بَيْدَ ibaresinin غَيْرِ manasında kullanıldığını söylemiş ve teorisini ispatlamak için bu hadisle o da istişhâd etmiştir.³⁸⁰

Sonuç olarak hadisle istişhâd ilk dönem nahivciler ve onların öğrencilerinden uzaklaştıkça artmış, İbn Mâlik’e gelindiğinde ise zirveye ulaşmıştır.

3. 8. İbn Hârûf’un, İbn Mâlik Kadar Tenkide Maruz Kalmamasının Sebebi

Suyûtî, el-Bağdâdî (ö. 1093-1682), Tâhâ er-Râvî (ö. 1366-1946) ve Yuhân Fuk (ö. 1394-1374)’un, hadisle istişhâd eden ilk dilbilimci olarak İbn Hârûf’u işaret ettiklerine değinilmişti.³⁸¹ İbn Mâlik’ten önce nahivde çokça hadisle istişhâd ettiği iddia edilen İbn Hârûf, İbn Mâlik gibi sert eleştirilere maruz kalmamıştır.

Bunun sebepleri şunlardır:

Birincisi, İbn Hârûf’un hadislerle istişhâd ederken hadisleri diğer iki temel kaynak olan Kur’an ve Arap şiirinin yanında teberrüken kullanması şeklinde bir yaklaşımdır.

³⁷⁸ ‘Afâf Hassânen, *Fî Edileti'n-Nahv*, s. 80

³⁷⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, II/ 202

³⁸⁰ es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerh'ı Cem'ıl-Cevâmi'*, I/208 - 209

³⁸¹ Hatice el-Hadîsî, *Mevkıfu'n-Nuhât mine'l-İhticâc bi'l-Ĥadîs*, s. 32

İkincisi de, onun bu hadisleri küllî kaidelerin oluşturulmasında kullanmayıp temsil bağlamında kullanmasıdır. Onun bu şekilde hadisle istişhâdı hakkında İbn Dâî; ‘‘Bilemiyorum İbn Harûf hadislerle istişhâd ederken, bu hadisleri küllî kuralların oluşturulmasında mı yoksa sadece temsil bağlamında mı kullandı.’’ demiştir. İbn Mâlik ise hadisleri nahvin küllî kaidelerinin oluşturulmasında kullanmıştır.³⁸²

Üçüncüsü, görüldüğü üzere, İbn Harûf bazı kaynaklara göre hadisle ilk istişhâd eden ve bazı kaynaklara göre de en çok hadisle istişhâd eden nahivcilerdendir. Durum böyleyken, İbn Mâlik kadar yoğun bir şekilde tenkit edilmemesinin sebebi, onun hadisin nahivde kullanımını bir metot haline getirmemesi ve kendine has bir nahiv felsefesi oluşturarak kendinden öncekilerden farklı bir sistem olarak sunmamasıdır.

Sonuç olarak İbn Mâlik ise, hadislerle çok istişhâdda bulunmakla yetinmemiş bilakis, kendinden önceki nahivcilerin metodu olan önce Kur’an’la istişhâd, Kur’an’da yoksa şiir ile istişhâd anlayışının yerine Kur’an’dan sonraki temel kaynağın hadis olması gerektiğini savunmuş ve bunu da bizzat kendisi nahiv metodunda uygulamıştır.³⁸³

3. 9. Hadislerin pek çoğunun Nahiv Kuralları Bağlamında Değerlendirmeye Tâbi Tutulmuş Olması

Diğer taraftan, bazı hadisçiler kendilerine kapalı veya garip gelen kelime ve ifadeleri, nahiv âlimlerine ve dilcilere sorup düzelttikten sonra rivâyette bulunmuşlardır.

Hadisin rivâyeti sırasında ravilerden birçoğu, rivayet ettikleri hadislerin Arap grameri açısından da ele alınmasını eğer gramer hatası varsa bu hatanın düzeltilmesini önemsemişlerdir. Bunu somutlaştırmak için verilebilecek pek çok örnekten biri şudur: Hasan b. Ali el-Ḥulvânî (ö. 242/857), rivâyet ettiği

³⁸² Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhidu ve Uşûlu'n-Nahv fî Kitâb-ı Sibeveyh*, s. 63

³⁸³ Veled Abbâh, *Târîhu'n-Nahvi l'Arabî*, s. 29

hadislerdeki dil hataları hakkında şöyle demiştir: “Benim kitabımda herhangi bir nahiv hatası bulursanız onu düzeltin, çünkü benim kendisinden rivâyette bulunduğum Hammâd b. Seleme, hata yapmaz. Bu hata benim hatamdır.” Hammâd da şöyle demiştir: “ Benim kitabımda Kâtâde (ö. 117-735)’den rivâyetimde bir hata görürseniz bu Kâtâde’nin hatası değildir. Bu hatayı düzeltiniz zira o hata yapmaz.”³⁸⁴

Osman b. Müslim, Aḥfeş (ö. 177-794)’e gelerek rivâyet edeceği hadisi okur ve onun tavsiyelerine göre düzeltmeler yapardı. İbnu’l-Mubârek (ö. 181-798) bu hususta: “Benden bir hadis işittiğinizde onu Arap dili bilginlerine arz edin, sonra onu iyice ezberleyip muhafaza edin.” demiştir.³⁸⁵

Daha önce de değinildiği üzere İbn Mâlik, hadis ilmi ile de yakından ilgilenmiş, zaten Endülüs’ten göç etmeden önce hadis ilmi de dâhil olmak üzere bütün ilimleri okumuştur. O, Şam’a göç ettikten sonra, onun hadis alanındaki yetkinliğini gören hadis ilminin önde gelen temsilcisi ve aynı zamanda İbn Mâlik’in öğrencisi olan en-Nevevî başta olmak üzere, birçok hadis âlimi İbn Mâlik’e gelerek, Buhârî’nin *el-Câmi’u’s-Şaḥîḥ* adlı eserindeki nahiv açısından sorunlu görünen konularda kendilerini aydınlatması için ricada bulunmuşlardır.³⁸⁶

Elbette bazı kelimelerin Arap dili kurallarına göre düzeltilmesi, rivâyette esas olanın Arapçanın kuralları olduğu, hadisin muhtevasının ikinci plâna itildiği anlamına gelmemektedir. Esas olan hadisin içeriği ve getirdiği çerçevedir. Bu tür düzeltmeler, genellikle aynı anlamı yaklaşık olarak ifade eden kelimelerden dil olarak daha fasih olanının tercih edilmesi şeklinde olmuştur. Zaman zaman sadece ravinin dikkatsizliği sebebiyle, anlam kaymalarına sebep olan dil hatalarının da düzeltildiği oluyordu.³⁸⁷

Sonuç olarak, görüldüğü gibi raviler, hadislerin lafızlarıyla rivâyetini ve muhtemel nahiv hatalarından arınmış olmasını çok önemsemişler, ravinin

³⁸⁴ Şubḥî es-Şâlih, ‘*Ulûmu’l-Ḥadîs ve Muştalahuḥû*, s. 330

³⁸⁵ Muhittin Uysal, ‘Hz. Peygamber’in Dil Yönü’, s. 118

³⁸⁶ İbn Mâlik, *Şevâhidü’t-Tavdîḥ ve’t-Taşḥîḥ li Muşkilâti’l-Câmi’u’s-Şaḥîḥ*, s. 248

³⁸⁷ Muhittin Uysal, *a.g.e.* s. 118

dikkatinden kaçmış hataları düzeltmek içinde nahivcilerle birlikte çalışmaktan geri kalmamışlardır. İbn Mâlik'in, *Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Taşhîh li Muşkilâti'l-Câmi's-Şahîh* adlı eseri böyle bir çalışmanın ürünüdür.

3. 10. Pek Çok Hadis Ravisinin Şiir de Rivâyet Etmis Olması

Bu başlık altında bir değerlendirme yapılmasının sebebi, rivâyet noktasında hadisin şiirden daha aşağıda olmamasına rağmen, nahiv ilminde Arap şiirine verilen değer hadise verilmemesidir. Öyle ki hadis rivâyetinde bulunan raviye güvenilmeyip, şiir rivâyet eden raviye sonsuz bir güven duyulur. Hâlbuki hadis rivayetinde bulunan râvîlerden pek çoğu, aynı zamanda şiir de biliyor ve naklediyordu. Sahabeden 'Imrân b. Huşayn (ö. 53-672), Basra'ya geldiği zaman, burada hadislerden daha çok şiir rivayetinde bulunmuş ve kendisine bu yönde pek çok eleştiri gelmiştir. O da bu eleştirilere, eğer Hz. Peygamber'den hadis rivâyetinde bulunursa, hiç ara vermeksizin iki gün boyunca hadis nakledebileceği üzerine yemin ederek cevap vermiştir.³⁸⁸

Hadis rivâyeti yapan râvîlerden pek çoğu aynı zamanda şiir naklini de yapan kimseler olduğuna halde, bu kimselerin naklettikleri şiirlere itimat edilmiş, fakat aynı kişinin rivâyet ettiği hadislere itimat edilmemiştir. Bilâkis bu kimseler hadisin rivâyetine, şiire gösterdikleri itinanın kat kat fazlasını göstermişlerdir.³⁸⁹

Ayrıca, hadis ravilerinin hepsi de, doğru rivâyet ettikleri her bir hadis için, Hz. Peygamberin duası ile ahirette büyük mükâfat alacaklarının bilincindeydiler. Buna karşılık hadislerde yapacakları bir tahrifata mukabil, ahirette kendilerini Hz. Peygamberin bedduası mucibince, cehennem azabı ile karşılaşacaklarını da iyi biliyorlardı.

Nahiv ilminde dilin bozulması olarak nitelenen sürece kadar ki bütün şairlerin şiirleriyle istişhâd edilmiştir. Ne yazık ki dilbilimciler, mana ile rivâyeti bahane ederek, nerdeyse bütün hadislerin fesâhatini kaybettiği kanaatiyle hadisleri göz ardı

³⁸⁸ Şubhî es-Şâlih, *'Ulûmu'l-Ĥadîs ve Muştalâhuhû*, s. 326

³⁸⁹ Saî'd el-'Afgânî, *Fî Uşûli'n-Nahv*, 1994, s. 51

etmelerinde Şu soruyu sormak gerekir: ‘‘Arap Şiirinin ravileri acaba hadisleri rivâyet eden sahabe ve tabiinden daha mı güvenilir kimselerdi?’’ Hadis ravisinin rivayetine güvenmeyen nahiv âlimleri, Sîbeveyh’in ‘‘Ben Arabın birinden Şöyle Őittim.’’ diyerek rivâyet ettiği Şiiri kabul etmişler ve bu Şiirle istişhâd etmişlerdir. Hadisleri rivâyet eden ravilerin doğruluğu ve güvenilirliği hakkında yüzlerce cilt kitap varken, kendileriyle ilgili adından başka bir bilgi bulunmayan Şiir ravilerine nasıl güvenilir? Sîbeveyh’in kitabında rivâyet ettiği ve bir Şiire dayanarak çıkardığı hükmü kabul etmeyen Müberred (ö. 286/900), bu konuda Sîbeveyh’i değil bu Şiiri ona yanlış aktaran raviyi tenkit etmiştir.³⁹⁰

Nahivcilerin, hadise karşı bu sert duruŐlarına ve tenkitlerine rağmen, dilcilerin hadise karşı bu kadar sert olmadıklarını ve kitaplarında hadisleri kullandıklarını görürüz. Ezherî (ö. 370-981), *et-Tehzîb* adlı eserinde, Cevherî, *eş-Őıhah*’ında, İbn Fâris, *Meğâyîsu’l-Luğa*’sında, Zemahşerî *el-Fâik* adlı eserinde hadislerle istişhâd etmişlerdir.³⁹¹

3. 11. İbn Mâlik’in Hadisle İstişhâd Eden İlk Nahivci Olmadığı

İbn Mâlik, hadisleri nahiv ilminde delil olarak kullanan ne ilk ne de son nahivcidir. Fakat ona yöneltelen eleştirilere bakıldığında sanki nahiv ilminde kendisinden önce hiÇbir nahivci hadisle istişhâd etmemiŐ ve bu ilme hadisle istidlâl kavramını ilk o katmıŐ gibi algı uyandırmaktadır.

Onun, nahiv ilminde hadislerle istişhâd noktasındaki yeri, daha önce yapılan bir Şeyin çerçevesini genişleterek katkı sağlamaktan ve bunu sistematize etmekten öte değildir. Fakat Ebû Hıyyân başta olmak üzere onu eleŐtirenlerin tenkitlerinin boyutuna bakılınca,³⁹² onun sanki bir nahiv bidatisi olduğu intibayı uyanmaktadır.

Kendisinden önce de bu ilim dalında hadislerle istişhâdda bulunanlar olmuştur. Hatta nahiv ilminin babası veya üstadı olarak kabul edilen Sîbeveyh de *el-Kitâb* adlı eserinde az da olsa hadisle istişhâd etmiştir. Kûfe ekolünün imamı Kisâi ve diğer bir

³⁹⁰ ‘ Afâf Hassâneyn, *Fî Edilleti’n-Nahv*, s. 75

³⁹¹ ‘ Afâf Hassâneyn, *a.g.e.* s. 77

³⁹² Hatice el-HadıŐî, *Mevkıfu’n-Nuhât mine’l-İhticâc bi’l-ĤadıŐ*, s. 239

önemli nahivci Müberred de nahiv metotlarında Sîbeveyh gibi az veya çok, hadislerle istişhâd etmişlerdir.³⁹³

İbn Tayyib, hadisle istişhâd edenlerin hiçte azımsanamayacak kadar çok olduğunu ifade ettikten sonra şöyle devam eder: “Hiç şüphe yok ki nahiv kitaplarında bir grup nahivci hadislerle istişhâd etmişlerdir. Örneğin, es-Sirâfî, Sîbeveyh’in *el-Kitâb* adlı eserine yazdığı şerhinde, İbn Uşfûr ve İbnu’l-Hâcîp (ö. 647-1250) *el-Muḳarrib’e* yazdıkları şerhlerde, İbn Habbâz da İbn Mu’tî’nin *Elfiye*’sine yazdığı şerhinde hadisleri şahit olarak kullanmışlardır.³⁹⁴

İbn Malik’in muasırı el-Esterâbâdî (ö. 686-1289), hadislerle istişhâd edenlerdendir. O, *Şerhu’l-Kâfiye* adlı eserinde tekrarlar dâhil olmak üzere yetmiş kadar hadisle istidlâl etmiştir.³⁹⁵

Muhakkik âlimlerden ve aynı zamanda İbn Mâlik’in öğrencisi olan en-Nevevî *Şerhu’l-Müslim* adlı eserindeki şu cümleleri, İbn Mâlik’in dışında daha pek çok nahivcinin az veya çok, teberrüken veya temsil bağlamında hadislerle istişhâd ettiklerini ortaya koyar. “Muhakkik Bedreddin ed-Demâmînî ve İbn Haldun eserlerinde hadisle istişhâdın ilkelerini ortaya koymuşlardır. Bu meselede şüphesi olanlara doyurucu bilgiler sunmuşlar ve nahiv üstatlarından pek çoğu hadislerle ihticac etmişlerdir. Bu ilmin iki imamı (İbn Mâlik ve İbn Hişâm’ı kasteder) ve İsmail b. Hammâd Cevherî, (ö. 393-1003) Sahibü’l-Bedî’ Muhammed b. Mesud (ö 421-1031), el-Ḥarîrî, İbn Fâris, İbn Ḥarûf, İbn Cinnî, Ebû Muhammed b. Berrî, es-Süheylî, Zemahşerî, Ebû Ali Şelevbînî, İbn Şecerî, İbn Yef’ş, Şehâvî, Eşmûnî, Rağî, İbn Aḳîl, Ezherî de hadisleri şahit olarak kullanan dilcilerdendir.”³⁹⁶

Yûhân Fuk, Arap dilinde ilk hadisle istişhâdda bulunan dilcinin İbn Ḥarûf, olduğunu ve İbn Mâlik’in kendisini takip ederek, bu çerçeveyi daha da genişlettiğini söyler.³⁹⁷

Hadisle ilk defa tam manasıyla kimin istişhâd ettiği noktasında genel kanı İbn Ḥarûf’u işaret ederken, Ebû Ali el-Fârisî hakkında doktora tezi hazırlayan Abdulfettah Şelebî, konuyla ilgili olarak şu tespiti yapar: “ Ebu’l-Hasan eđ-Ḍâî ve

³⁹³ Muhammed Şehhât, *Hurûfu’l-Meânî fi Türâş İbn Mâlik*, s. 24

³⁹⁴ Mahmud Fecâl, *el-Ḥadîsu’n-Nebevî fi’n-Nahvi’l-Arabî*, s. 105

³⁹⁵ Amanmırat Yazgüliye, *Esterâbâdî ve Şerhu’l-Kâfiyesi Işığında Nahiv İlmindeki Yeri*, s. 56

³⁹⁶ Mahmud Fecâl, *el-Ḥadîsu’n-Nebevî fi’n-Nahvi’l-Arabî*, s. 105

³⁹⁷ ‘Aḳâf Hassâneyn, *Fî Edilleti’n-Nahv*, s. 74

el-Hızâne müellifi el-Bağdâdî, hadisle nahiv meselelerinde ilk istişhâd edenin İbn Harûf olduğu söylemişlerdir. Fakat bu iki dilci Ebû Ali el-Fârisî'den ve onun hadisle istişhâda yaklaşımından hiç bahsetmezler. Neredeyse bütün Arap dili araştırmacıları, İbn Harûf'un nahiv ilminde hadisin şahit olarak kullanılmasındaki öncülüğünde icmâ etmişlerdir. Ben bu yaklaşıma muhalif bir tutum sergileyerek nahivde hadisle ilk istişhâd edenin, çalışmamın konusu olan Ebû Ali el-Fârisî olduğunu iddia edecek değilim. Fakat onun nahiv ve sarf ilimlerinde İbn Harûf'tan daha çok hadis kullanmış olduğunu söyleyebilirim.³⁹⁸

Sonuç olarak, nahiv ilminde, hadislerle ilk istişhâd eden dilcinin İbn Harûf olduğunda neredeyse ittifak vardır. Ayrıca İbn Mâlik'e gelene kadar pek çok nahivci nahiv çıkarımlarında hadislerle az veya çok istişhâda bulunmuşlardır. İbn Mâlik ise bu çerçeveyi daha da genişleterek bir metod haline getirmiştir.

4. İBN MÂLİK'İN HADİSLE İSTİŞHÂD ÖRNEKLERİ

İbn Mâlik'in temel nahiv kurallarının oluşturulmasında hadisle istişhâdına bazı örnekler vermek konunun daha iyi ifade edilmesi bakımından faydalı olacaktır.

O, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye* adlı eserinde 88, *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde 221, *Şerhu'Umdeti'l-Hâfiz ve 'Uddeti'l-Lâfiz* adlı eserinde de yaklaşık olarak 41, *el-I'timâd fî Nezâiri'z-Zâi ve'z-Đâd* adlı eserinde 12 hadisle istişhad etmiştir. Görüldüğü üzere İbn Mâlik, bu konudaki metodunun bir yansıması olarak neredeyse bütün mevzularda hadisi kullanmıştır.

Örnek 1: **كاد**'nin haberinin başına **أن** gelmesi

İbn Mâlik, *Şevâhidu't-Tavđih ve't-Taşhîh li Muşkilâti'l-Câmi's-Şahîh* adlı eserinde **كاد**'nin haberinin başına **أن** gelmesi konusunu işlerken, **كاد**'nin haberinin başına **أن** gelmesi hususunda nahivcilerin ihtilaf ettiğini zikretmiştir. O, bunun caiz olduğunu söyleyerek, bu görüşüne delil olarak şu hadisi nakletmiştir. **كَادَ الْحَسَدُ يَغْلِبُ الْقَدَرَ وَكَادَ** **الفقر أن يكون كُفراً** ‘‘Haset neredeyse kadere üstün geliyor ve fakirlik neredeyse küfür olacaktı.’’³⁹⁹

³⁹⁸ Abdülfettah eş-Şelebî, *Ebû Ali el-Fârisî*, Ümmü'l-Kurâ Üniv. Mekke, ts. s. 203-204

³⁹⁹ Beyhakî, İman, 6612

Bu hadiste **كاد** iki defa kullanılmış, birincinin haberinin başına **أن** getirilmemiş, fakat ikincisinin haberinin başına **أن** getirilmiştir.

İbn Mâlik, **وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ** “Neredeyse yapmıyorlardı”⁴⁰⁰ gibi pek çok ayette **كاد**’nin haberinin başına **أن** getirilmediğini söyleyerek, “Kur’an’daki bu kullanımlar bunun kıyasen caiz olmadığı manasına gelmez.”’der. Arapların böyle kullanımlarının olduğunu zikrederek, Hz. Ömer’in şu sözünü örnek olarak vermiştir. **يَا رَسُولَ اللَّهِ ، وَاللَّهِ مَا كِدْتُ أَنْ أُصَلِّيَ حَتَّى كَادَتِ الشَّمْسُ تَغْرُبُ** “Ya Rasûlallah, az kalsın ikindi namazını güneş batmadan kılamayacaktım.”⁴⁰¹

Örnekte görüldüğü gibi İbn Mâlik, Kur’an’da **كاد**’nin haberinin başına **أن** gelmesinin bir örneği olmasa da, bu iddiasını Hz. Peygamberin ve Hz. Ömer’in kullanımı ile desteklemiştir.

Örnek 2: Muzâfun İleyh Farklı Şeylerden Oluşuyorsa Muzâfın Müfret Gelmesi

İbn Mâlik, Muzâfun ileyh eğer farklı şeylerden oluşuyorsa muzâfın müfret olarak gelmesi tercih edilir demiştir. Bu görüşünü ispatlamak içinde aşağıdaki hadisle istişhâd etmiştir. **حَتَّى شَرَحَ اللَّهُ صَدْرِي لِمَا شَرَحَ لَهُ صَدْرُ أَبِي بَكْرٍ وَ عُمَرَ**. “Allah benim kalbimi Ebu Bekir ve Ömer’in kalbini açtığı şeye açtı.”⁴⁰². Bu hadiste görüldüğü gibi **عُمَرَ** kelimelerine muzaaf olan **صَدْر** kelimesi, cemi ve tesniye olarak da gelebilir. Fakat burada müfret kullanılmıştır.⁴⁰³

Örnek 3: Hata ile Söylenen Sözün Kelâm Olmadığı

İbn Mâlik kelâmın tarifini yaparken Sîbeveyh’in kelâm tanımını benimsemiş, onun “Hata ile söylenen sözün kelâm olmadığı çünkü hata ile söylenen sözde kasıt yoktur.” görüşünün doğruluna, aşağıdaki hadis ile istişhâd etmiştir. **كَلَامُ ابْنِ آدَمَ كُلُّهُ**

⁴⁰⁰ Bakara, 71

⁴⁰¹ Buḥârî, *Mevâḳîtu's-Şalât*, 36

⁴⁰² Buḥârî, *Feḳâilu'l-Kur'an*, 3

⁴⁰³ İbn Mâlik, *Şerḫu't-Teshîl*, 1/107

Âdemoğlunun iyiliği emreden, “عليه لا له, إلا ما كان أمراً بالمعروفِ أو نهيّاً عن منكرٍ أو ذِكراً لله, kötülüğü nehyeden ve Allah’ı zikir dışındaki bütün kelâmı aleyhinedir, lehine değildir.”⁴⁰⁴ Bu hadiste de görüldüğü üzere Âdemoğlu, bu üç çeşit kelâmının dışındaki söylediklerinden hesaba çekilecektir. Hata ile söylenen söz bu üç çeşit içinde yer almadığı ve de kasıt olmadığı için hesaba da çekilme olmayacağına göre, demek ki hata ile söylenen söz, kelâm değildir.⁴⁰⁵

Örnek 4: حاشا'nin Fiil Olarak Kullanılması

İbn Mâlik حاشا'nin fiil olarak da kullanıldığı ve mastarı olmayan bir fiil olduğu halde başına kıyasa muhalif olarak المصدرية'nin gelebileceğini söylerken de aşağıdaki hadisle istişhâd etmiştir. “Üsâme, Fâtıma أسامةُ أَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ مَا حَاشَا فَاطِمَةَ. Üsâme, Fâtıma dışında bana insanların en sevimlisidir.”⁴⁰⁶ Hadiste, Rasûlullah حاشا'den önce ما المصدرية kullanmıştır.⁴⁰⁷

Örnek 5: 11 ile 99 Arası Sayıların Temyîzinin Cemi Olarak Gelmesi

O, 11 ile 99 sayıları arasındaki sayılardan sonraki gelen ismin temyîz olarak müfret mansup olduğunu, cemi olarak gelmelerinin caiz olmadığını savunmuştur. Bu konuda şu hadisle istişhâd etmiştir. “Allah'ın 99 ismi vardır.”⁴⁰⁸ Yukarıdaki hadiste أسماء kelimesi تسعة وتسعين sayısının temyîzi olarak müfret mansup olarak kullanılmıştır.⁴⁰⁹

Örnek 6: عند Kelimesinin İlk Harfinin Okunuşu

İbn Mâlik, عند kelimesinin ilk harfini Arapların, hem عُنْد şeklinde dammeli, hem de عُنْد şeklinde fethalı olarak okuduklarını zikretmiş fakat meşhur telaffuzun ise

⁴⁰⁴ İbn Mâce, *Kitâbu'l-Fiten*, 12

⁴⁰⁵ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/6

⁴⁰⁶ Ahmet b. Hanbel, *Musned*, 5707

⁴⁰⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.* 2/308

⁴⁰⁸ Buḥârî, *Şurûḫ*, 17

⁴⁰⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.* 2/392

عِنْدَ şeklinde kesralı olduğunu söylemiştir. Bu görüşünü desteklemek için de aşağıdaki hadisle istidlâl etmiştir. **إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى** “Hiç şüphesiz sabır, bela ilk geldiği anda olmalıdır.”⁴¹⁰ Görüldüğü gibi hadiste **عِنْدَ** kelimesi kesralı olarak kullanılmıştır.⁴¹¹

Örnek 7: Harflerinin de ال gibi Marifelik İfade Etmesi

İbn Mâlik, ال gibi ام harflerinin de marifelik ifade ettiğini söyleyerek bunu ispatlamak için aşağıdaki hadisi kullanmıştır. **لَيْسَ مِنْ أَمِيرٍ أَمْصِيَامٌ فِي أَمْسَفَرٍ** “Yolculuk sırasında oruç tutmak iyi bir şey değildir.”⁴¹² Zikredilen hadiste **أَمِيرٍ**, **أَمْصِيَامٌ** ve **أَمْسَفَرٍ** kelimelerinin başındaki ام, tıpkı ال gibi bu isimlere marifelik katar.⁴¹³

Örnek 8: Mübteda, Amel Ederse Nekira Olarak Gelebileceği

O, “eğer mübteda, izâfet veya buna benzer bir şekilde amel ederse, nekira olarak gelmesi caizdir.” demiş ve şu hadisle istişhâd etmiştir. **أَمْرٌ بِمَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ** “İyiliği emretmek sadakadır.”⁴¹⁴ Görüldüğü gibi mübteda olan **أَمْرٌ** kelimesi, **بِمَعْرُوفٍ** kelimesinde amel etmiş ve böylelikle nekira olarak kullanılabilmiştir.⁴¹⁵

Örnek 9: ليس\زال\فتى Kan ve Kardeşlerinden Dışındakilerin Tam Fiil Olarak Kullanılması

İbn Mâlik, **كان** ve kardeşlerinden **ليس\زال\فتى** dışındakilerin tam fiil olarak kullanıldığını savunarak şu hadisle istişhâd etmiştir. **مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ، وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ** “Allah, bir şeyin olmasını isterse o, olur. O bir şeyin olmasını istemezse o şey

⁴¹⁰ Buḥârî, *Cenâiz*, 32

⁴¹¹ İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, 2/235

⁴¹² el-Heysemî, *Mecmeu 'z-Zevâid ve Menbeu 'l-Fevâid*, III/161

⁴¹³ İbn Mâlik, *Şerḥu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, s. 164

⁴¹⁴ Müslim, *Zekat*, 54

⁴¹⁵ İbn Mâlik, *Şerḥu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, s. 363

gerçekleşmez.’’⁴¹⁶ Hadiste كَانَ fiili gerçekleşmek manasında, tam fiil olarak kullanılmıştır.⁴¹⁷

Örnek 10: لا النافية للجنس’in Haberinin Hazfi

İbn Mâlik: لا النافية للجنس’in haberi, biliniyorsa hazfedilir, eğer bilinmiyorsa zikredilir.’’ diyerek şu hadisle istişhâd etmiştir. “Hiç kimse Allah’tan daha kıskanç değildir.’’⁴¹⁸

Örnek 11: Sülâsî Fiillerin Mastarı Hey’elerinin فِعْلَةٌ Kipinde Gelmesi

O, sülâsî fiillerin mastarı hey’elerinin فِعْلَةٌ kipinde geldiğini ispatlamak için, şu hadisle istişhâd etmiştir. “Eğer öldürecekseniz güzel öldürün ve boğazlayacaksanız da güzel boğazlayın.’’⁴¹⁹ Görüldüğü üzere الْقَتْلَةُ ve ذَبَحَ fiillerinin mastarı merralarıdır.⁴²⁰

Örnek 12: Haberden Mübtedaya Dönen Ait Zamir

İbn Mâlik “Haber, mübtedanın ifade ettiği manayı içeren bir cümle olarak gelirse, bu cümleden mübtedaya dönen bir ait zamire ihtiyaç yoktur.’’ demiştir. Bu görüşünü desteklemek içinde aşağıdaki hadisle ihticâc etmiştir. أَفْضَلُ مَا قُلْتُ أَنَا وَ النَّبِيُّونَ “Ben ve benden önceki peygamberlerin söylediği en faziletli söz, لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ’tır.’’⁴²¹ Bu hadiste أَفْضَلُ kelimesi müfret olarak mübteda, لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ibaresi de cümle olarak haberdir. لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ cümlesi, أَفْضَلُ ibaresi ile kastedilen manayı tam olarak kapsadığı için, haber cümlesinden mübtedaya dönen bir zamir yoktur.⁴²²

⁴¹⁶ Ebû Dâvûd, *Edep*, 101

⁴¹⁷ İbn Mâlik, *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, s. 408

⁴¹⁸ Buḥârî, *Nikah*, 107

⁴¹⁹ Müslim, *Şayd*, 11

⁴²⁰ İbn Mâlik, *Şerhu 'Umdeti 'l-Hâfiz ve 'Uddeti 'l-Lâfiz*, s. 726

⁴²¹ Tirmîzî, *Daa'vât*, 122

⁴²² İbn Mâlik, *Şerhu 't-Teshîl*, 1/311

Örnek 13: لَيْسَ'nin Haberinin Mâzi Fiil Olması

O, لَيْسَ'nin haberinin mâzi fiil ile başlayan bir cümle olabileceği, fakat كَانَ ve kardeşleri'nin haberine mâzi fiil gelmeyeceğini iddia etmiş, bu iddiasını ispatlamak için de şu hadisi kullanmıştır. “أَلَسْتَ قَدْ صَلَّيْتَ مَعَنَا ‘Bizimle namaz kılmadın mı?’”⁴²³ Görüldüğü gibi hadiste لَيْسَ'den sonra haber cümlesinde mâzi fiil kullanılmıştır.⁴²⁴

Örnek 14: حَوَالٍ'nin, حَوَالِي Şeklinde Müsennâ Olarak, Müfret Manasında Kullanılması

İbn Mâlik, zarfı mekânlardan حَوَالٍ'nin, حَوَالِي şeklinde müsennâ olarak, müfret manasında kullanıldığını söylemiş ve bu görüşüne de اللَّهُمَّ حَوَالَيْنَا لَا عَلَيْنَا ve “Allah'ım üzerimize değil, etrafımıza yağıdır.”⁴²⁵ hadisiyle istişhâd etmiştir.⁴²⁶

Örnek 15: Akıllı Müennes Çoğullara Döner Zamirin Hem Cemî Müennes, Hem de Müfret Müennes Olması

Akıllı müennes çoğullara döner zamirin hem cemî müennes, hem de müfret müennes olabileceğini söylemiş, fakat tercih edilenin cemi müennes olduğunu savunarak aşağıdaki hadisi zikretmiştir. “إِسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا فَإِنَّهُنَّ عَوَانٌ بَيْنَكُمْ ‘Kadınlara hayrı nasihat ediniz. Çünkü onlar sizin yanınızda esiridir.’”⁴²⁷. Bu hadiste هُنَّ zamiri النساءِ ibaresine dönmekte olup, cemi müennes olarak kullanılmıştır.⁴²⁸

Örnek 16: إِنَّ Şart Edatının لَوْ Şart Edatına Hamledilmesi

İbn Mâlik, إِنَّ şart edatının لَوْ şart edatına hamledilerek amel ettirilmemesinin caiz olduğunu savunmuş, “الإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنَّكَ إِنْ لَا تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ ‘İhsan, sen

⁴²³ Buḥârî, *Hudûd*, 27

⁴²⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, I/344

⁴²⁵ Buḥârî, *İstiskâ*, 13

⁴²⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.* I/66

⁴²⁷ Buḥârî, *Ehâdişu'l-enbiyâ*, 1

⁴²⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.* I/130

Allah'ı görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Zira sen Onu görmesen de O seni görür.”⁴²⁹ hadisiyle istiṣhâd etmiştir. Bu hadiste **إِنْ** şart edatı amel ettirilmemiş **تَرَا** ve **يَرَا** fiilleri merfu olarak zikredilmiştir.⁴³⁰

Örnek 17: **إِنْ**'nin, Hem İsmi Hem de Haberini Nasb Etmesi

O, Kûfe nahiv ekolü temsilcilerinin, “ismini ref, haberini nasb eden edatlardan olan **إِنْ**'nin, hem ismini hem de haberini nasb ettiğini söylemişlerdir” diyerek, aşağıdaki hadisi de onların bu görüşüne şahit olarak nakletmiştir. **إِنَّ قَعْرَ جَهَنَّمَ لَسَبْعِينَ** **إِنْ** خَرِيفًا “Muhakkak ki Cehennem'in derinliği yetmiş yıldır.”⁴³¹ Hadiste görüldüğü üzere, hem **إِنْ**'nin ismi olan **قَعْرَ** ibaresi mansup, hem de **إِنْ**'nin haberi olan **سَبْعِينَ** ibaresi mansuptur.

Örnek 18: **عَلَى** Harfi Cer'inin, **مَعَ** Manasında Kullanılması

İbn Mâlik, **عَلَى** harfi cerinin, **مَعَ** manasında beraberlik ifade ettiğini zikretmiş ve bu bağlamda da şu hadisle ihticâc etmiştir. **وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُهُ**. “Ona başına gelecek belalarla birlikte cenneti müjdele.”⁴³² Hadiste **عَلَى** harfi cer'i, **مَعَ** manasında kullanılmıştır.⁴³³

Örnek 19: **الكَلِمَةُ** Kelimesinin Tam Bir Kelâm Manasında Olması

O, **الكَلِمَةُ** kelimesinin tam bir kelâm manasında olduğunu söylemiş, bu görüşüne delil olarak şu hadisi kullanmıştır. **الكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ** “Güzel söz

⁴²⁹ Buḥârî, *Tefsir*, 2

⁴³⁰ İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, IV/82-83

⁴³¹ Müslim, *İman*, 84

⁴³² Buḥârî, *Edep*, 119

⁴³³ İbn Mâlik, *a.g.e.* III/163

sadakadır.”⁴³⁴ Bu hadiste *الكَلِمَة* ibaresi, söz yani tam bir kelâm manasında kullanılmıştır.⁴³⁵

Örnek 20: Mübtedadan Habere Zamir Dönerse Haberin, Mübtedanın Önünde Gelmesi

İbn Mâlik, eğer mübtedadan habere zamir dönerse haberin, mübtedanın önünde gelmesinin vacip olduğunu söylemiş ve *من حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ* “Kişinin, kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi, onun Müslümanlığının güzelliğindedir.”⁴³⁶ hadisini şahit olarak zikretmiştir. Zira mübtedada yer alan *ه* zamiri, haberdeki *المرء* kelimesine dönmektedir.⁴³⁷

Örnek 20: Muzâf Hazfedilince, Muzâfun İleyhin Onun Yerine Geçmesi

İbn Mâlik, “Cümlede muzâf hazfedilince, muzâfun ileyh onun yerine geçer. Cinsiyet ve sayı olarak da muzâfun ileyh, hazfedilen muzâfin muamelesini görür.” der. Bu konuda şu hadisle istişhâd eder. *إِنَّ هَذَيْنِ حَرَامٌ عَلَيَّ ذُكُورِ أُمَّتِي* “Bu ikisi (altın-ipek) ümmetimin erkeklerine haramdır.”⁴³⁸ Bu hadiste muzâf olan *اسْتِعْمَالُ* kelimesi hazfedilerek yerine, muzâfun ileyh olan *هذَيْنِ* kelimesi geçmiştir. Görüldüğü gibi haber de cinsiyet ve sayı bakımından hazfedilen *اسْتِعْمَالُ* kelimesine uymuştur. Zira zâhir mübteda olan *هذَيْنِ* kelimesi müsennâdır ki bu durumda haberinde müsennâ olması gerekirdi.⁴³⁹

Örnek 21: Semâî Taaccüp Kalıpları

O, taaccüp konusunu işlerken, taaccübün iki kıyasî kalıbı olan *أَفْعَلٌ بِهِ* ve *مَا أَفْعَلَهُ* dışında da pek çok taaccüp ibaresinin Araplar tarafından kullanıldığını zikretmiştir.

⁴³⁴ Buḥârî, *Edep*, 34

⁴³⁵ İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, I/3

⁴³⁶ Tirmîzî, *Zühd*, 11

⁴³⁷ İbn Mâlik, *Şerḥu'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, s. 371

⁴³⁸ Ebû Dâvûd, *Libâs*, 11

⁴³⁹ İbn Mâlik, *Şerḥu'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, s. 969

Şu hadisi bu bağlamda nakletmiştir. **سُبْحَانَ اللَّهِ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يَنْجُسُ** “Subhanallah⁴⁴⁰, Şüphesiz mümin necis olmaz.”⁴⁴¹ Bu hadiste **سُبْحَانَ اللَّهِ** kelimesi taaccüp yani şaşkınlık ifade etmek için kullanılır.⁴⁴²

Örnek 22: Lâmu’l-Emirden Önce ف Harfi Gelmesi

O, lâmu’l-emirden önce **ف** harfi gelince, lâmu’l-emrin kesrasının sükûna çevrilmesinin caiz olduğunu söyleyerek şu hadisle istişhâd etmiştir. **لَكُمْ قُومُوا فَأَصَلِّ** “Kalkın size namaz kıldırayım.”⁴⁴³ Görüldüğü gibi hadiste lâmu’lemirden önce **ف** harfi gelmiş ve lâmu’l-emrin harekesi sükûn olarak kullanılmıştır.⁴⁴⁴

Örnek 23: نِعْمٌ’den İsme Dönen Zamir Varsa Temyîz Kullanılması

İbn Mâlik: **نِعْمٌ** konusunu işlerken “bilinen bir isme dönen zamir varsa temyîz kullanılmasına gerek yoktur.” demiştir. Bu görüşüne şu hadisle ihticâc etmiştir. **مَنْ تَوَضَّأَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِيهَا وَنِعْمَتْ** “Kim cuma günü abdest alırsa ne güzel olur.”⁴⁴⁵ Bu hadiste **نِعْمَتْ** fiilindeki müstetir (gizli) zamir **هي** **سُنَّةُ الْوُضُوءِ** ibaresine dönerek temyîz kullanılmasına ihtiyaç bırakmamıştır.

Örnek 24: Zamiri Şân إن’in İsmi Olarak Kullanılınca, Hazfinin Câiz Olması

O, zamiri şân eğer **إن**’in ismi olarak kullanılınca, hazfinin câiz olduğunu söyleyerek şu hadisle istişhâd etmiştir. **إِنَّ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ عَذَاباً يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمَصْرُورُونَ**

⁴⁴⁰ Subhanallah, ibaresi Türkçede de taaccüp (şaşıрма) bildirmek için kullanılır

⁴⁴¹ Müslim, *Hayız*, 29

⁴⁴² İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şâfiye*, s. 1077

⁴⁴³ Buhârî, *Şalât*, 20.

⁴⁴⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.* s. 1067.

⁴⁴⁵ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 128.

“Ressamlar, kıyamet günü en şiddetli azaba uğrayacaklardır.”⁴⁴⁶ Bu hadisin zamiri şân hazfedilmemiş şekli şöyledir: ⁴⁴⁷إِنَّهُ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمَصَوِّرُونَ

---

⁴⁴⁶ Buḥârî, *Edep*, 75.

⁴⁴⁷ İbn Mâlik, *Şerḥu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, s. 236.

SONUÇ

İbn Mâlik, hicrî yedinci asırda yaşamış bir nahiv bilgini olarak, Arap dilbilgisi literatüründe önemli bir iz bırakmış ve nahiv bilginlerince kendisine en fazla başvurulan otoritelerden birisi olmuştur. İbn Mâlik, Endelüs'te ilk ve orta derece eğitimini almış, buradaki siyasî kargaşa sebebiyle ilmini daha iyi bir ortamda tamamlamak için önce Mısır, sonra Halep ve Şam'a gitmiştir. Pek çok Endülüs âlimi gibi o da, ilmini tamamladıktan sonra, ilim tâlimi için uygun olmayan memleketi Endülüs'e geri dönmemiştir.

İlk nahiv ekolü olan Basra ve diğer önemli iki nahiv okulu Kûfe ve Bağdat mensupları, nahiv ilminde istişhâd noktasında hadislere mesafeli bir tavır takınmışlar, nahiv kitaplarında hadislere neredeyse hiç yer vermemişlerdir. İbn Mâlik başta olmak üzere, sonraki dönem pek çok nahiv âlimi, bu yaklaşımın gerekçesi olarak gösterilen "hadislerin mana ile rivayetinin caiz olması"nı yeterli bulmamışlardır. Bu yüzden İbn Harûf'tan başlayarak, İbn Mâlik'e gelene kadar pek çok nahivci az veya çok, hadislerle istişhâd etmişlerdir.

İbn Mâlik, kendisinin hadis ilmindeki yetkinliği ve ilk dönem nahivcilerin mahrum olduğu büyük hadis külliyatlarına sahip olması sebebiyle, bu bağlamda ona gelene kadar hiçbir nahivcinin göstermediği cesareti göstermiştir. O, hadislerle istişhâd ederek pek çok küllî nahiv kuralına ulaşmış ve bu kuralları kitaplarında zikretmiştir.

O, nahiv metodunda önceliği Kur'an'a vermiş, ihtiyacı olan delili Kur'an'da bulamazsa hadise yönelmiştir. Onun nahiv anlayışında hadis, diğer bütün İslâmî ilimlerdeki gibi Kur'an'dan sonraki ikinci temel kaynak olup, böylece hadis Arap dilinde de hak ettiği değeri kazandırmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdülâ'l, Âmâl Ali, *el-Mesâilu'l-Hulâf fî Şerhi't-Teshîl li İbn Mâlik*, (Doktora tezi), Ezher Üniversitesi, 2004
- el-Afgânî, Sa'îd, *Fî Uşûli'n-Nahv*, 1994, by. ts.
- Ali el-Cârim, Mustafa Emîn, *el-Belâgatu'l-Vaâdiha*, Dâru'l-Meârif, by. ts.
- el-'Askalânî, İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine fî 'Âyâni'l- Mieti's-Şâmine*, by. ts.
- *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîh-i li'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuat Abdülbâkî, Dâru'l-Mârif, Beyrut , 1960
- el-Atâbekî, Cemâluddîn Yusuf, *En-Nucûm 'z-Zâhira fî Mulûki Mısr ve'l-Ğâhire*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, ts.
- Atik, M. Kemal, *Endülüs ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*, EÜİFD, 1985
- el-Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer, *Hzânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*, thk. 'Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Kahire, Mektebetu'l-Ğancî, 1997
- Bilici, Mustafa, *İbn Mâlik ve Şevâhidu't-Tavdih ve't-Taşîh Adlı Eseri*, (Yüksek Lisans Tezi), SÜ. Konya, 2008
- Bolelli, Nusreddin, "Nahivde Hadisle İstişâd Meselesi", *MÜİFD*, 1987-88
- Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, çev. Abdulhalim en-Neccâr, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1991
- Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1991
- Dâiratu'l-Me'âri'î'l-İslâmiyye, 1934,
- ed-Demâmînî, Muhammed b. Ebî Bekir, *Ta'liku'l-Ferâid 'alâ Teshîli'l-Fevâid*, muk. thk. Muhammed b. Abdurrahman, by. ts.
- *Şerhu'd-Demâmînî 'alâ Muğni'l-Lebib*, Muessesetu't-Târîhi'l-'Arabî, Beyrut, 2007
- Doymaz, Cafer Tayyar, *Ebû Hâyân el-Endelûsî'nin Hayatı ve İrtişâfu'd-Ğarab Adlı Eserinin Tahlili*, (doktora tezi), Konya, 2006

- Durmuş, İsmail, “İstişhâd”, *DİA*
- Ebû Hıyyân, Muhammed b. Yusuf, *İrtişâfu'd-Darab*, thk. Recep Osman Muhammed, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1998
- Ebu'l-Berakât el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*, thk. İbrahim Sâmîrâî, Mektebetu'l-Menâr, 1985, Zergâ, Ürdün
- Ebû Ramîle, Hişâm, *el-Muvahhidîn*, Dâru'l-Furkân, Amman, 2004
- el-Esedî, Takiyüddin, Ahmet b. Muhammed Ebû Bekir, *Tabakâtu'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn*, Matba'atu'n-Nu'mân, Necef, 1973
- Eşbâh, Yusuf, *Târîhu'l-Endelus fî 'Ahdî'l-Murâbiûtin ve'l-Muvaḥḥidîn*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1996
- Eymen Cebir Ḥamîs, *Elfiyyetâ İbn Mâlik ve's-Suyûti*, (Yüksek lisans tezi), Gazze, 1978
- Fecâl, Mahmud, *el-Ḥadîsu'n-Nebevî fî'n-Nahvi'l-Arabî*, Riyad, 1997
- el-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakup, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luğa*, thk. Muhammed el-Mısrî, Dâru Sa'dî'd-Dîn, Dimeşk, ts.
- Goldzier, Ignace “Arap Dili Mektepleri”, çev. Süleyman Tülücü, *AÜİFD*, 1990
- el-Ḥadîsî, Hatice, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Emel, İrbid, 2001
- *eş-Şâhid ve Uşûlu'n-Nahv fî Kitâb-ı Sibeveyh*, Kuveyt, 1974
- *Mevkıfu'n-Nuhât mine'l-İhticâc bi'l-Ḥadîs*, Dâru'r-Raşıt, by. 1981
- el-Ḥamevî, Yâkût b. Abdullah Şihâbuddîn, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru's-Şâdir, Beyrut, ts.
- Hassânen, 'Afâf, *Fî Edilleti'n-Nahv*, el-Mektebetu'l-Akâdîmiyye, Kahire, 1996
- Ḥayyât, Cemile binti Abdülaziz, *Mevkıf-u ibn Mâlik mine'l-Aḥfeşi'l-Evsat*, (Yüksek lisans tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, 2003
- el-Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, thk. Hüseyin Selim ed-Dârânî, Dâru'l-Mâmûn li't-Turaḡ, Beyrut, 1967
- el-Ḥızâmî, Rukiyye Salih Muhammed, *el-Kırâatu's-Sebu' ve'l-İstişhâd bihâ*, (yüksek lisans tezi), Ümmü'l-Kurrâ Üniversitesi, Mekke, 1981
- el-Hindî, Ali el-Muttaḳî, *Kenzu'l-Ummâl*, Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 1985
- el-Ḥudârî, Muhammed, *Hâşiyetu'l-Ḥudârî*, Dâru'l-Fikr, by. ts.

Mahmut Huseynî, Mahmut, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Dâr-u Ammâr, Beyrut, 1986

İbnu'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, *en-Neşru fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, thk. Ali Muhammed eđ-Đabbâ, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, ts.

İbnu'l-Ĥaĥîb, Ahmet b. Hasan b. Ali, *el-Vefeyât*, thk. Adil Nuveyhid, Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde, Beyrut, 1983

İbn Hişâm el-Enşârî, *Muğni'l-Lebîb*, thk. Abdüllatif Muhammed el-Ĥaĥîb, by. ts.

İbn 'Aķîl, Bahâuddîn Abdullah, *Şerĥ-u İbn 'Aķîl*, muk. thk. Muhammed Muhyiddin, Dâru't-Türâş, Kahire, 1980

İbn Cezerî, Muhammed b. Muhammed, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, thk. G. Bergstraesser, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2006

----- *Muncidu'l-Muķriîn ve Murşidu't-Tâlibîn*, by. ts.

----- *en-Neşru fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, thk: Ali Muhammed eđ-Đabbâ, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, ts.

İbn Cinnî, Osman Ebu'l-Feth, *el-Ĥaşâiş*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Dâru'l-Kutubi'l-Mışriyye, ts.

İbn Kesîr Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Maĥba'at-u Hicr, 1998

İbn Mâlik, Muhammed b. Abdullah Cemâluddîn, *Şerĥu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, muk. thk. Abdulmunim Ahmed Harîrî, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâş, Mekke, 1982

----- *Şerĥ-u 'Umdeti'l-Ĥâfîz ve 'Uddeti'l-Lâfîz*, muk. thk. Adnan Abdurrahman ed-Dûrî, Bağdat, 1977

----- *İkmâlu'l-'Ilâm bi-Teşlîsi'l-Kelâm*, muk. thk. Sa'd b. Hamdân el-Ġâmidî, Mektebetu'l-Medenî, by. 1984

----- *Şevâhidu't-Tavđîĥ ve't-Taşĥîĥ li Muşkilâti'l-Câmi's-Şahîĥ*, Muk. thk. Tâhâ Muhsin, Mektebet-u ibn Teymiyye, Bağdat, 1992

----- *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Mekâşid*, muk. tahk. Muhammed Kâmil Berakât, el-Mektebetu'l-'Arabiyye, Kahire, 1967

----- *Şerĥu't-Teshîl*, muk. thk. Abdurrahman Seyyid-Muhammed Bedevî, Dâr-u Hicr, by. 1990

----- *el-'Itimâd fî Nezâiri'z-Zâi ve'd-Dâd*, muk. thk. Hâtim Salih eđ-Dâmin, Dâru'l-Beşâir, Şam, ts.

İbnu'l-'Imâd el-Hanbelî, *Şezzerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Mahmud el-Arnâût, Dâr-u ibn Keşîr, Beyrut, ts.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem b. Ali, *Lisânu'l-'Arab*, Dâr-u Şâdir, Beyrut, 1883

‘Îd, Muhammed, *el-İstişhâd ve'l-İhticâc bi'l-luğa*, Dâru'ş-Şarkî'l-Evsât, Kahire, 1988

Kızıklı, Zafer, “Arap Dili”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX

el-Kutubî, Muhammed b. Şakir b. Ahmed, *Fevâtu'l-Vefeyât*, by. ts.

el-Mahzûmî, Mehdî, *Medresetu'l-Kûfe*, Riyad, 1958

el-Mağdîsî, Abdurrahman b. İsmail, *el-Murşidu'l-Vecîz*, Dâru'l-Kutubi'l-‘Ilmiyye, thk. İbrahim Şemsettin, Beyrut, 2003

el-Mağğarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tîb*, thk. İhsan Abbas, Dâr-u Şâdir, Beyrut, 1988

el-Minşâvî, Muhammed Şiddîk, *Ķâmûs-u Muştalahâti'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Dâru'l-Fağîle, Kahire, ts.

----- *el-İstişhâd bi'l-Hadîs fî'l-Luğa*, Mecme'ul-Luğati'l 'Arabiyye, Kahire, 1936

Muhammed Hağr Hüseyin, *Dirâsât fî'l-'Arabiyye ve Târîhihâ*, Şam, 1960

----- “Arapça'da Kelime ve Kuralların Doğrulanması İçin Hadislerin Kullanılması”, *UÛİFD* çev. Hasan Taşdelen, 2004

----- *el-İstişhâd bi'l-Hadîs fî'l-Luğa*, Mecmeu'l-Luğati'l 'Arabiyye 1936, Kahire, III/203

Muhsin, Tâhâ, *el-İstişhâdu'n-Nahvî fî Kitâb-i Şevâhidi't-Tavđîh ve't-Taşhîh li Muşkilâti'l-Câmi' ş-Şahîh*, Mecellletu'l-Mecmua' el-I'lmî el-'Irâkî, Bağdat, 1984

el-Murâdî, Hasan b. Ķâsım b. Abdullah, *Tevđîhu'l-Mekâşud ve'l-Mesâlik 'alâ Elfiyyet-i ibn Mâlik*, muk. thk. Abdurrahman Ali Süleyman, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 2001

Necib, Mahmud, *Şurûhu'l-Elfiyye Menâhicuhâ ve'l-Hılâfu'n-Nahvî fihâ*, (Doktora Tezi) Halep, 1999

Özbalıkçı, M. Reşit, “Arap Dilinde İlk İstishâd”, *DEÛİFD*, 1989

Özçelik, Harun, ‘‘Hadislerde Lafiz İhtilaflarına Farklı Yaklaşımlar’’, *AÜİFD*, Erzurum, 2007

Sâlim, Abdu'l-Â'l, *el-Kur'ânu'l Kerîm ve Eşeruhû fi'd-Dirâsâti'n-Nahviyye*, el-Matba'atu'l-'Aşriyye, by. 1978

es-Sâmirâî, İbrahim, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Fikr, Ammân, 1987

Sancak, Yusuf, ‘‘Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde istişhad ve Edebi Yönü’’, *Ekev Akademi Dergisi*, 2005

es-Sîrâfî, Hasan b. Abdullah, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Başriyyîn*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zînî, Matba'at-u Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1955

es-Subkî, Taceddin, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kubrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Ťanâhî-Abdu'l-Fettâh Muhammed, by. ts.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Fikr, by. 1979

-----*el-İktirâh fi 'Ilm-i Uşûli'n-Nahv*, thk. Mahmud Süleyman Yâkût, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, by. 2006

-----*Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerh'ı Cemî'l-Cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsu'd-Dîn, Dâru'l-Kutub, Beyrut, 1998

-----*el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*, Mektebet-u Dâri't-Turâs, Kahire, ts.

eş-Şafedî, Salahaddin Halil, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Dâru İhyâi't-Turâsı'l-'Arabî, thk. Ahmet el-Arnâvût-Mustafa Turkî, Beyrut, 2000

eş-Şağîr, Mahmut Ahmed, *el-Kırââtü's-Şâzza ve Tevcihuha'n-Nahvî*, Dâru'l-Fikr, Şam, 1999

es-Şâlih, Şubhî, *'Ulûmu'l-Hadîs ve Muştalahuhû*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1984

Şehhât, Muhammed, *Hurûfu'l-Me'ânî fi Turâs-ı Ibn Mâlik*, (Doktora tezi), Ezher Üniv. Mısır, 2005

eş-Şelebî, Abdülfettah, *Ebû Ali el-Fârisî*, Cidde, Dâru'l-Matbû'âti'l-Hadîse, 1989

eş-Şemenî, Ahmet b. Muhammed, *Hâşiyetu's-Şemenî 'alâ Şerhü'd-Demâmîni*, by. ts.

- Ṭaṇṭâvî, Muhammed, *Neş'etu'n-Nahv ve Târîh-u Eşheri'n-Nuhât*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1995
- Tural, Hüseyin, "Arap Dilinde ve Hadisle İstişad Meselesi", *AÜİFD*, 1990
- Uysal, Muhittin, "Hz. Peygamber'in Dil Yönü", *Marife Dergisi*, 2006
- Uzunoglu, M. Vecih, "Hz. Peygamber'in Edebi yönü", *DEÜİFD*, 2010
- Veled Abbâh, Muhammed el-Muhtâr, *Târîhu'n-Nahvi'l-'Arabî*, Dâru'l-Kutubi'l'İlmiyye, Beyrut, 1971
- Yazgulyev, Amanmırat, *Esterâbâdî ve Şerhu'l-Kâfiyesi Işığında Nahiv İlmindeki Yeri*, (Doktora tezi), 2005
- el-Yenbu'âvî, Ğanîm Ğanîm Abdülkerim, *İbn Mâlik el-Luğavî*, (yüksek lisans tezi), Melik Aziz Üniversitesi, Mekke, 1979
- ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr 'ale't-Ṭabaḳât ve'l-'Âşâr*, thk. Tayyar Altı Kulaç, İstanbul, 1995
- Tezhîb-u Siyer-i 'Alâmi'n-Nubelâ*, thk. Şuab Arnavut, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1991
- Tezkiratu'l-Huffâz*, Dâru'l-Kutubi'l'İlmiyye, Beyrut, ts.
- ez-Zerkî, Muhammed, *Eşeru İbn Mâlik fi'd-Dirâsâti's-Şarfiyye*, (Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 1981
- ez-Ziriklî, Ḥayruddîn, *el-'Alâm Ḳâmûsu Terâcim li Eşheri'r-ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arab ve'l- Musta'ribîn ve'l-Musteşriḳîn*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1980
- Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, İstanbul, 2005

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZ GEÇMİŞ

Ramazan Bezci, 1973 yılında Burdur’da doğdu. İlkokulu Burdur’un Bucak ilçesinin Avdancık köyünde, İmam Hatip Lisesini de Bucak’ta okudu. 2001 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi. 2002-2010 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığında imam hatip olarak çalıştı. 2010 yılında Uludağ Üniversitesi Yabancı Diller Meslek Yüksek Okulunda okutmanlığa başlamış olup ve hâlâ bu görevi icra etmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.